

5.

SZÁM

SZENT ISTVÁN
KÖNYVEK

6.

SZÁM

BALANYI GYÖRGY

A SZERZETESSÉG
TÖRTÉNETE

BUDAPEST
SZENT ISTVÁN
TÁRSULAT
KIADÁSA

A
SZERZETESSÉG
TÖRTÉNETE

IRTA

BALANYI GYÖRGY

KEGYESRENDI TANÁR

BUDAPEST

A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT KIADÁSA

1923.

Nihil obstat.

Dr. Michael Marcell
censor dioecesanus.

No 3419.

Imprimatur.

Strigonii, die 2. Novembris, 1922.

Julius Machovich,
vicarius generalis.

STEPHANEUM NYOMDA R. T.
Budapest, VIII., Szentkirályi-u. 28. szám.

ELŐSZÓ.

EMUNKA a *szerezetesség* s nem a *szerezetesrendek* története akar lenni. Főcélja tehát a szerzetesi eszmény kialakulásának és időnkénti változásainak végigkísérése. Azért elsősorban a *tipikus jelenségekre* fordít figyelmet s az egyes rendek történetével csak annyiban foglalkozik, amennyiben a tipikus vonások *konkrét* megtestesülésének szemléltetése ezt szükségessé teszi.

Művem megírásában csak a férfiszerezetekre voltam tekintettel. A női rendeket majdnem egészen figyelmen kívül hagytam. Ez mindenestre hiány, melyet azonban ment két körülmény: 1. A szerzetesség eszméje a fejlődés minden fázisában szinte kivétel nélkül a férfirendekben valósul meg először. A nők rendszerint csak az első sikerek láttára buzdulnak követésre. A nőszerezetek története tehát szűkölködik olyan tipikus vonásokban, melyek lényegesen új szint himeznének a szerzetesség egyetemes fejlődéstörténetébe. 2. Állandóan számolnom kellett a rendelkezésemre álló tér korlátolt voltával. A női rendek hasonló terjedelmű figyelembevételé tetemesen megnövesztette volna a könyvnek egyébként is

nagyra duzzadt tartalmát. Hiszen olyan bő anyagot kellett volna összepréselnem, melynek csak némileg kielégítő tárgyalása külön könyvet érdemelne. Tehát inkább lemondtam a teljességre való törekvésről, semhogy túlságosan vázlatossá és szárazzá zsugorítsam előadásom menetét.

I. Történeti és eszmei előzmények.

A szerzetesség lényegét alkotó eszmények és törekvések egy része magában az emberi természetben gyökerezik. Finomabban hangolt, vallásos benyomások iránt fogékonyabb lelkekből sohasem hiányzott az igyekezet, hogy önmegtagadás és elmélkedés útján bensőbb és egyénibb viszonyba lépjenek az istenséggel. Innét magyarázható, hogy a szerzetesi életformát jellemző külső és belső rendszabások legtöbbször már a kereszténységet megelőző korban megtaláljuk. Így nevezetesen nyomait látjuk az ószövetségi zsidóság életében, a buddhizmus erkölcs-tanában s különösen a görög bölcsélet vallásos tartalommal telített későkori hajtásaiban: a sztoicizmusban, az újpithagoreizmusban és az újplatonizmusban.

A zsidóknál az aszketikus szellem egyes megnyilvánulásai nagyon régi korokba nyúlnak vissza. Bizonyosság erre a *nazireatus* intézménye, melynek nyomait már a birák idejében fölleljük.¹ Később a próféták lettek a lemondás és önmegtagadás szellemének megtestesítői. A *Királyok könyvéből* tudjuk róluk, hogy mindig vezeklő ruhában jártak és gyakran kemény önsanyargatásnak vetették alá magukat.

¹ A nazireusok (nazir = kiválasztott, megáldott) fogalmat tettek, hogy minden részegítő italtól tartózkodnak, hajukat nem nyíratják le s halottak érintésével nem szennyezik be magukat.

Különösen Illésnek és Elizeusnak s kármeli, galgalai, betheli s jerichói tanítványaiknak életéből olvashatunk e tekintetben nagyon érdekes részleteket. Nem csoda, ha a későbbi jámbor hagyomány úgy tekintette és tisztelte e két kiváló prófétát, mint a keresztény szerzetesek őseit és mintaképét.

De a próféták szigorú vezeklése és önsanyargatása meglehetősen elszigetelt jelenség maradt. Csak kevesen buzdultak követésére. Az aszketizmus mint tömegjelenség, mint egész társadalmi rétegeket hullámozásba hozó mozgalom csak a történeti hivatásának vége felé siető fogságutáni zsidóság életében jelentkezik. Főképviselei az esszének és therapeuták, kiknek sajátos életviszonyairól a hanyatló kor két legkiválóbb írójának: Flavius Josephusnak és Philonak műveiben találunk érdekes adatokat följegyezve. Tőlük tudjuk, hogy az *esszének* valósággal szerzetesmódra élnek: együtt laknak, legtömegesebben a holttengermelléki Engaddi pusztában, zárt egységet alkotnak és tökéletes vagyonszűkösséget sürgetnek. Belépése alkalmával mindegyikök a közösség rendelkezésére bocsátja magánvagyonát s ez viszont gondoskodik tisztességes ellátásukról. Mindennapi életük szabályozásában lehető egyszerűsége és szigorú aszkézisre törekszenek. Öltözkük egyszerű fehér ruhából és saruból áll, melyet elszakadásig, illetve használhatatlanná válásig viselnek. Napjaikat munka és isteni szolgálat között osztják meg. Korán, a nappal együtt kelnek s reggeli imádságuk elvégzése után azonnal munkába állanak, melyet csak a nap ötödik órájában (d. e. 11 órakor) szakítanak félbe. Ekkor egy közös helyre gyülekeznek, hideg vízben megmosakodnak, szép fehér ünnepi ruhát öltenek s azután közös étterembe vonulnak. Az étkezést, mely mindig egy tál ételből áll, buzgó imád-

ság előzi meg és követi. Végeztével ismét levetik ünneplő ruhájukat, munkához látnak és serényen dolgoznak egészen napestig. Az estebédet hasonlóan legnagyobb csendben és illedelemmel fogyasztják és imádsággal szentelik meg. Idejük fölhasználásában és napi rendjük megállapításában aggályos gonddal alkalmazkodnak a közös vagyion kezelésére választott felügyelők utasításaihoz. Nekik szolgáltatják be napi keresetüket és viszont tőlük kapnak mindent, amire csak szükségük van. Engedelmség nélkül mitsem szabad tenniük, leszámítva az irgalmasság cselekedeteinek gyakorlását.

Ennek az egyszerű életberendezésnek fönséges komolyságú erkölcsi tartalom felel meg. Josephus és Philon nem fogynak ki a gyülekezet komoly és mélységes életföfogásának dicséretéből. Elmondják, hogy az esszének legjobb emberek a világon; «a harag tanusításában mérsékeltek és igazságosak; felháborodásukat féken tartják, szótartók és békeségesek». Evésben és ivásban szinte mértéken felül igénytelenek. Esküdni egyáltalán nem esküsznek. Az érzéki élvezetet súlyos bűnnek tartják és gondosan kerülnek. Egy töredékük kivételével egyáltalában nem házasodnak s a szükséges utánpótlásról idegen gyermekek felfogásával és céltudatos nevelésével gondoskodnak. De maguk közé ezeket is csak fölserdült korukban és megfelelő előkészület után fogadják be. Az előkészület ideje nem kevesebb, mint három esztendeig tart. Ebből az első évet a közösségen kívül, de már a közösségre kötelező életmódban kell eltölteni; kezdetén a fölvétel jeléül egy kapát, övet és fehér ruhát nyujtanak át a jelöltnek. Az első évet folytatólag még két újabb próbaév követi, mely alatt a jelöltet fokozatosan közelebb engedik magukhoz, de a közös étterembe még nem

engedik be. Ez csak a harmadik esztendő letételével és a teljes jogúságot biztosító nagy eskünek, mintegy fogadalomnak a letételével történik meg.

Az esszének felekezete századokon át fennáll. A születő és terjedő kereszténység már teljes virágzásban találja. Jeruzsálem pusztulása azonban, mint az egyetemes zsidóságra, az esszénizmusra is végzetessé válik. A Palesztinára szakadt nehéz megpróbáltatások közepett nyoma vész a rokonszenves mozgalomnak. Egyidőre még a neve is feledésbe merül. Igazi mivoltára, jellegére és céljaira csak a XVI. századdal meginduló kritikai kutatás derít fényt. Csak azóta látjuk világosan, hogy az esszének mozgalmában az önmagát túlélt és rideg formákba merevedett ószövetségi zsidóság vallási és erkölcsi újjászületésének legegészségesebb próbálkozását kell látnunk.

Részben ugyanez áll a *therapeutákról* is. Sajnos, róluk még annyit sem tudunk, mint az esszénekről. Mindössze Philon szól róluk egyik, sokáig apokrifnak tartott munkájában. (Περὶ βίου θεωρητικοῦ.) Eszerint a therapeuták egész Egiptomban találhatóak, de nagyobb tömegben csak a mareotisi tenger környékén élnek. Mint az esszének, ők is szigorú önmegtagadást gyakorolnak. De ők nem annyira a munkára, mint inkább a vallásos szemlélődésre helyezik a súlyt. Míg tehát az esszének a gyakorlati cselekvésnek (βίος πρακτικός), ők inkább a szemlélődő elmerülésnek (θεωρία) képviselői. Egymástól meglehetősen távoleső házikókban laknak, melyeknek legfontosabb része a *szentély* (ιερόν, σεμνόν vagy μοναστήριον). Életük túlyomó részét e szentélyben élik le. Már kora reggel, mindjárt napkölte után ide vonják magukat és csak késő este, napnyugta után távoznak. A közbeeső időt mind elmélkedésre s a szent-

írás tanulmányozásra és allegórikus értelmezésére szentelik. Közös találkozóra csak minden hetedik és negyvenkilencedik, illetve ötvenedik napon jönnek össze. Ilyenkor egy közös szentélyben (κοινὸν σεμνεῖον) gyülekeznek s a szeretetlakoma elköltésén kívül imádságok elmondásával és énekléssel foglalatoskodnak. Különösen meleg és bensőséges a negyvenkilencedik nap megülése. Valamennyien vakító fehér ruhában öltözve jelennek meg rajta s az egész éjszakát szent énekek zengedezésével töltik el. A férfiak és nők külön karba állanak s majd fölváltva, majd meg együttesen dicsérik az Urat. Istentiszteletükből még a tánc sem hiányzik. Napköltével még egyszer imádságra emelik kezüket az ég felé, azután szétoszlanak s megy ki-ki a maga szentélyébe.

Mint látjuk, a terapeuták élete sok hasonlóságot mutat a későbbi keresztény remetékével. Valószínűleg ez indítja Eusebiust és az utána következő egyháztörténetírók hosszú sorát, hogy egyszerűen keresztényeknek tüntesse föl őket. De viszont ez adja meg az ösztönzést az utolsó évtizedek hiperkritikusainak is, hogy mint századokkal később és egyenesen a keresztény szerzetesség dicsőítésére készült apokrif iratlól, minden értéket elvitassanak Philon szóbanforgó munkájától. Ma már mind a két irányban tisztázódott a kérdés. Nem kétséges többé, hogy a terapeuták felekezete tényleg létezett s mint az esszének párhuzamos mozgalma, a kereszténységtől függetlenül munkált a zsidóság erkölcsi újjászületésének lehetővé tételén.

De nemcsak a választott népnél találunk analógiákat. A magasabb igényű pogány vallásokban is számos olyan mozzanat tűnik szemünk elé, mely feltűnő hasonlóságot mutat a keresztény remete- és szerzetesélet eszményeivel és intézményeivel. Így

tudjuk, hogy Indiában már a buddhizmust megelőző korban szélteben-hosszában divik a remeteélet. A hindu hőskor két nagy eposzában, a Ramajánában és a Mahábháratában lépten-nyomon szó esik *vânasprasthákról* vagyis remetéről, akik majd magánosan, majd csoportosan élnek, gyökerekkel, gyümölcsökkel és vízzel táplálkoznak s minden idejüket önsanyargatásra és szent könyvek tanulmányozására szentelik. Buddha föllépése még inkább kedvez a szerzetesi intézmény kialakulásának és megszilárdulásának. Azzal ugyanis, hogy a Nirvánára való előkészület szempontjából két osztályba: a világról lemondók és a világban maradók osztályába sorozza hívőit, talán nem is egészen tudatos megalapítója lesz a gyorsan felvirágozott és hihetetlen mértékben elterjedt *Szangha*-szerzetnek. A Szangha tagjai, a *bhikkhuk* tulajdonképen kolduló barátok, kiknek életét a *vináyónak* nevezett regula szabályozza. Zárt kolostorokban, teljes szegénységben és szigorú megtartóztatásban élnek. Mindennapi kenyerüket kéregetéssel szerzik meg. A hívőkre kötelező parancsokon kívül még külön, szigorúan aszketikus jellegű parancsok megtartására is kötelezik magukat. Főfoglalatosságuk a *kontempláció* és *meditáció*. Arra kell törekedniök, hogy minél teljesebb mértékben elfojtsák magukban a vágyakat és szenvedélyeket s így már földi zarándoklásuk alatt előkészítsék magukat a legnagyobb boldogság, a Nirvána elnyerésére. A Szangha tagjai közé való fölvétel ünnepélyes formák és szigorúan megszabott szertartások között megy végbe. A kilépés bármikor meg van engedve. Ha valamelyik *bhikkhu* megúnja a kolostori életet, egyszerű bejelentéssel visszanyeri szabadságát s azontúl mehet ahová tetszik.

A görög és római vallásos életben szintén tete-

mes számmal találunk aszketikus vonásokat. Elég e tekintetben a *flamen Dialis*-szal és a Vesta-szüzekkel vagy a lanuriumi Juno szolgálival szemben támasztott követelésekre, továbbá azokra az előírásokra hivatkoznunk, melyek a kultuszszolgálat végzését az aszketikus színezetű föltételek egész sorához, így nevezetesen a teljes részleges megtartóztatáshoz kötik. Még szembetűnőbben lép előtérbe az aszketikus jelleg azokban a gyakorlati irányú bölcséleti rendszerekben, melyeket a hanyatló görög szellem a klasszicizmus alkonyán érlel ki magából. A sztoikusok fölényes világszemlélete, az élet és test értékéről alkotott sajátos felfogása, igénytelensége és egyszerűsége, az újpithagoreusok vegetariánizmus, abszolút tartózkodása minden szeszestől és érzéki élvezettől, szegénysége és visszavonultsága, valamint az újplatonikusok misztikus vallásos reményekkel átszőtt önsanyargatása mind azt bizonyítja, hogy a megrokkant, küzdelembe és élvezetbe egyaránt belefáradt s épen azért megváltás után sóvárgó antik ember könnyen hozzáférhető minden aszketikus eszmeáramlat számára.

A világba lépő kereszténység tehát már széles közökre kiterjedő aszketikus mozgalmakkal találja magát szembe. Ezért érthető, hogy régibb és újabb időben fölös számmal akadtak kritikusok, akik a keresztény aszkézist, sőt általában a keresztény erkölcostant mindenestől ezekből az antik pogány és zsidó aszketikus áramlatokból akarják levezetni s az időbeli egymásután és egyes külső hasonlóságok után indulva, szoros leszármazástani rokonságot iparokodnak megállapítani a két mozgalom között. Különösen az utóbbi félszázad alatt ismétlődik meg gyakorta ez a kísérllet. Egymásután merülnek föl tetszetősnél tetszetősebb elméletek, melyek majd az

esszénekre és terapeutákra, majd az újplatonizmusra, illetve az újpithagoreizmusra és a sztoicizmusra, majd meg a buddhizmusra igyekeznek visszavezetni a keresztény remete- és szerzetesélet kezdetét. Még erősebb visszhangot ver s nagyobb tetszést arat Weingarten német tudós elmélete, mely az egiptomi Serapis-kultusszal kapcsolja össze a keresztény aszkézis kibontakozását s komolyan vitatja, hogy az egiptomi remeték és szerzetesek egyenes ősei a Serapis-templomok, az ú. n. Serapeumok papjaiban keresendők.

Ám a hivatása magaslatán álló kritika hamar leszámol ezekkel az elsietett általánosításokkal. Egyrészt siet rámutatni ijesztő egyoldalúságukra, másrészt nyomatékosítani a régi megállapítást, hogy az antik zsidó-pogány és a keresztény aszkézis között történetileg semmi néven nevezhető kapcsolat nem mutatható ki. A Serapis-kultusz jelentőségét is hamarosan tisztázza. A memphisi Serapeum romjainak föltárása és nagyszámú papiruszokmány tanúsága alapján kimutatja, hogy a templomok közül élő *Serapishierodulok* (másnéven *κατοχοι*) egyáltalán nem voltak vezeklők, annál kevésbé szerzetesek, hanem egyszerűen gyógyulást, illetve isteni kijelentést váró emberek. Az aszkézishez mindössze annyi közük van, hogy néha esetleg éveket töltenek a Serapeum körül s éjszakánként a templomban hálnak, hogy az Istentől rájuk bocsátott álomból megtudják, minő orvosság segít bajukon, illetve mi az égiek akarata a fölvetett kérdést illetőleg. Mihelyt kívánságuk teljesedésbe megy, azonnal elhagyják a szentélyt s visszatérnek övéikhez. Az is megesik, hogy némelyek mások nevében is vállalkoznak a *κατοχή* kiállítására, de vezeklésről vagy más aszketikus jellegű motívumról ezeknél sem lehet szó.

Komoly és elfogulatlan kutatók ma már mind megegyeznek abban, hogy a zsidó-pogány és keresztény aszkézis nem állanak egymással genetikus kapcsolatban. Az antik példák felsorakoztatása tehát legfőljebb annak bizonyítására szolgálhat, hogy az aszketikus törekvések és eszmények egy része már a kereszténység világbalépése előtt belegyökerezett a szivekbe, de a keresztény aszkézis kialakulását és későbbi irányait illetőleg semminemű biztos következtetés levonásához alapul nem vehető; csak illusztratív anyagul s nem egyúttal az azonos gondolati és érzelmi síkban mozgó fejlődés széttagolt részeit összetartó láncszemül tekinthető. A keresztény aszkézis virágai nem az antik világszemlélet és erkölcsi felfogás talaján fakadnak, hanem az evangélium dúsan termő földjéből sarjadnak ki; külső keretétől nem az esszének vagy terapeuták életrendje, hanem az evangéliumi tartalommal telített apostoli, illetve keresztényi élet szolgál. Nagyrakelendő magvait az isteni Mester hinti a szivekbe evangéliumi tanácsaival.

Az evangélisták elbeszéléséből tudjuk, hogy egyszer egy gazdag ifjú járult az Üdvözítő elé s így szólt hozzá: «Jó mester, mit cselekedjem, hogy örök életem legyen?» Az Úr röviden csak ennyit felel neki: «Ha az életre be akarsz menni, tartsd meg a parancsokat». További kérdezősködésre azután részletesen felsorolja, miket kell okvetlenül megtartania: «Ne ölj, ne paráználkodjál, ne orozz, hamis tanúságot ne szólj, atyádat és anyádat tiszteljed s szeresd felebarátodat, mint tennenmagadat». De az ifjút ez nem elégíti ki. «Mindezeket — úgymond — megtartottam ifjúságomtól fogva, mi hijával vagyok még?» Az Üdvözítő e szavak hallatára igen nagy szeretettel tekint reá s így felel neki: «Ha tökéletes akarsz lenni, akkor menj, add el, amid vagyon és

oszd a szegényeknek és kincsed leszen a mennyben; azután jöjj és kövess engem». (Mt. 19, 16—21. M. 10, 17—21. L. 18, 18—22.)

E szavak értelméből és összefüggéséből világos, hogy itt két életútról van szó: a *kötelesség* és a *tökéletesség* útjáról. Amaz a parancsok szigorú megtartásában, emez a földi javakról való önkéntes lemondásban és Krisztus életpéldájának szorosabb követésében áll; amaz a mennyek országának elnyerésével, emez a túlvilági boldogság megkülönböztetten magasabb fokával kecsegtet; amaz minden hívőre egyaránt kötelező, emez csak azokra, akik erőt és hivatást éreznek magukban nagyobb áldozatok vállalására. Amaz tehát a *parancs*, emez ellenben csak a *tanács* jellegével bír. A beszélgetés további folytatása még jobban kidomborítja ebbeli jellegét. Az Üdvözítő ugyanis Péter apostol kérdésére: «Ime, mi mindent elhagytunk és téged követtünk: mi lesz tehát velünk?» — ezt feleli: «Bizony mondom nektek, hogy ti, kik engem követetek, az újjászületéskor, midőn az ember fia az ő fölségének székén fog ülni, ti is tizenkét széken fogtok ülni ítélendők Izrael tizenkét nemzetségét. És mindaz, aki elhagyja házát vagy atyjafiát, vagy nővéreit, vagy atyját vagy anyját, vagy feleségét vagy fiát, vagy szántóföldeit az én nevemért, százannyit nyer és az örök életet fogja bírni». (Mt. 19, 27—29. M. 10, 28—30.) Hogy pedig az önkéntes szegénység ajánlásával elsősorban az evangéliumi munka teljesítőire gondol, látjuk azokból a szavaiból, melyekkel apostolait szétküldi tanítása hirdetésére: «Ne legyen aranyatok, se ezüstötök, se pénzetek övetekben, se táskátok az úton, se két köntöstök, se sarutok, se bototok, mert méltó a munkás az ő élelmére». (M. 10, 9—10.)

Az önként vállalt szegénységgel egyidejűleg fel-tűnik a szüzi állapot dicsérete és nyomatékos aján-lása is. Jézus a farizeusok kérdezősködésére részle-tesen megmagyarázza az ószövetségi házassági tör-vényt s erősen hangsúlyozza a házassági kötelék felbonthatatlanságát. Szavainak hallatára tanítványai sietnek megjegyezni: «Ha így van dolga az ember-nek feleségével, nem hasznos megházasodni». Az Üdvözítő azonnal megragadja a tanítványaitól levont tanulságot s így fűzi tovább gondolatait: «Nem mindnyájan fogják fel ez ígét, hanem akiknek ada-tott» s azután megmagyarázza nekik, hogy a házas-ságnélküli állapot csak az esetben érdemszerző, ha önként és nem természeti vagy emberi kényszerű-ségből s ha a mennyek országáért vagyis természet fölötti motivumból vállaljuk magunkra. Végül még biztatólag hozzáteszi: «Aki felfoghatja, fogja fel». (Mt. 19, 3—12.) Tehát a szabad elhatározásból vál-lalt magasabbrendű tökéletességre törekvést ismét szembeállítja a parancsok megtartásában álló és mindenkire egyformán kötelező köteleességteljesí-téssel.

E nyilatkozatok kétségtelenné teszik, hogy Isten országának elérésére a földön két út kínálkozik: a parancsok teljesítésének és az Istennel való ben-sőbb egyesülést célzó öntökéletesítésének útja. Ez utóbbinak eszközei a földi javaktól való teljes el-szakadás és a családalapításról való önkéntes le-mondás vagyis a *tökéletes szegénység* és az *örökös tisztaság*. A harmadik evangéliumi tanács, a *föltrele-n engedelmesség*, az Üdvözítő gondolatában még kevésbé lép előtérbe, mivel követőinek csekély száma és a közöttük uralkodó családi viszony úgyszólván fölös-legessé tesz minden ilyen irányú szabályozást. De azonnal aktuálissá kell érnie, mihelyt a hivek száma

megnövekszik s parancsoló szükséggé teszi a vezetés és kormányzás kérdésének rendezését.

Szegénység, szüzesség és engedelmesség: im ezek a keresztény aszkézis mustármagvai, melyek fogékony szivek talajába ültetve hamar kihajtanak s a kegyelem napjának melengetésére rövidesen terebélyes fává izmosodnak. Az evangéliumi tanácsok bevonulnak az emberiség erkölcstörténetébe, tisztult eszményeket tűznek eléje és eddig megközelíthetetleneknek vélt erkölcsi magaslatok megjárására képesítik a többre hivatottságukat érző lelkeket. Az apostolok és a hozzájuk csatlakozott hívők egy része már a tanácsok szellemében rendezi be életét. Elég e tekintetben az első keresztények önkéntes lemondására (Ap. csel. 2, 42—47.) és szent Pál fontos példájára hivatkoznunk; elég a szüzi állapotnak az első korinthusi levélben foglalt elragadóan szép himnuszát (1. Kor. 7, 25—40.) idéznünk.

És innét kezdve megszakítatlan sorban követik egymást a tények és nyilatkozatok, melyek meggyőzően tanúsítják az evangéliumi talajon fakadt aszketikus szellem fokozatos tovagyűrűzését a folyton népesedő keresztény társadalomban. Az első három század valamennyi kiválóbb íróját: Ignácot, Justinust, Alexandriai Kelement, Origenest, Tertulliant és Cipriánt idéznünk kellene, hacsak megközelítőleg is teljes sorozatot akarnánk összeállítani a szegénység és tisztaság dicséretére és ajánlására tett nyilatkozatokból. Tőlük tudjuk, hogy már az első és második században százakra és ezrekre rúg azok száma, akik teljes megtartóztatásban (ἀγνεία) élik le életüket. «Sokan vannak közöttünk — írja szent Justinus — férfiak, nők, kik gyermekségüktől kezdve Krisztus vallásában nevelkedtek föl és 60—70 éves létükre érintetlenek (ἀφθόροι) maradtak és büszkén ígérem,

hogy ilyeneket minden néposztályból tudok felmutatni. Mit emlitsük azoknak megszámlálhatatlan tömegét, kik egy fékezetlen élet után megváltoztak és megtanulták, hogyan kell tisztán élni» Különösen nők ajánlják fel tömegesen szüzességüket áldozatul Istennek. Fogadalmukat (Christo se dicare, tam carne quam mente se Deo vovere, in aeternum continentiae se devovere, Christo spondere maturitatem suam) eleinte csak maguknak teszik, a harmadik század elejétől azonban már a templomban és a hívők jelenlétében. Innét kezdve, mint Istennek szentelt szüzek, rendszerint külsőleg is megkülönböztetik magukat más nőktől azzal, hogy fátyolt öltenek. Legtöbbjük odahaza családja körében csendes visszavonultságban tölti napjait, de a közös élet sem épen ritkaság közöttük. Legfőbb feladatuk a példaadás és Isten kegyelmének leesdése. «Isten népe között — úgymond Origenes — vannak sokan, akik Isten ügyéért csatáznak... Fegyverük az imádság és böjt, az igazságosság és jámborság, alázatosság és tisztaság és az önmegtagadás minden neme.» Amellett mint diakonisszák is jelentékeny szerepet töltenek be. Sőt a hitterjesztésben és oktatásban is közreműködnek, különösen a nőket illetőleg. Mindezek fejében igen nagy tiszteletben állanak. E tisztelet külsőleg abban jut kifejezésre, hogy isteni tisztelet alatt a templom hajójában első helyen ülnek, áldozáshoz a papság után elsőeknek járulnak és amennyiben nem tudják magokat fentartani, az egyház jövedelméből élveznek ellátást.

Az Istennek szentelt szüzek mellett kezdettől fogva tetemes számmal élnek férfi aszkéták is, kiknek életét első sorban szintén a házasságról való lemondás jellemzi. Bár a *coelibatus* intézménye e korban jogi rendezést még nem nyert, a diakonuso-

kat, áldozópapokat és püspököket legszívesebben mégis közülök választják s lassanként az egész keresztény közvélemény eggyé lesz abban a fel-fogásban, hogy az Úr szolgálata és a házasság állapot nem férnek meg egymással. Ez a körülmény nagyban fokozza az aszkézis értékét és növeli az aszkéták tiszteletét. Erre mutat, hogy már Alexandriai Kelemen a *választottak választottjainak* (των ἐκλεκτῶν ἐκλεκτότεροι) nevezi őket; másutt meg a gnosztikus névvel illeti őket, mivel hitbéli dolgokban másoknál mélyebb ismeretekkel bírnak. Az isteni tiszteletnél szintén külön, mindjárt a papság után következő hely illeti őket. Egyébként szervezkedésük e korban még annyira sem jut, mint a női aszkétáké. Sem fogadalmat nem tesznek, sem megkülönböztető ruhát nem viselnek. Amennyiben nem teljesítenek kifejezetten isteni szolgálatot, családjuk körében maradnak, de a világi ügyektől lehetőleg távol tartják magukat. Vannak azonban olyan adataink is, melyek azt bizonyítják, hogy a harmadik század második felében helyenként, így főleg Egyiptomban már elkülönülnek a polgári társadalomtól és külön aszkétatársasággá tömörülnek. Ez azonban még egészen kivételes jelenség s az egykorú írók is mint ilyent említik.

Bármily szórványosak és színtelenek ez adatok, annak bizonyítására mégis elegendők, hogy az evangéliumi tanácsoktól inspirált aszketikus szellem a harmadik század végéig minden ízében át-meg-átjárja a keresztény társadalmat s új fejlődés csiréit hinti beléje. A bőjt, a hústól és bortól való tartózkodás, az önkéntes szegénység és mindenképp a családalapításról való lemondás a magasabb erkölcsi célok elérésére irányzott törekvésnek általánosan elfogadott és szentesített eszközei lesznek. És hogy ez a meginduló és mind nagyobb arányok-

ban kibontakozó aszketikus áramlat mennyire nem azonos a korábbi zsidó-pogány kezdeményezésekkel, mutatja az a büszke önérzet, mellyel a kor apologetái kifejezetten keresztény jellegét hangsúlyozzák. Methodius úgy ünnepli a szüzességet, mint az égből alászállott Ige ajándékát. Justinus és mások meg viszont azt emelik ki, hogy a keresztény aszkézis nem szorítkozik csupán az erkölcsileg kiváltságosak kicsiny seregére, hanem kiterjed a társadalom minden rétegére s követőit egyként szedi a szegények és gazdagok, a tudatlanok és tudósok köréből.

De még jobban szembeötlik a két aszkézis ellentétessége, ha indító okait tekintjük. A keresztény aszkézis legmélyebb gyökere nem az anyagi világ feltétlen rosszaságáról táplált meggyőződés, hanem a nagyobb tökéletességre való törekvés. Krisztus és nyomában az egyház csak mint tökéletesebb és biztosabb utat ajánlják a földi javakról való lemondást, de határozottan elutasítanak maguktól minden túlzást s óvakodnak farizeusi gőghől vagy gnosztikus elfogultságból önmagában rossznak és elvetendőnek bélyegezni bizonyos dolgokat, amint-hogy óvakodnak mindenkire nézve kötelezővé tenni a coelibatust vagy a húseledelektől és a bortól való tartózkodást. A bölcs mértéktartás mellett másik nagy erőssége a keresztény aszkézisnek, hogy nem tekinti magát öncélnak, hanem csupán eszköznek magasabb célok elérésére. A második és harmadik század keresztény iróinál már egész határozottan és világosan kidomborodik ez a gondolat. Így pl. Origenes azt mondja, hogy míg a pithagoreusok a lélek-vándorlás babonája miatt tartózkodnak a húseledelek élvezésétől, addig a keresztények azért teszik ezt, hogy megfenyítsék és szolgálat alá kényszerítsék testöket.

Így az egyháznak sikerül az első három század folyamán széles társadalmi rétegeket átfogó aszketikus mozgalmat indítania s ugyanakkor sikerül az aszketikus gondolatot minden kétértelműségtől megtisztítva élesen körülhatárolnia s szervesen beleillesznie hit- és erkölcsrendszere egészébe. Ezzel új fejlődés lehetőségeit teremti meg. Ennek a fejlődésnek egyelőre még csak homályos körvonalai mutatkoznak. Az aszketák még csak kivételesen eszmélnek rá a közös életben rejlő nagy előnyökre s a szűzesség és szegénység még nem együtt járó és egymást kiegészítő fogalmak. De a fejlődés lehetőségei adva vannak és csak a külső körülmények indítására várnak, hogy ténylegességbe menjenek át.

II. A keleti remeteség kialakulása.

Az első századok aszketái csak kivételesen különböznek el a községtől. Rendszerint megmaradnak a társadalomban, serényen közreműködnek a hitelesítésben és a szeretet műveinek gyakorlásában és segédkeznek az egyházi teendők ellátásában. A bensőséges hitélet korában ez nem okoz semmi nehézséget. Hiszen az üldözések korában még a legegyszerűbb hívők lelkében is olthatatlan lánggal lobog a magasabb erkölcsi eszmények megközelítésének vágya. Másrészt meg épen a hívők korlátolt száma elegendő módot nyújt arra, hogy egyházi hatóságok az illetékességük alá tartozó aszketák lelki és erkölcsi életének irányításával külön is foglalkozzanak. A IV. század elején, a kereszténység diadalrajutásával azonban, megváltozik a helyzet. Az aszketák egyre növekvő számban kiválnak a tár-

sadalomból, előzőnk a pusztákat, először Egyiptom, majd a vele határos tartományok pusztáit s ott valóságos remete-, majd néhány évtized multán szerzetesállamokat varázsolnak elő. Mi idézi föl e hirtelen változást? Minő külső és belső körülmények váltják ténylegességre a három első század eszmei fejlődésében adott lehetőségeket?

A kérdésre adott feleletek nagyon különbözően hangzanak. Régebbi írók általában az üldözéseknek s különösen a Decius- (249—51) és Diocletian-féle üldözésnek (303—305) tulajdonítják a főszerepet a remete- és szerzetesélet kialakításában. A történetíró Eusebiuson kezdve újra meg újra utalnak rá, hogy az üldözések kezdetén a vértanúság kínjaitól való rettegés százával meg ezrével viszi a pusztába a gyengébb ellenállásra képes embereket, kik ily módon akarnak megmenekedni a hóhérok dühétől. E kényszerűségből lett remeték egy része azután a vihar elvonultával sem tér vissza a társadalomba. Megszokja, megszereti a magános pusztai életet; hamarosan ráeszmél, hogy ott a vadonban, a mindennapi élet vásári zajától távol, sokkal nyugodtabban munkálhatja lelke üdvösségét. Erényt formál a kényszerűségből s ideiglenesnek szánt megbúvását állandó ottmaradásra váltja. És mivel a példa a leg hatásosabb buzdítás, az első remeték nyomába csakhamar mások is szegődnek, úgy, hogy néhány évtized leforgása alatt az aszkéták¹ százaival és ezreivel telnek meg a legelhagyatottabb és legzordabb pusztaságok.

Újabb írók az üldözések helyett inkább a szociális viszonyok megváltozását és a vallásos élet terén végbement nagy eltolódásokat állítják oda leg-

¹ Aszkéta = tökéletességre igyekvő, vezeklő.

főbb formáló erőül. Joggal mutatnak rá, hogy Egyiptom gazdasági helyzete a nyomasztó adórendszer és a szociális állapotok vigasztalan sivársága miatt ép ezidétt, a III. és IV. század fordulópontján vált leg-szomorúbbra s így teljesen érthető, hogy sokan nem látnak más megoldást, mint a társadalomból való kiválást és a pusztába menekvést. A vallásos élet terén beállott nagy változások sok tekintetben megkönnyítik és elősegítik a szociális kérdésnek illetően radikális megoldását. Mert a hívők számának növekedése s még inkább a kereszténység államvallássá válása természetsszerűleg maga után vonja az első századok lángoló buzgalmának megcsappanását. Már sokan vannak olyanok, akik beleszülettek a kereszténységbe s akikre nézve eszerint az igazság birtoka nem jelent többé olyan mélységes lelki élményt, mint azokra, akik csak nehéz benső küzdelmek és esetleg külső megpróbáltatások árán tesznek rá szert. A magasra fokozott aszketikus életideál és a közön-séges hívők erkölcsi eszménye, a parancsok és a tanácsok útja közötti nagy távolság tudata egyre élesebb fájdalommal hasít bele az érzékeny lelkekbe. Hozzá az egyházat teljesen elfoglalja az új helyzetbe való beleilleszkedés titáni munkája s ezért nincs többé módjában közvetlenül irányítani aszketái lelki és erkölcsi életét, Nem csoda tehát, hogy sok aszketáa úgy érzi magát az új viszonyok közt, mint a szárazra került hal; nem találja meg többé maga körül azt az életető elemet s azt a légkört, mely idáig lehetővé tette számára eszményeinek zavartalan követését. Egyre gyakrabban döbben eléje a nagy alternatíva: vagy lemond az aszketikus életideálról vagy szakít a zajos világgal. Legtöbbsen az utóbbit választják. Mivel a kereszténnyé, de egyben világi-as színezetűvé vált társadalom nem felel meg

többé igényeiknek, inkább kibujdosnak belőle s ott künn a pusztában próbálják megvalósítani azt a *civitas Dei*-t, melynek képét vagy inkább csak vágyát állandóan lelkükben hordozzák.

Talán nem kell mondanunk, hogy ez a megokolás sokkal közelebb jár a valósághoz, mint az üldözésekre való hivatkozás. De hozzá kell tennünk, hogy a remete- és a szerzetesélet kialakulása a külső és belső ható okoknak olyan gazdag szövedékét tételezi föl, hogy néhány jellemző körülményre való utalással még nem tekinthetjük a kérdést megoldottnak. A vallásos és szociális tényezők mellett okvetlenül említenünk kell azokat az *imponderabilis erőket* is, melyek a lélek mélyén munkálva termékeny humuszt készítenek a körülmények változásával aktuálisakká érett eszmék befogadására. Ilyen imponderabilis erő mindenekelőtt a pusztuló klasztrikus világ halálos fáradtsága és *fin de siècle*-es bágyadtsága, mely állandóan ott borong a lelkeken s majd féktelen élvezethajhászatban, majd meghamuhintó büntudatban nyilvánul meg. A kevésbé elnyűtt idegzetű nyugat még csak tartja magát, de a tudományba, művészetbe és raffinált élvezetekbe belecsömörlött kelet arculatán már félreismerhetetlenül jelentkeznek a közeli felozslás csirái. A birodalom határain a népvándorlás félelmetes hullámai zúgnak, hömpölyögnek tova; egy-egy rakoncátlan nekitarayosodása minduntalan átcsap a határokon s vérbe-lángba borítja a védtelen tartományokat. A társadalmat a közeli és dicsőségnélküli pusztulás várásának láza gyötri. Csoda-e, ha sok embert megejt az *ügyis mindegy* kesernyés hangulata és sokakban felülkerekedik a reménytelenre vált közélettől és az elerőtlenedett, éltető forrásaiban kiszikadt kulturától való idegenkedés érzete? Csoda-e,

ha egy összeomlani készülő világ kínos halódásának láttára a jobbak így vonják le a tanulságot: «Ha már minden veszendőbe megy, legalább lelkeket mentem meg» — s elvonulnak a pusztába remetének?

Egy másik, hatásában nem kevésbé jelentékeny imponderabilis tényező a *chiliasta* várakozás, mely még mélyebbre ágyazza a klasszikus *fin de siècle* hangulatát s még közelebb hozza a lelkekhez azt a gondolatmenetet, melynek végső láncszeme egy magános remetelak. Az üldözések korának jámbor reménykedései még nem fakultak el egészen a lelkekben: a *Titkos Jelenések* könyvének megrázó látomásai még ott vibrálnak a köztudatban, a nagyszámban közkézen forgó apokrifjövendölések profétai erejű kijelentései, Papias, Justinus, Irenaeus, Methodius, Lactantius és más írók kifejezett várakozása az Úr második eljövételére még nem merültek feledésbe. Még mindig nagyon sokan vannak, kik szívvel-lélekkel hisznek a jók közeledő ezeréves uralmában s kik a birodalomra nehezedő súlyos megpróbáltatásokból arra következtetnek, hogy a nagy *millenarium* már nem sokáig várathat magára. Ez a lelkek mélyén szunnyadó, sokszor talán tudatalatti gondolat vallásos színnel festi alá az általános bágyadságból eredő lemondást. «Az idő rövid, úgy kell tehát vele élni, hogy az Úr eljövetele készen találjon bennünket» — ez a lemondások únos-untalan ismétlődő refrénje.

Mint látjuk, a lélektani háttér, melyben az aszketikus gondolatok remete-, majd szerzeteséletté konkretizálódnak, meglehetősen szövevényes és sokszínű. De ha közelebbről tekintjük a külső és belső okoknak ezt az ezerrétegű szövedékét, mégis úgy találjuk, hogy alaptónusát a keresztény aszketika veleje: az erkölcsi tökéletességre való törekvés és a túlvilági boldogság megszerzésének vágya adja

meg. A többi motívum csak erősebb vagy gyöngébb mellékszövegeként kíséri a hősiességnek és az új erőre kapott vallásos entuziasmusnak ezt a viharos erejű szinfoniáját.

A kialakulásnál közreható okoknál és egymáshoz való viszonyuknál valamivel többet tudunk a fejlődés kezdő mozzanatairól és egymást követő fokozatairól. Csupán a legelső lépésen és megtevésén borong a bizonytalanság félhomálya. Thebai szent Pál, az *auctor* vagy *princeps vitae monasticae* alakját még annyira körülfonja a legenda, életírását annyira átlengi a költészet, hogy lehetetlenség megrajzolnunk történeti arculatát. Szent Jeromosnak róla írt ismeretes életrajza inkább csodás és mitikus elemekkel átszőtt szerzetesregény, mint komoly igényű történeti munka. Vele tehát nem kezdhetjük a remete- és szerzetesélet történetét. Ő inkább kigyúlt szerzetesfantáziák és meleg szívek álmodozásának és eszményformáló tevékenységének alkotása, mint tényleg élt és a szerzetesség későbbi alakulására döntően kiható történeti személy.

Sokkal többet tudunk állítólagos tanítványáról, szent Antalról (251—356), kinek életéről igen részletes és jól dokumentált adatok állnak rendelkezésünkre. Ezek szerint szent Antal Középegyiptomban, Nagy Herakleopolis közelében születik; keresztény és jómódú szülők gyermeke s már gyermekfővel meleg érdeklődést tanúsít vallásos és aszketikus kérdések iránt. Kevéssel szülei halála után az Üdvözítő szavainak hallása: «Ha tökéletes akarsz lenni, akkor menj, add el, amid vagyon és oszd a szegényeknek... azután jöjj és kövess engem» — olyan megrázó erővel hat reá, hogy azonnal pénzzé teszi nagy vagyonát, a begyúlt összeget a szegényeknek osztja, maga pedig egy

remete tanítványául szegődik. De nem sokáig marad itt. A nagyobb tökéletesség vágya beljebb űzi őt a pusztába. Egy elhagyott sirtödörben vonja meg magát s éveken át nehéz csatákat vív az érzékiség kísértéseivel. Hogy testét egészen megfékezze, elhatározza, hogy még szigorúbb sanyargatásnak veti alá magát. Elhagyja tehát eddigi küzdelmeinek színhelyét s a Nilus jobbpartját kísérő hegyekben egy kastély szakadékaik közé temetkezik. Holtartózkodásáról mindössze néhány barátjának van tudomása. Ezek gondoskodnak táplálásáról olyképen, hogy a falon át minden félévben némi eledelt dobnak be hozzá. Szent Antal húsz esztendőt tölt e rideg magányban. Ezalatt végre elcsitulnak kísértései s helyükön a léleknyugalomnak és a benső örömeknek eddig nem sejtett édességű vigasztalásai fakadnak. Mikor nagy sokára hirtelen terjed hollétének s a környék remetéi tömegesen kezdenek hozzászegődni tanítványokul, akkorra már az önfegyelmzésnek és a tökéletességnek igen magas fokán áll.

A szent aszkéta szívesen fogadja a hozzágyűlőket s készségesen vállalja lelki vezetésüket. Ez a nagylelkű elhatározása adja meg az első lökést a remeteélet szilárdabb szervezéséhez. Mert a tanítványok mesterük közelében akarnak maradni. A környék barlangjai és buvóhelyei nemsokára egészen megtelnek velük. Apró remetetelepek (*μοναστήρια*) keletkeznek, melyeket egyelőre még nem fűz egymáshoz más kötélek, mint a lelki vezető közössége.

Szent Antal a külső viszonyaiban beállott változás ellenére is hiven kitart eddig követett életrendje mellett. Szigorú féken tartja érzékeit, oktat, vigasztal s testet-lelket gyógyít. Számtalan csodatette már életében a csodatevő szent aureolóját fonja homlokára. Sokirányú elfoglaltsága közepett még arra is

ráér, hogy a 311-iki Maximinus-féle üldözés idején fölkeresse Alexandriát és személyes megjelenésével bátorítsa ellenállásra az ottani keresztényeket. Csak egy nincs inyére: a telepek ügyeinek intézése túlságosan sokat elvesz elmélkedésre szánt idejéből. Ezért, bármily nehezére esik rászánni magát, harmadizben is fölkerelkedik s még beljebb huzódik a hegyekbe. A Nilustól mintegy harminc mértföldre, a magas Kolzim-hegyen állapodik meg. De azért nem feledkezik meg lelki gyermekeiről sem. Időnként leszáll hozzájuk, megvigasztalja, tanácsaival gyámoltja őket s viszont örvend haladásukon. Sőt közel kilencvenéves korában még egyszer ellátogat Alexandriába is, hogy az arianizmus tévedéseivel szemben bizonysgót tegyen az igaz hit mellett. (335.)

Híre-neve napról-napra nő. Korának leghíresebb emberei, köztük Nagy Konstantin császár, valamint Konstantius és Konstans fiai tanácsért és imádsáért fordulnak hozzá. De mindez semmit sem változtat alázatos szerénységén. Nem szivesen, csak kényszerűségből ártja magát világi dolgokba. Elve: «Valamint a hal ellankad és elpusztul a vizen kívül, hasonlóan a szerzetes is a világi életben; tehát vissza kell térnie a hegyek közé, mint a hálnak a vízbe». Élete utolsó másfél évtizedét a legszigorúbb visszavonultságban tölti, hogy még méltóbbá tegye magát a tanítványaitól reáruházott szép névre: Isten barátja (θεοφιλής). Közvetlenül halála előtt megegyeszer leereszkedik hegyeiből s inti, óvja övéit, hogy maradjanak meg mindig Jézus Krisztus igaz vallásában. Azután visszatér kedves magányába s 105 éves korában örök álomra hűnyja fáradt szemeit.

Szent Antal nem rendalapító a szó igazi értelmében. De azért működése mégis döntőleg befolyásolja a későbbi fejlődés irányát. Az eddig szét-

szórtan élő s minden közös vezetést nélkülöző remetéket ő egyesíti először bizonyos, bár egyelőre még nagyon laza közösségben. Tanítványai önként, saját elhatározásukból csatlakoznak hozzá és saját jószántukból is tartanak ki mellette. Fogadalomról vagy akár csak kötelező erejű ígéretről még nincsen szó. De már erősen előtérbe lép az engedelmesség momentuma, mint az önkéntes szegénység és tisztaság mellett a közös élet harmadik elengedhetetlen feltétele. A tanítványok alávetik magukat a mester lelki vezetésének, mindenben készségesen követik utasításait, s viszont a mester szóval és példával oktatja, irányítja őket. Különösen nagy súlyt helyez a példaadásra. Nem holt rendszabályokkal, hanem tulajdon élete példájával igyekszik rávezetni követőit, hogy miként és mennyit kell fáradniok Isten országának terjesztésén, a hitetlenek megtérítésén, a kételkedők nehézségeinek eloszlatásán s a vigasztalás igéinek elhíntésén és hogy az irgalmasság cselekedeteinek gyakorlása szempontjából milyen fontos a kézimunkával való állandó foglalkozás. Épen azért, mivel elsősorban előszóval és közvetlen példaadással akar hatni, szent Antal nem érzi szükségét, hogy írásba foglalt regulákkal szabályozza követőinek életét. A neve alatt latin és arab szerkesztésben reánk maradt szabályzat (*Regula Antonii ad filios suos monachos petentes hoc ipsum ab eo in monasterio Nacalon*), melyet az antonianusoknak nevezett maronita egyesült örmény és kald szerzetesek ma is használnak, nem közvetlenül tőle ered. Mindössze annyi köze van hozzá, hogy összeállításánál Izaiás alexandriai apát beszédei mellett az ő összegyűjtött intelmei szolgáltak főforrásul.

Szent Antal példája rendkívül nagy hatással van a remeteélet további sorsára. Tanítványai — számukat

6000-re teszik — mindenüvé magukkal viszik és továbbterjesztik szellemét. Fáradozásaik eredményeként az eddigi szórványos és széttagolt remeteségek valóságos remeteköztársaságokká tömörülnek szigorúan megállapított szervezettel és sok ezer lakossal. A puszták sorra benépesednek a lemondás és önsanyargatás hőseivel. Különösen nagy jelentőségre jut e tekintetben a nitriai és a sketisi puszta. Mindkettő Alsó-Egyiptomban a Nilus balpartját szegélyező hegyek között fekszik; amaz Alexandriától 40 római mérföldnyire s a Mareotis-tótól másfél napi járóföldre a Vadi Natrun mellékén, emez pedig még egy napi járófölddel odább nyugatra. Mindkettő sivár, terméketlen, szikes és helyenként sziklás terület, melyen igazán csak a kétségbeesésig szilárd jellem tud állandó lakást venni magának. Találóa mondotta az egyik nitriai szerzetes egy látogatóban járó jámbor római matronának: «Megálljon, asszonyom, aki ide belép, az innét nem megy ki többé».

A nitriai telep megalapítója és patriarchája szent Antal barátja, szent Amun vagy Ammonius († 356 előtt), 18 évi szüzsies házasság után 40 éves korában adja magát remeteéletre. Példája és életszentsége csakhamar százával vonzza hozzá a tanítványokat. Ezek segítségével varázsolja elő a kietlen sivatagban az *Úr* vagy a *Szentelek városának* nevezett nagyszerű remetetelepet. E telep középontja a templomhegy oldalát és lábát övező ötven kolostor, melyekhez még malmok, sütőházak s átutazó vagy megszálló vendégek befogadására szolgáló helyiségek járulnak. A remeték közt szigorú fegyelem s a munka és imádság egyesített szelleme uralkodik. Élelmét és ruházatát mindenkinek kezemunkájával kell megkeresnie. A munka kötelező

ereje az idegenekre is kiterjed. Ha egy hétnél tovább maradnak, nekik is munkát kell vállalniok a sütőműhelyben, a kertben, a konyhában vagy ahol épen jobbnak gondolják. Tudós emberek könyvet kapnak olvasásra azzal a felhívással, hogy délelőtt ne beszéljenek. A munkaidő a nap kilencedik órájáig tart. Ekkor kezdetét veszi a zsoltár- és himnuszéneklés. Közös isteni tiszteletre a tágas templomban csak szombatonként és vasárnaponként jönnek össze. Ilyenkor a templom nyolc papja közül a legidősebb misét mond s buzdító beszédet intéz a jelenlevőkhöz, a többiek pedig segédkeznek neki. Ha valamelyik remete másokat is érdeklő levelet kap, előzetes engedélykérés után itt olvassák fel. A fegyelem szigorúságának jelképe a templom mellett emelkedő három pálmafa, ágain egy-egy korbáccsal a fegyelem ellen vétők, a környéken kóborló utonállók és a szökevény fegyencek vagy a szent hely menedékjogával visszaélő idegenek megfenyítésére.

De a nitriai remetéknek csak egy része él a templomhegy kolostoraiban. Másrészüik innét mintegy tíz mérföldnyire a heglánc szakadékaiban és völgyeiben él. Ez Kellia vagyis a kunyhók (κέλλια) vidéke. Itt nyílnak a pusztá költészetének legszebb virágai, a személyes lelkesültség folytán nyert eredetiség itt nyilvánul meg legváltozatosabb formában. A lemondás hősei a legfurfangosabb módokat eszelik ki testük sanyargatására és lelkük tökéletesítésére. Az egyik sziklacsúcson él, kitéve a forró nap perzselő hevének, a másik meg a föld alá búvik, hogy sohse lássa a nap világát. A környéket mély csend üli meg, mert a távoleső búvóhelyek lakói örökös hallgatásban töltik napjaikat. Szombatonként és vasárnaponként azonban ők is felgyülekeznek

a templomba. Ha valamelyik elmarad közülük, a többiek ebből tudják meg, hogy meghalt vagy súlyosan megbetegedett. Istentisztelet végeztével tehát azonnal odasietnek kunyhójához, hogy lássák, mit rendelt felőle Isten.

Nitria hihetetlen gyorsasággal fölvirágzik. Amun ugyan még szent Antal előtt elhal 62 éves korában, de tanítványai még sokáig megőrzik szellemét. A IV. század hatvanas éveiben már ötezernél is többre rúg számuk. Az ariánushitű Valens császár idejében (364—78.) súlyos megpróbáltatás nehezedik rájuk: sokat elhurcolnak, számkivetésbe küldenek, másokat — több ezret — a légiókba soroznak belőlük. De ők minden szorongattatás ellenére híven kitartanak eszményeik és katolikus meggyőződésük mellett s dacolnak minden külső kényszerrel. A veszedelem nemsokára elhuzódik fejükről s ők hamar kiheverik a csapást. A szent alapító nyomdokaiba olyan kiváló utódok lépnek, mint Chronios, a csodás gyógyításairól híres Benjamin, a fáradhatatlan orvos Apollonius, Arsius, Asion, Serapion, az önfeláldozó felebaráti szeretet hőse, Egyiptomi János, az engedelmesség csodája, az ifjabb nemzedékből pedig Pambo és a szokatlanul magas termetéről elnevezett négy *hosszú testvér* (ἀδελφοὶ μακροί): Euthymius, Eusebius, Dioscurus és Ammonius. Jórészben ezeknek köszönhető, hogy Nitriát világszerte mint a keresztény aszkézis virágoskertjét kezdik emlegetni. Hírük-nevük nemesak keletről, hanem nyugatról is számos előkelő látogatót vonz a pusztába. Így többek közt a kor két legkiválóbb női képviselője: Melania és Paula is hosszabb időt tölt e tájon. Ilyen látogatásnak köszönhetjük a primitív szerzetesség történetének két legfontosabb kútfőjét: Rufinus *Historia monachorum*-ját és Palladius *Historia Lausica*-ját is.

Még Nitriánál is kietlenebb és zordabb Sketis vidéke. «Már a puszta látása is halálos szomorúság gyanánt nehezedik a lelkekre.» Az itt való megtelepedéshez tehát az elszántságnak még magasabb foka kívántatik. Pedig Nitriával egyidejűleg itt is nagy számmal vonják meg magukat a társadalomból kibujdosott remeték. Vezérük az egyiptominak vagy nagynak nevezett idősebb Makarius. († 383—87.) Felső-egyiptomi származású ember s kora fiatalságától szentéletű és nagytökéletességű aszkéta. Mivel az emberek tiszteletnyilvánításai terhére vannak, harmincéves korában e szomorú vidékre veszi magát s itt rövidesen olyan előrehaladást tesz az önmegtágadásban, hogy hozzácsatlakozott idősebb társai a *gyermekaggastyán* (παιδαριότητων) melléknévvel tisztelik meg.

Makarius egyszerű és mély alázatosságával, jámborságával, nagylelkű méltányosságával s mindenekelőtt jövődőlő és csodatevő hatalmával tömérdek tanítványt vonz magához. Ezek életét ugyanolyan elvek szerint szabályozza, mint mestere, szent Antal, akivel a nagy távolság dacára állandó érintkezést tart fenn. Tehát az ő remetéi is magánosan lagnak barlangokban, sziklaodúokban és minden rendszer nélkül épített kezdetleges kunyhókban. Csak ő maga kivétel e tekintetben: két tanítványát állandóan magánál tartja, hogy nagyszámú látogatói fogadásánál segítségére legyenek. A nitriaiakhoz hasonlóan szombatnként és vasárnaponként ő is isteni tiszteletre gyűjti össze lelki gyermekeit s ilyen alkalmakkor — mivel fiatal korában úgyszólván akarata ellenére pappá szentelték — rendszerint maga végzi a szent ténykedést. Sőt Pambo hívására többször átrándul Nitriába s lelkes hangú beszédeket intéz az ottani testvérekhez is. Valószínűleg ilyen irányú működé-

sének eredménye az a neve alatt fennmaradt ötven homília is (ὁμιλίας πνευματικαί), melyeket joggal tekinthetünk az ó-keresztény misztika első nagyobb-szabású megnyilvánulásának. Egyébként ő sem annyira szóval vagy írott regulával, mint inkább a példa eleven erejével iparkodik nevelni. Különösen nagy súlyt helyez az önmehtagadásra. Ételben, italban a legszigorúbb mértékletességet tanúsítja. Mikor elaggott korában tanítványai kedvéért hébe-hóba bort iszik, utána azzal bünteti magát, hogy annyi napig, ahány pohár bort megivott, egyetlen csepp vízzel sem érinti ajkát. Ha látogatóinak száma terhére van s lelke mennyei vigasztalásra szomjuhozik, egy magakészítette alagúton át egy földalatti barlangba vonul vissza s ott végzi megszokott ájtatosságát. Élete nyugodt folyását csak az ariánus Lucius alexandriai püspök által indított üldözés szakítja meg, mikor is több társával egyetemben egy mocsaras nilusi szigetre kényszerül száműzetésbe menni. (373.) Távolléte azonban nem tart sokáig. Az alexandriai katolikusok fenyegető magatartása arra kényszeríti Luciust, hogy ismét megengedje neki a kedves pusztájába való visszatérést. Itt éri utól a halál is kilencvenesztendős korában.

Makarius körül a kiváló tanítványoknak szintén egész serege csoportosul. Ilyenek: a száz évet megélt Marcus, aki ifjonta aszketikus gyakorlatként kívülről megtanulja az egész ó- és újszövetségi szentírást; Mózes, aki mór rabszolgából és rablóvezérből lett aszkétává s aki csak a legkeményebb önsanyargatások árán tudott úrrá lenni elhatalmasodott szenvedélyein; Pachon, Pior, az írónak is kiváló Evagrius Ponticus és Marcus Eremita s mindenekfölött az ifjabbik Makarius, akit szülővárosáról közönségesen alexandriainak vagy városinak (ὁ πολιτικός) neveznek s aki hatvan

esztendőre terjedő remetesége alatt valóságos mintaképe a lemondásnak és önmegtágadásnak.

Nitrián és Sketisen kívül még Thebais határában, illetve a Nilus balpartját kísérő zordon és sziklás hegységben élnek nagyobb számmal remeték. Legdélibb telepük Lycopolis, a mai Sziut átellenében van, hol a nagy számban található barlangokban és sziklahasadékokban kényelmesen megvonhatják magukat. Legnagyobb tekintélyben e tájon Lycopolisi János, az egykori ácsmester áll, aki teljes félévszázadot tölt ezy sziklaodúban távol a világ zajától és a földi élet kicsinyes gondjaitól. Lejjebb a kilencvenéves hófehérhajú és prófétai szakállú Hor telepét találjuk. A szent aggastyán valamikor bent élt a sivatagban, utóbb azonban magasabb intésre itt épített magának hajlékot s gyűjtött maga köré társakat. Természetszeretetét mutatja, hogy a kietlen vidéken mindenfajta fa ültetésével valóságos oázist varázsolt elő. Még lejjebb Aschmunen (Hermapolis magna) mellett a tiszteletreméltó Apollonius lakik, aki szintén a sivatag belsejéből költözik e tájakra. Körötte mintegy ötszáz remete csoportosul — közöttük sok ethiop — akik vasárnaponként már közös étkezésre gyűlnek össze. Életrendjükben nevezetes még, hogy naponként áldoznak, éjszakánként a Szentírás fölött elmélkednek vagy zsoltárokat énekelnek, szerdán és pénteken szigorú böjtöt tartanak s külső megjelenésükben kerülnek minden feltűnőt. Appolonius telepének közvetlen szomszédságában a 90 éves Kopres él ötven társával, a folyó átellenes partján Antinoë (ma Schéch Abáde) mellett pedig egy szinte megközelíthetetlen barlangban a 110 éves Illés.

Közép-Egyiptomban még népesebb telepeket találunk. Így a *Historia monachorum* szerzőjének becslése szerint magában a nagy és szinkeresztény

Oxyrynchus (ma Belmesa) városában és közvetlen környékén több, mint húszezer Istennek szentelt szűz és tíz ezer remete él. Ez utóbbiak közé tartozik a szentéletű Theon is, aki teljes harminc esztendő telt hallgatásban s aki keze érintésével sok betegnek visszaadja egészségét. Szent Antal szülővárosa mellett a jámbor Paphnutius telepe látható, azon túl pedig Isidorus apáté következik, melynek lakói már szabályos szerzetesi életet élnek. Ettől északnyugatra Arsinoë (Krokodilopolis) vidékén ismét egy nagyobb remetetelepet találunk, Szerapionét, körülbelül tíz ezer emberrel. Lakói nyaranta aratómunkásoknak szegődnek el s begyűlő jövedelmük fölös részét alamizsnául osztják ki; még Alexandria szegényeinek is jut belőle. A thebaisi remeteségek sorát Dioskurosé zárja be, aki 100 tanítványával él együtt. Azontúl már a deltavidékiek következnek. Legtöbbjük a Mareotis-tó és a Libiai-sivatag között fekszik. Lakói között legjelentékenyebb a szigorú önsanyargatásáról és fáradhatatlan munkaszeretetről híres Dorotheus; a középdeltavidékiek közül pedig Piammon, Johannes és Archebios, kinek nevét anyja iránt tanúsított szép kegyelete örökíti meg.

Mint látjuk, a IV. század második felében Egyiptom pusztái valósággal hemzsegnék a magánosan és csoportosan élő remetéktől. Az evangéliumi szózat mindenütt meghallgatásra és követésre talál. A barlangok, odúk és mindenféle búvóhelyek lakókkal telnek meg. A kietlen vadonok csendjét, melyet eddig legfeljebb a ragadozó vadak ordítása tört meg, most hangos Istendicséret és ének veri fel. A lemondás jámbor hősei versenyre kelnek egymással testük sanyargatásában. Aszkézisük sokszor furcsa, bennünket idegenül érintő formában nyilvánul meg, de soha sincs hijával a heroizmus bizonyos nemének.

A durva külső alatt rendszerint egyszerű és szerető lelkek, nemes szivek és gyakran kiváló nagy szellemek lappanganak. Különösen megható gyöngéd szeretetük egymás és embertársaik iránt. Általában nem elfogultak; nem hiszik, hogy a remeteség az egyetlen üdvösségre vezető út. Legtöbbjük megbecsüléssel van a világi életpályák iránt is.

Lemondásuk földi, akaratuk ellenére kijáró jutalma a kortársak hálás elismerése. A keresztény világ bámulva figyel föl rájuk, az egyház tisztelettel adózik nekik, mint a leghamisítatlanabb evangéliumi szellem heroikus valósítóinak s példájukat büszkén állítja a hívők szeme elé. «Az öregedő világ elgyönyörködött a pusztában lakó szerzetesek raffinált lemondásán és vad álmain. Azt, aminek elviseléséhez hiányzott a bátorság s az akarat, legalább képzeletben akarták élvezni. Szerzetesruhába öltözött tárcaírók a vezeklőknek átélt és megálmodott élményeiből regényeket és novellákat formáltak. Rendkívül sajátos új irodalmi műfaj indult meg: a szerzetes-szépirodalom, mely századok lelki épülésére szolgált.» (Harnack.) Palladius és Rufinus említett művei mellett Kasszián († 435 körül) *De institutis coenobiorum* II. XII és *Collationes patrum* XXIV c. munkája, továbbá az *Apophthegmata patrum* és a *Verba seniorum* c. gyűjtemények a legismertebb termékei ez irodalomnak.

III. A keleti szerzetesség kialakulása.

A szent Antal és más kiváló aszkéták körül csoportosuló remeték még csak a szó legáltalánosabb értelmében mondhatók szerzeteseknek. Életükből még hiányzik a szerzetesi jelleg leglényegesebb ismertető

jegye: a *közös élet*, a *vita communis*. Közös lelki vezér vezetése alatt állanak ugyan, de kifelé, a világgal szemben még nem alkotnak zárt testületet. Rend szerint nem kolostorokban, közös fedél alatt s nem aprólékos gonddal megállapított regulák szerint, hanem szétszórt buvóhelyeken vagy legfeljebb *laurákban*, azaz külön-külön házikókban és egyéni buzgalmuk, áhitatuk inspirációi szerint élnek. A közös életnek még csak szórványos és kezdetleges megnyilvánulásaival találkozunk közöttük, aminők: a közös istentisztelet, közös áldozás, közös zsoltáréneklés és egészen kivételesen a közös étkezés. Egy újabb elhatározó lépésre van tehát szükség, hogy a szétagoltság helyébe a közösség elve lépjen s a szétszórtan és magánosan élő *anachorétákat* vagy *monachusokat* (μοναχοί) az együttélő *coenobiták* (κοινοβίται) váltsák fel. Ezt a nagy lépést szent Pachomius (286—346.) teszi meg.

Pachomius Felső-Egyiptomból ered. Pogány szülők gyermekeként születik s maga is csak húszéves korában jut közelebbi érintkezésbe a kereszténységgel. Még pedig egészen különös körülmények között. Mikor ugyanis, mint erőszakkal besorozott ujoncot, társaival egyetemben a Niluson lefelé szállítják, Esneh városában ismeretlen jótevők étellel-itallal halmozzák el. Tudakozódására, hogy miféle emberek ezek, azt a választ nyeri, hogy keresztények. Pachomius azonnal felteszi magában, hogy közelebről is megismeri azt a vallást, mely követőit ilyen tevékeny szeretetre tudja indítani. Mivel a sereget a béke helyreálltának hírére már Antinoë városában felszlatják, késedelem nélkül visszatér szülőföldre és Schénésit (σηνηοσβοσσίτων) mellett egy régi Serapis-templom áhitatra készítő csendjében vonja meg magát s a környék keresztény lakosainak útmutatása

mellett serényen készül a keresztség szentségének fölvetelére. Megkeresztelkedése után szigorú aszkéta-életre tér át s különös szeretettel foglalkozik a szegényekkel és betegekkel. Utóbb azonban, hogy a sok zaklatástól meneküljön, beljebb húzódik a hegyekbe s egy nagy tekintélyben álló és szentéletű aggastyán, Palemon társaságához szegődik. Az itt töltött évek alatt megismerkedik a remeteélet minden örömeivel-bújával, megszereti a puszta magányát s maga is a tökéletesség magas fokára emelkedik.

De többreihivatottságának ösztönző szava nem engedi, hogy holtáig a hegyekben maradjon. 325 táján megváltik szeretett mesterétől s a Nilus jobbpartján Tabennisi (Tabenna) mellett kolostort épít magának és három tanítványának s abban az eddigi szokástól eltérőleg a legszigorúbb életközösséget honosítja meg. Kezdeményezése nagyszerűen beválk. A jelentkezők száma napról-napra növekszik. Nemsokára eléri a százat. Pachomius most már templomot is épített a kolostorhoz, a cellákhoz pedig folyton újakat meg újakat csatol. De a jelentkezőket így sem tudja elhelyezni egy földél alatt. Kénytelen tehát második, harmadik stb. kolostor építéséről gondoskodni. Tabennisi után sorra benépesülnek: Phebôou, Eboneh, Schedsinâ, Tesmine, Mankhousim, Temouschons, Thebiou és Phenoum. Sőt nemsokára a női nemre is kiterjeszti nevezetes újítását. Tabennisi, majd Tesmine mellett hatalmas kolostorokat épített a női szerzetesek befogadására.

Pachomiusnak legfontosabb, igazán korszakalkotó újítása, hogy az eddig szétszórt remetéket zárt testületté fogja össze és egy földél alá, a külvilágtól fallal elválasztott kolostor celláiba helyezi őket. A testületi szellem előtérbenyomulásával együtt jár az engedelmisség jelentőségének fokozódása,

nemkülönben a szilárdabb szervezés és a közös élet aprólékos szabályozásának parancsoló szükségessége. Pachomius mindhárom irányban igyekszik megfelelni a követelményeknek. Különböző szerkesztésekben reánk maradt regulái s alkotásainak maradandósága mutatják, hogy nem közönséges szervezőtehetség lakozik benne.

Szabályzatát általában erősen katonás szellem lengi át. Az *apát* (πατήρ, ἀββάς), későbbi nevén *archimandrita*, korlátlan hatalmú úr valamennyi kolostor és szerzetes fölött. Neki mindenki föltétlen engedelmességgel tartozik, ő ellenben senki tanácsát kikérni nem köteles. Legfontosabb feladata a kolostorok szellemi és fegyelmi ügyeinek intézése. Az elüljárókat ő nevezi ki, de a szükséghez képest le is teheti vagy más kolostorba is áthelyezheti őket. Bizonyos időközökben sorra látogatja valamennyi kolostort s az esetleg tapasztalt visszaélések megszüntetésére megfelelő rendszabályokat foganatosít. Mellette legfontosabb személy a *főgazda* (μέγας οἰκονόμος), kinek illetékessége az apátéhoz hasonlóan szintén valamennyi kolostorra kiterjed. Őhöz tartozik a gazdálkodás központi irányítása, a fölös termékek számbavétele és eladása, a szükséges nyersanyagok és munkaeszközök beszerzése és szétosztása az egyes kolostorok között. A *helyi apátot* (ἡγεμῶν vagy οἰκονόμος τῆς μονῆς) saját kolostorában ugyanolyan korlátlan hatalom illeti, mint a főapátot az egész congregáció fölött. Hivatalos ügyeinek intézésében az egyes házcsoportok élére rendelt *felügyelők* (οἰκονομοί) és ezek helyettesei támogatják.

Ennek a katonás külső szervezetnek megfelelő a rend belső tagozódása. Pachomius kolostorai ugyanis rendszerint nem egyetlen nagy épületből, hanem valóságos háztömkelegből állnak, ami azután lehe-

tővé teszi a szerzeteseknek foglalkozás vagy más esetleges szempont szerint való csoportosítását. Így mindjárt a kapu mellett a kapus házikója és a vendégek elhelyezésére szolgáló xenodochium áll. Azután a konyhán és az asztalnál szolgáló, valamint a termékek eladásával és beszerzésével foglalkozó testvérek háza következik és csak ezentúl következnek a többi testvérek befogadására szolgáló épületek, lehetőleg szintén foglalkozási ágak szerint csoportosítva. Minden testvér külön cellában lakik s főlebbvalója kifejezett engedélye nélkül nem léphet be máséba. Minden három-négy ház lakói együttesen egy tribust alkotnak s a *hetes*, hebdomadarius vezetésével hetenként felváltva végzik a közösség szempontjából szükséges munkákat. A hetes naponta kora reggel átveszi az apát utasításait, esténként számbaveszi a végzett munkát, a közös isteni tiszteletnél pedig hetestársaisal és az alája rendelt szerzetesekkel vezeti a zsoltáréneklést. Valamennyi kolostor lakói évente kétszer jönnek össze Phebuoóban: husvétkor és aug. 13. A husvétii összejövétel inkább vallásos, a nyári inkább adminisztratív és gazdasági jellegű. Az apát itt nevezi ki az elöljárókat, itt közli esetleges rendelkezéseit s a főgazda itt veszi számba az egyes kolostorok egész évi sáfarkodását. Ha szükség van rá, itt történik a vizsályok elsimitása is.

Az új alapítás társas jellegéből következik, hogy a fölvétel módja sem olyan egyszerű többé, mint a remetéknél. A puszta jelentkezés már nem elegendő. Mielőtt felvennék, előbb mindenkit szigorúan megvizsgálják, vajjon rendelkezik-e a közös életmód folytatásához szükséges erkölcsi és szellemi föltételekkel. A vizsgálatot eleinte maga Pachomius végzi, utóbb azonban a jelentkezők számának rohamos növekedésével idősebb és tapasztaltabb rendtársait

is bevonja a munkába. A vizsgálat különösen annak kipuhatólására irányul, hogy elég szilárd-e a belépni szándékozó akarata s hogy szülei nem szorulnak-e rá támogatására. Ha irástudatlan ember jelentkezik fölvétele, azt előbb a portás veszi gondjaiba s igyekszik bevezetni a betüvetés és olvasás tudományába. Mert irni, olvasni tudni s azonfelül még húsz zsol-tárt és legalább két apostoli levelet vagy más, megfelelő terjedelmű szentirási részt kívülről tudni egyformán kötelessége minden szerzetesnek. Ha a vizsgálat eredménye kedvező, a belépni szándékozónak lenyírják a haját (tonsura), ráadják a szerzetesi ruhát, vagyis az egyiptomi viseletnek megfelelő vászon alsó ruhát (leviton), az övet, a vállak és a hát befödésére szolgáló bárány- vagy kecskebőr felső ruhát (melote) s a biborkereszttel vagy pedig az illető kolostor és ház jegyével megjelölt csuklyát (cuculla), azután bevezetik a közösségbe s kijelölik számára az őt megillető helyet. Későbbi értelemben vett noviciátusról és formális fogadalomtételről tehát még nincsen szó, de lényege szerint már megvan mind a kettő.

A felvett szerzetesek élete szigorúan beosztott napi rendszerint imádságban és munkában telik el. Közös imádságra trombitaszóval adott jelre naponként kétszer jönnek össze: reggel és este és pedig szombaton és vasárnap az egész kolostor lakói (*collecta maior hoc est omnium fratrum*) hétköznapokon pedig csak egyes házakéi (*collecta minor*). Az imádság tizenkét zsol-tár elmondásából, ugyanannyi könyörgésből és egy-egy ó- és újszövetségi olvasmányból áll. Az isteni tisztelet másik lényeges eleme a szombatonként és vasárnaponként kötelező misehallgatás és áldozás. Ezenkívül minden testvérnek lelkére köti a regula, hogy magánajtatossággént is

végezzen bizonyos számú imádságot s hogy különösen az éjszaka második felét virrasztásban és imádságban töltsse el.

Az imádság mellett a nap megszentelésének másik eszköze a munka. Pachomius minden szerzetestől megkívánja, hogy dolgozzék, nem merő megszokásból vagy nagyravágyásból vagy nyereszkeségből, hanem engedelmességből. Hogy példát adjon, maga is kiveszi a részét minden munkából s a többi elöljáróknak is lelkőkre köti, hogy ugyanígy cselekedjenek. A dolog kora reggel kezdődik s az ebéd-idő kivételével késő estig tart. Eleinte, míg kevés a testvérek száma, kosárkötés és gyékényfonás a legfőbb foglalkozási ágak. Később ezekhez társul a kertművelés, nádvágás, fadóntás, kútásás, gyógynövénygyűjtés, majd a földművelés és a háziipar. A munkának a legnagyobb rendben és szigorúan katonai fegyelem mellett kell folynia. A rend fenntartásáért a hetesek felelősek. Mivel a dolgozás nem öncél, hanem Isten dicséretének és a nap megszentelésének egyik eszköze, alatta tilos a fecsegés és nevetgélés; ellenkezőleg minden szerzetesnek azon kell lennie, hogy elmélkedéssel és zsoltárenekkléssel megfelelő imádságos hangulatba ringassa magát.

A munkában elfáradt test felüdítésére a közös étkezés szolgál, melynek minősége és mennyisége a végzett munka nehézségéhez alkalmazkodik. Délben általában keveset esznek; a jóllakás csak este van megengedve. Szerdán és pénteken csak egyszer, este felé járulnak asztalhoz. Az étrendet a lehető legnagyobb egyszerűség és igénytelenség jellemzi. Jóformán csak kenyér, sajt, főzelék, árpakása vagy lencseleves, olajbogyó, datolya és füge szerepel rajta. A betegek és öregek azonban húst és bort is kaphatnak. Általában Pachomius nagyon ügyel rá, hogy

minden jogos igényt kielégítsen. Így a fiatalabb vagy gyengébb szervezetű testvéreknek, kik a természet rendje szerint jobban rá vannak erre utalva, erősebb táplálkozást ír elő. Ugyanezen okból nagyon óvatos a kötelező böjt előírásában is. Ilyenül a szerdai és pénteki napokon kívül tulajdonképpen csak a negyvennapos böjtöt rendeli. Az ellen azonban nincs kifogása, ha valaki magánbuzgóságból külön böjtöt tart. Sőt az ilyent fölmenti a közös asztalnál való megjelenéstől s cellájába küldeti, ami kevés kenyérre, sóra, vízre szüksége van. Mindössze azt a kikötést teszi, hogy két napnál tovább egyfolytában senki se böjtöljön, mert a túlzásba vitt böjt alkalmatlanná teszi az embert hivatásbeli kötelességei teljesítésére.

Pachomius egyébként is nagy gondot fordít rá, hogy kolostoraiban kifogástalan szerzetesi szellem uralkodjék. Az evangéliumi tanácsok megtartását nagy nyomatékkal sürgeti. Így a szegénységet illetőleg már a belépés előtt lelkére köti a jelentkezőnek, hogy igyekezzen kitépni magát minden világi köteleléből. Bent a rendben a magántulajdon egészen ismeretlen fogalom. Ebből következik, hogy egyik testvér nem fogadhat el ajándékot a másiktól, idegen tárgyat megőrzés végett magánál nem tarthat, sem mással ki nem cserélhet. Pénzt csak az eladás- és beszerzéssel foglalkozó testvérek fogadhatnak el, de visszatérésük után ezeknek is azonnal be kell számolniuk a gazdának.

Hasonló részletes előírások szólnak a tisztaság megőrzéséről. Az ajánlott eszközök között legfontosabb a szigorú *klauzura*.¹ A testvérek csak elüljárói

¹ A klauzura jelenti: 1. a szerzetesek elkülönítését, elzárását a világtól, 2. azt az elkülönített helyet, melyen a szerzeteseknek az említett célból tartózkodniuk kell s melyet elhagyniuk és ahová világiaknak lépni engedély nélkül tilos.

engedéllyel léphetik át a kolostor küszöbét; hasonlóan a látogatásukra érkezett vendégek is. Nők egyáltalában nem léphetnek be; ezek fogadása a kapu elé épített házban történik. Az engedelmesség nagyrabecsülése természetes következménye a *szerszet* katonás szervezetének. A regula szerint csak az az igazán tökéletes szerzetes, aki az alázatos engedelmségben kiválik. Hogy minden versengésnek és felfuvalkodásnak elejét vegye, Pachomius egyenesen megtiltja szerzeteseinek, hogy papokká szenteltessék magukat s viszont azoktól, akik mint már felszentelt papok lépnek be a rendbe, minden előjogot megtagad. Azt akarja, hogy lelki fiai jogban és kötelességben teljesen egyenlőknek érezzék magukat.

Im ezek a pachomiusi regulának, minden későbbi szerzetesszabályzat ősmintaképének lényegesebb intézkedései. Természetes, hogy e rendelkezések legtöbbje nem egyszerre, hanem csak a fokozatos fejlődés folyamán ölt végleges formát. Palladius elbeszélése, hogy Pachomius éretáblára vésve egy angyaltól kapta reguláját, csak jámbor legenda. Valószínűleg úgy áll a dolog, hogy az eredeti szabályzat csak néhány legszükségesebb intézkedést tartalmazott s a többiek csak a szerzetesek számának emelkedésével szükségessé vált bővítések, módosítások és egyben másban elkerülhetetlen enyhítések révén kerülnek hozzája. A latin szöveg felírásából következtetve e tekintetben a fejlődés még Pachomius közvetlen utódai, Orsiesius és Theodor idejében sem zárul le véglegesen.

Pachomius mindvégig gondos atyja marad lelki fiainak. Mint apát, előbb Tabennisből, majd később Phebuoóból, a kolostorhálózat új középpontjából egészen haláláig maga intézi minden ügyes-bajos dolgukat. Pedig közben tömérdek nehézséggel és gátló

A KELETI SZERZETESSÉG KIALAKULÁSA 45

okkal kell megküzdenie. Ellenséges érzületű beduinok többször megrohanják és kifosztják kolostorait. Belső bajokkal és kívülről jövő rágalomokkal is van mit küzdenie. Még nagyobb veszedelmet hoz rá a kitört pestis, mely több mint száz szerzetesének életébe kerül s utoljára őt magát is elragadja épen akkor, mikor egy püspöki bizottság előtt fényesen igazolja ártatlanságát az ellene szórt rágalomokkal szemben.

De mindez nem akadályozza alapításának gyors felvirágzását. Halálakor már kétezerre rúg követőinek száma s a század végéig e szám megháromszorozódik. A pachomiusi szerzetesség messze túléli a remeteséget, sőt egyideig még a moszlim uralom alatt is fenntartja magát és csak századok múlásával sorvad el. Ez a szívósság legfényesebb bizonyossága annak, hogy Pachomius szerzete megalapításával tényleg meglevő szükségletet elégít ki; de egyben bizonyossága hatalmas szervező-képességének is. A közös életből folyó következmények bátor levonása, az imádság és munka szellemének harmonikus összekapcsolása, a szétszórt kolostorok kongregációvá egyesítése és még sok más apró részlet mind olyan dolog, mely innét kezdve elválaszthatatlanul összeforr a szerzetesség történetével s többé vagy kevésbé módosított formában újra felszínre jut minden új szerzetesrend törvényhozásában. A *princeps vitae monasticae* helyesebben *coenobiticae* elnevezés tehát jogszerint nem szent Pált, hanem Pachomiust illeti.

Pachomius korszakalkotó újítása nem áll meg Egyiptom határainál. A coenobita-élet eszméje szárnyra kel s részben eredeti pachomiusi elgondolásában, részben a viszonyokhoz módosított formájában gyorsan terjed tovább. Legelőször Kis- és Elő-Ázsiában honosodik meg. Ennek oka a közeli szomszédságon

kívül főleg abban keresendő, hogy Egyiptom után ezen a területen lüktetnek legélénkebben az aszketikus törekvések. Sziria és Palesztina pusztáinak remeteségei csaknem egyidőben keletkeznek a híres egyiptomi telepekkel. A két aszketikus centrum között az összekötő tag szerepét sokáig a Sinai-félszigetjátsza, melynek ószövetségi emlékekkel megszentelt hegyeit és völgyeit már a IV. század első felében számos világot megúnt aszkéta szállja meg. A következő évtizedekben a barbárok gyakori berohanása és vérengzése dacára még inkább emelkedik a barlangok és szétszórtan épített kunyhók lakóinak száma. Szent Silvanus, Netra, szent Nilus, Klimakus János és más kiemelkedő egyéniségek varázsa a tanítványok hosszú sorát vonzza e kiválóan szent helyre s hosszú századokra a remete- és szerzetesélet klasztrikus földjévé avatja a félsziget zordon hegyeit. Szétdúlt remetelakok romjai és a Dzsébel Káterin minden viszontagságot túlélő kolostora ma is beszédes hirdetői a lüktető keresztény életnek, mely hajdanta itt virágzott.

A Sinai-félszigetről északnak Palesztinába csapnak át az aszketikus mozgalom hullámai. Útjelzőinek élén szent Antal egyik kitűnő tanítványa, gazai szent Hilarion (288—371.) áll, aki már tizenöttestendős korában búcsút mond a világnak és a majumi puszta magányában a legszigorúbb önsanyargatásnak veti magát alája. Hosszú éveken át egy kákából font nyomorúságos kunyhóban búvik meg s naponta nem eszik többet tizenöt szem fügénél. De hiába rejtőzik el a világ szeme elől. Rendkívüli ételszentiségének és csodáinak hamar híre futadmodik s messze tájékról vonzza hozzá az embereket. Még pogányok is tömegesen özönlének hozzá. Szavainak hallatára sokan megtérnek közülük s tanítványul

szegődnek melléje. Hilarionnak akarva nem akarva vállalnia kell a gondjaira hagyatkozottak százainak lelki vezetését s így észrevétlenül ugyanolyan fejlődés középpontjába kerül, mint néhány évtizeddel előbb mestere. Egy nagy remetetelep létesül körötte, mely egészen az ő szelleméből s az ő példájának követéséből él.

A naponként növekvő tanítványsereg sok örömet, de sok gondot is okoz a derék patriarchának. A szét-szórt remeteségek évenkénti sorralátogatása tömérdek idejét emészti föl. Még jobban aggasztja csodát, vigasztalást és közbenjárást váró látogatóinak óriási tömege. Úgy érzi, hogy ismét belekerült a világ forgatagába s elvesztette minden eddigi vezeklésének érdemét. Hogy kínos helyzetéből szabaduljon, valóssággal elmenekül kedves majumi magányából s előbb Pelusiumba, majd Aphroditonba távozik. De csodatevő hire mindenüvé elkiséri. Az újabb zaklatások elől egy oázisra s innét Libia végigbarangolása után Szicília belsejébe menekül. De kedves tanítványa, Hesychius itt is nyomára akad. Most Dalmáciát és Ciprusz-szigetét keresi föl. Valósággal bujdosik az emberek csodálata és megbecsülése elől. A legmeredekebb és legnehezebben megközelíthető hegyekben vonja meg magát s itt éli le csak kevés bizalmas tanítványától látogatva életének utolsó négy esztendejét.

Szent Hilarion példája rendkívül nagy hatással van az aszketikus törekvések iránt fogékony lelkekre. Palesztina és a vele szomszédos tartományok pusztaságai remetékkal telnek meg. Különösen Juda pusztája, az *eremus sanctae civitatis et Jordanis* népesül be velük. A fejlődés itt is ugyanaz, mint Egyiptomban. A remeték először teljesen külön élnek, majd *laurákba* (λαῦραι) vagyis egymás mellé épített cel-

lákba gyűlnek és egy közös főnck, az apátnak lelki vezetése alá helyezkednek s végül közös életre térnek át. Vagyis a fejlődés végső célja itt is a *coenobium* (κοινόβιον), mely szellemében, sőt akár-hányszor külső berendezésében is szigorúan alkalmazkodik a pachomiusi intézményekhez.

Az első laurák alapítását Hilarion kortársának, az ikoniumi születésű szent Charitonnak tulajdonítja a hagyomány, aki először a Vadi Fára völgyében, Faramnál, azután a Jeruzsálem melletti Dukánál és a Jericho közelében fekvő Suhánál s végül az ú. n. *függő barlangnál* (τὸ κρεμαστὸν σπήλαιον) szervez egy-egy népes kolóniát. Szent Hilarion tanítványai ugyanezen időtájt népesítik be a délpalesztinai Bethelia, Geraza, Chapharchobra és Elusa mellett épült laurákat, a szent Porphirius körül csoportosult aszkéták pedig a Jordán folyó völgyét és keleti partvidékét lepik el.

Valamivel később már Jeruzsálem közvetlen közelében is találkozunk szerzetesekkel. Különösen az Olajfák-hegyét lepik el nagy számmal. Itt él többek között az előkelő császári tisztviselőből lett egyszerű szerzetes, Innocentius és a szigorú önsanyargatásáról híres tarsusi Adolius is. Sőt a század végén a keletiek mellett már nyugatról származott szerzeteseket is találunk. Az Olajfák hegyén ott találjuk a Melania által alapított női kolostort és zárándokházat s nem messze tőle a Rufinustól vezetett latin férfikolostort, Bethlehem mellett pedig szent Jeromosnak és barátainak nagykiterjedésű telepét, mely három női és egy férfikolostort számlál s kifejezetten a pachomiusi regula alapján áll. Itt van a nagy szent *paradicsoma* s innét írja római barátainak: «Mi, akik az élet hullámain hanyatva már annyi téren áthaladtunk, akiknek

viharoktól korbácsolt, szirtektől megrepedezett törékeny sajkája minden részén bebocsátja a vizet, siessünk betérni a kikötőbe. Ez a kikötő a magánosság és a mezőség... Itt összes csemegénk a kétszersült, a saját kezünkkel öntözött zöldség és a tej: hitvány, de egészséges táplálék! Ez életmód mellett nem félünk attól, hogy az álom elmulasztja velünk a könyörgést vagy hogy a megterhelt gyomor félbeszakasztja az olvasmányt. Nyáron a fák lombja alatt hűvösséget és magányt találunk. Ősszel a lehullott falevelekből képződött ágy a szabad levegőn nyugvóhelyül kínálkozik számunkra. Tavasszal, midőn a rétek virágokkal ékeskednek, midőn a madarak fejünk fölött csicseregnek, a zsoltárok éneklése szerfölött kellemetes. Ha elérkezik a tél, a hideg és a hó, nem kell fát vásárolnom; a szomszédos erdő olcsón szolgáltat elég fát, hogy meleg szobában virraszthassak vagy alhassak. Ám tartsa meg Róma magának zajos mulatságait; hadd vörösdjék folyton kegyetlen homokja a gladiátorok véréből; hadd rengessék folyton az esztelen tetszenyilatkozatok cirkuszát, hadd uralkodjék a fényezés színházaiban... Mi itt úgy gondolkodunk, hogy jó nekünk a mi Istenünkhöz ragaszkodunk s benne vetnünk minden reményünket, hogy majd ama napon, midőn a földi szegénységet a mennyei gazdagsággal cseréljük föl, mi is a magunk részéről így kiálthassunk: «Mit kívánjak egyebet az égben s mit kértem egyebet a földön, mint tégedet, óh én Istenem?»

Palesztinával egyidejűleg Sziriába és Mezopotámiába is elhat a mindig szélesebb és szélesebb gyűrűkben tovahömpölygő aszketikus mozgalom. Ez elsősorban egy egyszerű szuezi gyöngyhalászból lett tabennisi szerzetesnek, Max Awginnak (Eugenius

† 363.) az érdeme, aki hetvenedmagával Mezopotámiába jön és Nisibistől délre az Izla-hegyen kolostort alapít. A jövevényekhez idők folytán számos benszülött is csatlakozik, köztük szent Jakab, a későbbi nagytekintélyű nisibisi püspök († 350 körül), aki ebbeli minőségében is buzgón támogatja Pachomius lelki fiainak igyekezetét. Sapor perzsa király (309—380.) időleges jóindulata és Iovianus császár (363—4.) jámbor hitbuzgalma nem kevésbé elősegíti Max Awgin (Eugenius) törekvéseinek sikerét.

Ennek a sokoldalú felkarolásnak köszönhető, hogy a coenobita életmód néhány évtized leforgása alatt egész Mezopotámiában gyökeret ver, sőt nyugati irányban Szíriába is átterjed. Karrhae és Phadane vidéke után Edessa és Orrhoë környéke is megtelik szerzetesekkel. Itt él többek között szent Julianus is, akit nagy kortársa, szent Jeromos az *inchoator vitae monasticae* szép jelzővel diszít föl. Tovább nyugatra, Szíria és Cilicia határán, a kietlen Chalcidia pusztát találjuk, melyet a IV. század közepétől kezdve annyira ellepnek a remeték és szerzetesek, hogy a közvélemény sokáig szíriai Thebais néven emlegeti. Ijesztő sivárságában és lakóinak kemény lemondásában tényleg Egyiptom nagy remeteségeivel mutat legközelebbi rokonságot. Azok között a kiváló aszkéták között, akik az évek forgásában megfordultak e szomorú tájékon, szent Jeromos a legnagyobb. Életírásából és tulajdon leveleiből tudjuk, hogy a nagy egyházatya a chalcidiai pusztában élte le aszketikus életének borzasztó kísértésekkel és ijesztő látomásokkal gyötört első éveit.

Feljebb Szíria északi részében szintén rendkívül virágzó aszketikus életet találunk a IV. és V. század folyamán. Sőt épen itt fejlődik ki az önsanyargatás-

nak egy egészen különleges neme: a *sztilitizmus*, vagyis az *oszloponállás*. A sztiliták (στυλιται vagy κιοῦνται) abban látják a világtól való teljes elszakadásnak és a nagyobb tökéletességre jutásnak legbiztosabb eszközét, hogy minél magasabb oszlop tetején élék le életüket. Első képviselőjük az idősebbik Simeon, (388—459.) aki Antiochia közelében harminchét esztendő telt egy fokozatosan magasodó, utoljára 15 métert is meghaladó oszlopon s közben megszámlálhatatlan jótéteményt művel, prédikál, beteget gyógyít, haragosokat összebékéltet, vizsályokat egyenget s egész törzseket nyer meg a kereszténység számára. Példája iskolát teremt. A kelet minden tartományában akadnak utánczói. Ezek közül nevezetesebbek: az ifjabbik Simeon, aki közel háromnegyed századot tölt oszlopon, a szíriai Jozsua, a drinápolyi Alypios, Julián, Nikander, Lukács stb. Ugyancsak itt Észak-Szíriában hajt ki az aszketizmusnak egy másik, nem kevésbé különleges faja: a *legelők* (βόσχοι, βοσκοῦντες, pascentes, pabulatores) szerzete. Az elnevezés onnét ered, hogy tetemes számmal akadnak remeték, akik minden emberi lakástól és segítségtől távol, tisztán a mostoha természet bizonytalanságára bízzák magukat s éhségüket rendszerint az eléjük kerülő füvekkel és gyökerekkel csillapítják.

Örményországnak, Perzsiának és Kis-Ázsia különböző tartományainak szintén megvan a maga nagyszámú szerzetessége, mely azonban az eddig megismert szentantali és pachomiusi tipushoz képest semmi lényeges új vonást nem tüntet föl. E tekintetben csak Cappadocia kivétel, melynek kolostori intézményei, Nagy szent Vazul mélyreható újításai következtében, újabb fejezetet nyitnak a szerzetesi élet továbbfejlődésében s a keleti szerzetességnek

hagyományossá vált és általánosan elterjedt formáját teremti meg.

Nagy szent Vazul (330—379.) szintén az aszketizmus klasszikus földjén, Egyiptomban, Szíriában és Palesztinában nyeri első inspirációit a szerzetesi élethez. Két évet tölt e tartományokban s mialatt sorra látogatja a híresebb remete- és szerzetes-telepeket, lelke annyira eltelik a lemondás hőseinek csodálatával, hogy hazaérve maga is remetének szegődik. Dús örökségét a szegényeknek osztva Neocaesarea környékén, anyja, Eumelia és legidősebb nővére, Macrina kolostorának közelében telepszik meg s buzgalmával és életszentségének hírével csakhamar magához vonzza messze tájék aszkétáit. Követőinek száma úgyszólván máról-holnapra százakra növekszik s ez arra kényszeríti őt, hogy eredeti anachoreta életmódját a coenobita étellel cserélje föl. Ezért Pontusban és Cappadociában több kolostort épített tanítványai befogadására s egyben egykori iskolatársának, később elválhatatlan barátjának, nazianzi szent Gergelynek közreműködésével kétrendbeli regulát szerkeszt benső életmódjuk szabályozására: egy terjedelmesebbet (*ἄροι κατὰ πλάτος* = *regulae fusius tractatae*) és egy rövidebbet (*ἄροι κατ' ἐπιτομήν* = *regulae brevius tractatae*). Bár e regulák egyike sem tekinthető a szó sajátképi értelmében vett szerzetesszabályzatnak — inkább katekizmus formájában tartott fejtegetések a szerzetesi élet elveiről, — mélységes erkölcsi tartalmukkal és sokirányú útmutatásaikkal mégis nagy hatást gyakorolnak s lényegtelen módosításokkal mindmáig fennálló alapját szolgáltatják a keleti szerzetességnek.

Szent Vazul szabályzata több tekintetben haladást jelent Pachomiuséhoz képest. Így bizonyos

dolgokban enyhébb, kevésbé aprólékos s általában egyetemesebb érvényesülésre szánt; ugyanezen okból a szerzetesi eszményt pontosabban körülhatárolja s a szerzetesség szigorúan egyházas jellegét jobban kidomborítja. Eszménye nagyjából egyezik a szentantali remete-típus eszményével: az aszkézis célját szintén nem bizonyos aszketikus gyakorlatok elvégzésében, hanem az egész ember megszentelésében látja s az Isten iránti szeretet kimutatása mellett a felebaráti szeretet nyilvánítását is megkívánja. De már abban ismét Pachomiushoz, illetve az általános keleti mentalitáshoz tér vissza, hogy a felebaráti szeretet kimutatását lényegileg csak a kolostorra korlátozza s így a nyugati szerzetesség eszméjében rejlő nagyszerű lehetőségek, a valláserkölcsi renaissance fölidézésére és nagyarányú szociális-charitatív tevékenység kifejtésére sürgető ösztönzései egészen idegenek maradnak előtte. Igaz ugyan, hogy szent Vazul pusztába temetkező elődeivel ellentétben főleg városok és falvak közvetlen közelében óhajtja fölépíttetni kolostorait, de ennek a világhoz való közeledésnek hatása csak hosszabb idő multán és akkor is inkább általános erkölcsi, mint kézzel fogható konkrét eredményeket felmutató sikerben bontakozik ki.

A zárt testületi és egyházas jelleg kidomborítására szent Vazul igen nagy súlyt helyez az engedelmes-ségre, mint a szerzetesi élet legfőbb és leglényegesebb követelményére; de mellette kellő nyomatékkal hangsúlyozza a szegénységet és a tisztaságot is. Aki követői közé akar lépni, azt előbb szigorú vizsgálatnak veti alá, bár határozott időtartamú noviciátust még ő sem ismer. Szökött rabszolga fölvételét semmi szín alatt nem, házias emberét pedig csak az esetben engedi meg, ha felesége beleegyezését adja. Neve-

zetes és nagy jövőre hivatott újítása, hogy megengedi gyermekeknek, főleg árváknak nevelés céljából való befogadását, ami gyakorlatilag egyértelmű a benedekrend történetében oly nagy jelentőségre jutott *oblátus*-intézmény meghonosításával. A befogadott gyermekek később, ha nincs kedvük a szerzetesi élethez, akadálytalanul távozhatnak a kolostorból. Ez az engedmény mindenesetre már a zártság elvének rovására van. Még inkább áll ez a regulának azokról a pontjairól, melyek megengedik, hogy benső összeszedettség mintegy lelki gyakorlat céljából idegenek is megtelepedjenek a kolostorban s viszont a szerzetesek látogatás céljából kijöjenek, esetleg hosszabb időt rokonaik körében töltsenek vagy elüljárói engedéllyel anachoréta életet éljenek. Ettől a néhány ponttól eltekintve azonban a regula erélyesen sürgeti a testületi zártság elvének érvényesülését. Így hasonlíthatatlanul nagyobb teret biztosít a közös imádságnak, mint a pachomiusi szabályzat. Míg ugyanis a tabennisi szerzetesek naponként csak kétszer: reggel és este jönnek össze közös imádságra, addig szent Vazul regulája az *egész liturgikus imádság közös végzését* előírja. A baziliták tehát naponta hatszor kötelesek összejönni és pedig a Matutinum, Tertia, Sexta, Nona, Vespera és az éjféλι imádság (μεσονύκτιον) végzésére. Hasonlóan nagy nyomatékkal hangsúlyozza a munka és az étkezés közös jellegét s a kolostor benső rendjének megóvására fejét (προεσως, πρεσβύτερος) korlátlan fegyelmi hatalommal ruházza fel.

A szerzetesi élet belső rendjének és konkrét tartalmának megjelölésében is több lényeges eltérés állapítható meg szent Vazul és Pachomius szabályzata között. Igaz, hogy ez eltérések egy része merő negatívum, de olyan negatívum, mely pozitív irányú

továbbfejlődés csiráit rejtí magában. Így pl. a vazuli regula sem ismer még formális fogadalomtételt, de már megköveteli a világról való kifejezett lemondást (*ἀποταγή* = renuntiatio), ami azután a későbbiek során formális és ünnepélyes fogadalomtétellé bővül. Hasonlóan nem ismer még határozott időtartamhoz és bizonyos ismeretek elsajátításához kötött noviciátust, de azzal, hogy a szerzeteseket a *kezdők* (*ἀρχαριοί*), *közepesek* (*μικρόσχημοι*) és *tökéletesek* (*μεγαλόσχημοι*) osztályába sorozza — bár e felosztás csak később válik általánossá — egyenesen előkészíti a pontosan körülhatárolt próbaidő bevezetését. A pachomiusi regulával való ellentétessége jut kifejezésre abban a rendelkezésében is, melyben meghagyja, hogy minden kolostorban legyen legalább néhány áldozópap. Annál figyelemreméltóbb e rendelkezés, mivel ez szolgál alapjául a szerzetesség későbbi fejlődésében kifejezésre jutó ama tendenciának, hogy a szerzetestestvérek egyúttal papok is legyenek.

A szerzetesi élet konkrét tartalmának kifejtésében legfőbb különbség a két regula között, hogy míg a pachomiusi inkább a kézi munkát, addig a szentvazuli inkább a földművelést hangsúlyozza s míg a pachomiusi jóformán csak a testi munkát ismeri, addig a szentvazuli az oblatások nevelésének s a szegények és betegek ápolásának hangoztatásával már szellemi és erkölcsi feladatokat is utal a szerzetesi élethivatás körébe. Az étkezés rendjének szabályozásában főleg abban nyilvánul a két regula különbözősége, hogy szent Vazulé kevésbé részletező és aprólékos. Megelégszik a vezető szempontok megjelölésével, a többit a helyi viszonyokra és az elüljárók belátására bizza. Elvként csak annyit állapít meg, hogy az ételeknek lehetőleg egyszerűknek s az inyenység helyett az egészség követelményei kielégíté-

sére szántaknak kell lenniök, de már az étkezés idejének és mértékének megsabását egészen a helyi előjárók tetszésére hagyja. Bölcs mérsékletére mutat az a rendelkezése is, mellyel a külön aszketikus gyakorlatok vállalását az előjárók tetszésétől teszi függővé s a munkaképesség megóvására való hivatkozással gondosan óv mindenkit a szükségtelen túlzástól.

Szent Vazul szabályzatainak legjellegzetesebb vonásaként tehát a reális élet követeléseivel való fokozottabb számolást és a minél szélesebb körben való elterjedésre irányzott törekvést emelhetjük ki. Anélkül, hogy a megelőző évtizedekben kialakult és szinte köztudattá ért aszketikus eszményből csak egy hajszálnyit is engedne, úgy igyekszik megvonni a szerzetesi élet kereteit, hogy eszmény és valóság lehetőleg födjék egymást. Szerzőjének kiváló egyénisége mellett mindenestre ebben az eleven élet-szerüségre való törekvésben kell keresnünk gyors elterjedésének és immár több mint másfélezer esztendőre szóló hatásának legfőbb titkát. A pachomiusi és más, kisebb jelentőségű, inkább helyi regulák sorra elsorvadnak mellette s több-kevesebb ellenállás után sorra átengedik neki helyöket. A hódítás még Vazul életében megkezdődik, bár őt magát rendületlen hite és fényes tehetsége a kolostor magányából nemsokára a neocaesareai érseki székebe és az arianizmus ellen vívott élet-halál harc vezérkarába szólítja. Két tanítványa, a szíriai Schalita és a görög Epiphanus úgyszólván azon melegében átülteti reguláját az örményországi kolostorokba. Valamivel később Görögországba és szent Theodosius (424—529.) fáradozásai következtében Palesztinába is utat talál a nagy jövőre hivatott alapítás.

IV. A keleti szerzetesség története.

A IV. század a keresztény askézisnek két jellegzetes formáját teremti meg: a remeteséget és a szerzetességet. Mind a két életforma egyazon gondolatból, a lemondás és az öntökéletesítés gondolatából születik, de gyakorlati kivitelében és eszközeiben élesen elkülönül egymástól. A remeteség a magánybatermetkezésben, önsanyargatásban és általában az egyéni buzgalom minél erőteljesebb fellángolásaiban, a szerzetesség pedig a közös életben s az Isten dicsőségére és az emberek javára szánt munka végzésében látja a célja elérésére szolgáló legbiztosabb eszközt.

Időrendben elsőnek a remeteség bontakozik ki, mint amely közvetlenebb kapcsolatban áll az őskeresztény askézis gondolatkörével. A szerzetesség csak néhány évtizeddel később jelentkezik — előbb pachomiusi, majd szentvazuli kiadásában — de bámulatosan gyors sikereivel hamar behozza a késést. A IV. század végén már komoly versenytársa az anachoretismusnak. Különösen amióta a nitriai és sketisi puszták idilli csöndjét és nyugalmát harci zaj, a Theophilos alexandriai patriarcha által indított origenesi harc zaja veri föl s szétzilálja lakóit, azóta nyomul észrevehetően előtérbe. De azért az anachoretismus nem adja fel könnyen a harcot. Hiszen minden földi köteletet figyelmen kívül hagyó célkitűzéseivel és szinte emberfelettien magasra csigázott követeléseiével még mindig sokkal közelebb áll a kor szigorú askéta felfogásához, mint a szerzetesség. A szerzetesi életben sokan csak előkészületet látnak a tökéletesség magasabb fokát jelentő remeteséghez.

A nitriai és sketisi telepek széthullása tehát még nem jelenti az anachoretismus végleges elsorvadását. Nyomában mindössze annyi változás történik, hogy Egyiptom helyébe Palesztina lép, mint a remeteéletklasszikusföldje. De ugyancsak Palesztinában jut legnagyobb virágzásra a szerzetesség is. Nagyarányú föllendülésének oka elsősorban egységes szervezésében keresendő. Az anachoreta laurák és a coenobita kolostorok körülbelül egyidőben, az V. század utolsó harmadában jutnak közelebbi kapcsolatba egymással. Az előbbieket szent Sabbas (439—532.), a jeruzsálemmelletti *nagy* (ἡ μεγίστη λαύρα) és az *új laura* (ἡ νέα λαύρα) alapítója, a kolostorokat pedig szent Theodosius, a *coenobiarcha* foglalja monarchikus szervezete. Az általuk megállapított rend értelmében ezentúl mindkét testület élén egy-egy *archimandrita* vagy *exarcha* áll, akit a tagok összesége választ s a jeruzsálemi patriarcha erősít meg. Az így megindult békés fejlődést csak a második origenesi harc fellángolása szakítja meg egy időre. (530—543.) A fanatizmus vak dühével és kegyetlen szenvedélyével vívott küzdelmet különösen a laurák sanyal meg. Az *új laura* Origeneshez szító tagjait fegyveres hatalommal üzik ki. De a harci zaj elültével ismét visszatér a béke és a nyugodt fejlődés, melyet csak a VII. században bekövetkezett arab hódítás szakít meg véglegesen.

A palesztinai kolostorok virágzó állapota továbbterjeszkedésre és újabb tartományok meghódítására ösztönzi lakóit. A terjeszkedés iránya ezúttal Konstantinápoly és általában nyugat felé mutat. Konstantinápolyban az ariánus érzületű császárok, különösen Valens ellenszenve miatt csak nehezen tud gyökeret verni a szerzetesség. Kedvezőbbre csak Nagy Theodosius uralkodása idején (379—395.)

fordul a helyzet. A szerzetesek megtelepedését korlátozó törvény hatálytalanítása után egymást követi a kisebb-nagyobb coenobiumok fölépítése. Jelentkező bőségesen akad beléjük, mivel a remeteség kialakulásánál érintett okok ezidétt, a IV. és V. század fordulópontján még inkább fennforognak, mint egy századdal előbb. A társadalomból, sőt a legelőkelőbb állásokból való menekülés egyenesen ijesztő mérveket ölt. Hozzájárul, hogy az előkelő fiatalság jelentékeny része már szerzetesek vezetése alatt nyeri kiképeztetését s így fokozottabb érzékkel bír az aszketikus eszmék iránt. Így érthető, hogy az V. század folyamán a görög városok is megtelnek kolostorokkal.

A fővárosban alapított coenobiumok közül az ú. n. Studion-kolostor jut legnagyobb jelentőségre. Alapját szent Sándor († 430.) a *nemalvók* (ἀπολιμητοί) vagyis a váltott karokban éjjel-nappal szünetlenül zsolozsmázók rendjének alapítója veti meg harminc társával, de véglegesítését csak Flavius Studius consularis nagytelkű adománya teszi lehetővé. (460.) Kedveltségét mutatja, hogy a császári család már az V. század végén nevelőintézetül és temetkezőhelyül használja. De egyúttal ideutaltatja be az udvar előtt kevésbé kedves embereket is.

Az európai talajon való meggyökeresedés óta kiválóan két nagy kérdés: az egyházhoz és az államhoz való viszony alakulása befolyásolja a szerzetesség tovafejlődését. Az előbbit illetőleg nem lehet tagadni, hogy az anachoretismus és kisebb fokban a coenobitismus kialakulásához is bizonyos tudatalatti egyházellenes tendencia tapad. A remeték részben azért bujdosnak ki a társadalomból, mivel úgy érzik, hogy az állammal megbékélt s egész sereg társadalmi és kulturális feladat vállalása révén hivatásában nagy-

szerűen kitágult világegyházban nem élhetnek többé háborítás nélkül eszményeiknek. Magasan szárnyaló idealizmusukban azt hiszik, hogy az aszkézis segítségével egészen új világot teremthetnek maguk körül, mely a fizikai, állami és társadalmi lét alkotó elemeinek támasza nélkül is megállhat. Életüket állandóan kárhóztató kritikának érzik a szemökben elvilágiasodott egyház és papság magatartása fölött s bár a nyílt harcot óvatosan kerülik, adandó alkalommal nem mulasztják el kifejezésre juttatni a dolgok folyása felett érzett nemtetszésüket. Egyesek évek, sőt évtizedek hosszú sorára kiszakadnak az egyház közösségéből, nem élnek kegyelmi eszközeivel, mások vonakodnak elfogadni a felajánlott egyházi hivatalokat. Idősebb Makarius csak kényszerűségből veszi föl az egyházi rendet, Izsák sketisi szerzetes a pusztába fut a fölszentelés elől, Ammonius, a hosszú testvérek egyike levágja fülét, csakhogy ne kelljen püspöknek lennie s Pachomius megtiltja fiainak, hogy papokká szenteltessék magukat. Mindezen és más hasonló jelenségek mögött bizonyos remete- és szerzetesköröknek ama szűkkeblű hite lappang, hogy az aszketikus élet legfőbb, sőt egyetlen útja a magasabb tökéletességre jutásnak. Szerencsére azonban ez meglehetősen elszigetelt fölfogás, melyet az aszketizmus nagy hőrszai egyáltalában nem osztanak.

Az egyház kezdettől fogva nagy figyelmet fordít a puszták és kolostorok fiainak életére. Elhalmozza őket tiszteletnyilvánításaival és szigorú önsanyargatásokat követendő példaként állítja hívői szeme elé. Másrészt meg arra törekszik, hogy közelebb hozza őket magához s a bennök szunnyadó mérhetetlen szellemi és erkölcsi energiákat szervesen beillesse a céljai elérésére szolgáló eszközök sorába. Kiválóan nagy érdemei vannak e tekintetben szent Athanáz-

nak, aki az egyiptomi pusztáknak úgyszólván minden nevesebb remetéjével személyes érintkezést, sőt benső barátságot tart fenn, azután szent Epiphaniusnak († 403.), aki maga is harmincéves szerzetesi mult után jut a cipruszi Salamis püspöki székébe, Aranyszájú szent Jánosnak († 407.) és még a kor annyi más egyházi kitünőségének.

Részben ezek fáradozásainak köszönhető, hogy a tudat küszöbe alatt lappangó tendencia sehol sem tör felszínre s az aszkéták nemcsak hogy megmaradnak az egyház hűségében, hanem a fölpezsdülő vallási harcok idején rendkívül értékes szolgálatokat is tesznek neki. Karöltve jár ezzel és részben természetes következménye a mozgalom egyházas jellegének egyre határozottabbá válása. Az egyház már csak a coelibatusra való tekintettel is kiváló előszeretettel a kolostorok lakói közül szemeli ki püspökeit s viszont a szerzetesek szent Vazul óta egyre gyakrabban szenteltetik magukat áldozópapokká. Így a szerzetesség és a világi papság közelebbi érintkezésbe jutnak egymással, egyik sokat átvesz a másik jellegéből, ami mindkettőnek nagy hasznára van. Különösen jó hasznát látja a világi papság, mivel az aszketikus törekvésekkel való megismerkedés jelentékenyen emeli erkölcsi színvonalát.

A világegyház részéről megnyilvánuló ügyes tapintat tehát külön törvényes intézkedések nélkül is biztosítja a szerzetesség hűségét és hasznavehetőségét. A jogi rendezés szükségessége csak az V. század közepén, a nesztoriánus és monofizita eretnek-ségek nyomán fölmerült szomorú jelenségek hatása alatt érik aktuálissá. E mozgalmakban ugyanis a szerzetesek egy része erősen kompromittálja magát és dühös fanatizmusával tömérdek bajt idéz föl. Elég e tekintetben az efezusi *rabló zsinaton* (449.)

lejátszódott botránnyos eseményekre utalnunk. E szomorú tapasztalatok arra indítják az egyházat, hogy erősebb kézzel nyuljon bele a kérdésbe s a kolostorokat közvetlenebb kapcsolatba hozza magával és hivatalos képviselőivel, a püspökökkel. A rendezés a chalcedoni egyetemes zsinaton (451.) megy végbe.

A zsinat először is a kolostoralapítás terén dülő anarchiát és a helyhez nem kötött szerzetesek, az ú. n. *sarabaiták*, *remobothok* és *gírovágok* örökös ide-odacsatangolásából származó veszedelmeket szünteti meg; kimondja, hogy ezentúl csak az illetékes püspök beleegyezésével lesz szabad kolostort alapítani s egyben a püspökök joghatóságát az egyházmegyjük területén élő valamennyi szerzetesre kiterjeszti; másrészt meg tiltja, hogy a szerzetesek egyházi vagy világi ügyekbe ártsák magukat s derürebörura elhagyják kolostorukat. (4. és 8. c.) Még nagyobb nyomatókkal hangsúlyozza a helyhez kötöttség, a *stabilitas loci* elvét a 23. kánonban, melyben meg hagyja, hogy a püspöki engedély nélkül Konstantinápolyban lézengő és örökösen zavargó szerzeteseket, ha kell, erőhatalommal is kényszeríteni kell a főváros elhagyására és otthonukba való visszatérésre. Majd folytatólag elrendeli, hogy az egyszer fölszentelt kolostorok mindig kolostorokul hagyandók meg s tilalmazza világi célokra való lefoglalásukat. (24. c.) Hasonlóan tiltja, hogy beöltözött szerzetes világi hivaltalt vagy katonai szolgálatot vállaljon (7. c.) vagy házasságot kössön; amennyiben mégis megtenné. kiközösítéssel fenyegeti. (16. c.)

Több tekintetben kiegészíti és nyomatókosítja e határozatokat a harmadfél száz évvel később (692.) tartott trullai zsinat. Az itt kelt kánonok szerint előéletére való tekintet nélkül bárki kolostorba léphet, (43. c.) ha legalább tíz éves. (40. c.) Remete-

életet csak az folytathat, aki előbb legalább három évig kolostorban élt. (41. c.) Azokat a remetét, akik hosszú hajjal és fekete ruhában csatangolnak a városban és világi emberekkel adják össze magukat, levágott hajjal és szerzetes-öltönyben kolostorba kell kényszeríteni; ha nem engedelmeskednének, erőhatalommal ki kell őket űzni a városból. (42. c.) Szerzetes csak elüljárója áldásának vétele után távozhatik a kolostorból. (46. c.) Szerzetesnek egyáltalában nem szabad résztvennie löversenyeken és színi előadásokon; lakodalmon is csak addig, míg a játékok meg nem kezdődnek. (24. c.) De mindezeknél hasonlíthatatlanul nagyobb jelentőségű a zsinat ama határozata, melyben a papoknak *fölszentelés előtt* kötött házasságát érvényesnek és megengedettnek ismeri el (13. c.) s a coelibatus kötelezettségét egyedül a püspökökre nézve tartja fenn. (48. c.) Mert ez gyakorlatilag annyit jelent, hogy ezentúl a püspökök szinte kivétel nélkül a kolostorok lakói közül kerülnek ki s így a görög egyház sorsának intézése a szerzetesek kezébe süllyk át.

Az egyházban való viszony rendezésével egyidejűleg megtörténik az államhoz való viszony szabályozása is; még pedig a hanyatló bizánci birodalom belső életét olyannyira jellemző *caesaropapismus* szellemében. Az alaphangot Justinianus császár (527—565) adja meg hozzá, aki novelláiban ismételtelen és részletekbe menő pontossággal foglalkozik a szerzetesség jogviszonyaival. Intézkedései közül kiemelkedőbbek a következők: Kolostoralapításnál első feltétel az illetékes püspök engedélyének, alapkövetétnél pedig áldásának kikérése. (Nov. 5, 1.) A kolostorok elidegenítése vagy profán célokra való felhasználása szigorúan tilos; amennyiben mégis megtörtént volna, a szekularizált egyházi épületet minél

előbb vissza kell adni eredeti rendeltetésének. (Nov. 7, 11.) Minden kolostorba lépőnek, szabadnak és szolgának, a szerzetesi ruha felöltése előtt háromévi szigorú noviciátust kell kiállania, hogy az elüljáróknak módjukban legyen meggyőződést szerezni szándékuk komolyságáról s egyben bevezetni őket a szerzetesi élet ismeretébe. (Nov. 5, 2.) Egy később, 541. kelt törvény már csak a szolgáló eredetű jelöltekre korlátozza e kötelezettséget, de egyúttal, hogy minden fölösleges zaklatásnak elejét vegye, kimondja, hogy volt uraik csak a noviciátus tartama alatt és csak súlyos büntény címén követelhetik kiadatásukat; a próbaidő leteltével és a szerzetesi ruha felöltésével minden rájuk emelt jogcímök megszűnik. (Nov. 123, 35.) A szülőknak nem áll jogukban a gyermekeiket a kolostorbalépésben akadályozni vagy őket ezen a címen örökségükből kitagadni. (Nov. 123, 41.) A belépőnek, ha nincsenek gyermekei, jogában áll egész vagyonát a kolostorra ruházni; ellenkező esetben csak a köteles örökség kiadása után fennmaradó résszel rendelkezik szabadon. (Nov. 123, 38.) Férfi- és nőszerzetesek nem lakhatnak egy fődél alatt; amennyiben mégis előfordulna, külön kolostorokba kell őket széttelepíteni; több kolostor létében a püspök dönti el, melyik legyen a férfiaké, melyik a nőké. (Nov. 123, 36.) A szerzetesek az öregek és betegek kivételével, lehetőleg közös hálóteremben aludjanak. (U. o. és 5, 3.) Ha valamely szerzetes visszatér a világba, vagyona, mellyel a belépés idején rendelkezett, a kolostoré marad. (Nov. 5, 4.) Az apátot az illetékes püspök nevezi ki, még pedig korra és rangra való tekintet nélkül, tisztán az aravalóság alapján. (Nov. 5, 9.) Egy később kelt rendelkezés azonban ismét az alattvalók kezébe teszi le az apátválasztás jogát. (Nov. 123, 34.)

De ezen kétségtelenül egyházas szellemű intézkedéseken kívül tetemes számmal tartalmaz a novellák gyűjteménye olyanokat is, melyek merőben profán szolgálatok teljesítésére kényszerítik a kolostorokat. Különösen feltűnően nyilvánul ez a tendencia azokban a törvényekben, melyek a különböző bűnösök internálására vonatkoznak. Ezek szerint egész életére kolostorba zárandó az olyan nő, aki törvényes ok nélkül válik el férjétől; ha vannak gyermekei, vagyona kétharmada ezeké, egyharmada a kolostoré lesz, ha nincsenek gyermekei, de szülei még élnek, akkor fordított az osztozkodási arány s végül ha senkije sincs, mindene a kolostorra száll. (Nov. 117, 13.) Ugyancsak kolostorba kerül a házasságtörő nő; férje két éven belül magához fogadhatja, de ha nem teszi, egész életére a kolostorban marad. (Nov. 134, 10.) A játékszenvedélytől megmértelyezett papok három évre felfüggesztetnek és hasonlóan kolostorba záratnak. (Nov. 123, 10.) Ugyanez a büntetése az olyan diakonisszának, aki ismételt intelem dacára sem akar megjavulni. (Nov. 123, 30.) Természetes, hogy a kolostoroknak börtönül való felhasználása sokat árt egyházi jellegöknek és nagyban akadályozza a szerzetesi fegyelem megszilárdulását.

Az egyházhoz és az államhoz való viszony szabályozása szilárdabbá teszi a szerzetesség szervezetét, de másrészt meg sokat elvon az első idők lángoló buzgalmából és egyéni inspirációból. Része van ebben a keleti anachoretismus, a szerzetesi eszmények és törekvések eme kimeríthetetlen gazdagságú tartalva teljes elsorvadásának is, amit viszont az iszlám gyors előrenyomulása magyaráz meg. Sziria, Palesztina, a Sínai-félsziget és Egyiptom, tehát a remeteség klasszikus korának valamennyi szintere egymás után arab kézre jutnak.

Az egykor virágzó remeteségek sorra kihalnak, elnéptelenednek és ismét ijesztő vadonokká változnak vissza. Az egyiptomi pachomiusi kolostorok és a palesztinai laurák és coenobiumok egy része elkerüli ugyan a pusztulást, de megfelelő összeköttetés hiányában nem hathat inspirálólág az európai kolostorokra és viszont maga sem nyerhet tőlük ihletést.

De még ennél is nagyobb baj a keleti egyház változatlanul zilált állapota. A vallási villongások sehogy sem tudnak elcsendesedni. Alig hogy elül az egyik eretnek-mozgalom harci zaja, már is újabb üti föl fejét. A szerzetesség nagyon megsynli ezeket a villongásokat. Különösen sokat szenved az Izauriai Leo császártól kezdeményezett *képromboló harc* idején. (726—787.) Mivel a kolostorok népe szinte egy emberként a képek tiszteletének védelmére kel, Leo császárnak és még inkább fiának, V. Konstantinnak (741—775.) dühe elsősorban ellene fordul. Kolostorok lerombolása, kaszárnyákká alakítása, szerzetesek kegyetlen megkínzása, sőt kivégzése napirenden van. A sok vértanú közül példaként említhetjük Petrus Calebytes, Paulus Novus és István apát nevét. Szent Vazul fiainak egy része nyugatra menekül a sok zaklatás elől és Sziciliában, majd az iszlám megjelenése után Kalábriában vonja meg magát.

A képromboló harc nagyon megviseli a kolostorokat. A fegyelem meglazul és az erkölcsi színvonal erősen leszáll bennök. A második niceai zsinat (787.) buzgó igyekezete a chalcedoni és trullai végzések fölfrissítésére (17—21. cc.) csak részben vezet eredményre. A baj sokkal mélyebben gyökerezik, sem hogy egyszerű határozatokkal orvosolni lehetne. Itt mélyreható és életbevágó reformokra van szükség,

melyeket elméleti megokolások mellett a példa eleven ereje is támogat. A várt reformátor hamarosan meg is jelenik. A szintéren feltűnik Theodorus Studita, a középkori bizánci egyháztörténelem egyik legtisztéletreméltóbb alakja (759—826.) s hatalmas szavával és példájával megindítja a szerzetesség újjászületését célzó tisztító folyamatot.

Szent Theodorus előkelő konstantinápolyi család gyermeke s mint ilyen kiváló tudományos kiképzetésben részesül. Ifjúkorában szemtanúja a képművészet esztelen dühöngésének és az orthodox szerzetesek méltatlan szenvedéseinek. Ezek a tapasztalatok olyan mély benyomást hagynak hátra lelkében, hogy fölserdülve maga is szerzetessé lesz a Plato nevű nagybátyja vezetése alatt álló bithiniai sakkudioni kolostorban. (781.) Itt kísérel meg első ízben a szerzetesi élet szigorúbbá és bensőségebbé tételét szent Vazul szabályainak szellemében. De mielőtt maradandó eredményeket tudna elérni, VI. Konstantin császár (780—797.) önkényes elválása első feleségétől és egybekelése Theodarával szenvedélyes irodalmi harcba sodorja a házasság felbonthatatlanságának kérdésében. Theodorus szerzetes-társaival egyetemben oly elszántan védelmezi a katolikus álláspontot, hogy emiatt az udvar tiz más szerzetessel számkivetésbe küldi Thessalonikába.

Számkivetéséből csak Konstantin bukása után (797.) térhet vissza; de most már nem az araboktól állandóan nyugtalanított sakkudioni, hanem a studioni kolostorba megy, mely épen ezidétt csaknem teljesen elhagyatva áll. Theodorus bölcs rendszabályaival rövidesen annyira felvirágoztatja az egykor híres kolostort, hogy lakóinak száma néhány év leforgása alatt tizenkettőtől ezerre szökken föl. Ezentúl Studion lesz Konstantinápoly szellemi és

erkölcsi életének középpontja. Szentéletű apátja innét folytatja bátor küzdelmét a caesaropapismus kinövéséi és az újra hatalomra jutott képrombolók dühös támadásai ellen. Bár rendíthetetlen elszántsággal folytatott harcai újabb szenvedéseket és ismételt számkivetést zúdítanak reá, azért marad ideje és energiája a Sakkudionban megkezdett reformmú folytatására is.

Reformáló tevékenységét főleg az a szempont irányítja, hogy az inkább elméleti jellegű szentvazuli regulát minél gyakorlatiasabbá tegye. Kiválóan nagy gondot fordít a meglazult fegyelem helyreállítására. Ezért szigorúan megköveteli a régi egyházi kánonok megtartását és szent Vazul szellemében ismét a munka és imádság színhelyévé igyekszik varázsolni kolostorát. Minden alárendeltjétől megköveteli, hogy állandóan foglalatoskodjék a kolostori műhelyekben, szántóföldeken, kertekben, szőlőkben vagy pedig a konyhán és a betegszobában. Az anyagiak mellett nem feledkezik meg a szellemi igényekről sem. A különböző tudományágak, így főleg a nyelvtan, bölcsélet és dogmatika művelését nyomatékos szavakkal ajánlja lelki fiai figyelmébe. Sőt van érzéke a költészet iránt is. Irányítása mellett külön himnusz-költő iskola alakul, mely idők folytán több neves himnologust nevel a bizánci irodalomnak. A tudományos és irodalmi szellem élesztését célozza a gazdag könyvtár, az íróterem és a belépni szándékozók oktatására rendelt iskola.

Az életrend megállapításában bölcs mérték-tartás és az aszketikus követelmények lehető figyelembevételé jellemzi Theodorust. Az előirt imaórákat pontosan betartatja, szerdán és pénteken, hamvazó szerdától husvétig, pünkösdtől Péter Pálig és Fülöp apostol ünnepétől (nov. 14.) karácsonyig szigorú

bőjtöt rendel s napjában csak kétszeri étkezést enged meg. Igen nagy gondot fordít a klauzura megtartására és a szegénység elvének érvényre juttatására. E tekintetben annyira megy, hogy még a használt ruhadarabokat is közösöknek minősíti. Ezért az éjszákára levetett ruhákat egy helyre hordatja s másnap, hogy példát adjon a többieknek, rendszerint a legszegényebbet választja ki magának. Általában szigorúan tilalmazza, hogy szerzetesei bármit, akárcsak egy varrótűt is, magántulajdonul birjanak. Ha valamelyikök előljárója tudta nélkül mégis magánál tart valamit, azt ötvennapos kiközösítéssel sújtja. A szerzetesi szellem állandó ébrentartására elrendeli, hogy az apát hetenként háromszor: szerdán, pénteken és vasárnap buzdító beszédet (κατήχησις) intézzzen alárendeltjeihez s állítsa folyton szemek elé kötelelességeiket. Ugyanezen célból a chalcedoni zsinat óta szokásba jött fogadalomtételt ünnepélyes keretekbe állítja be. Előírása szerint a fogadalomtétel a szentmise bemutatása alatt és az egész gyülekezet jelenlétében megy végbe. A jelölt az oltár lépcsőjére térdel s elmondja a fogadalom szavait, mire az apát feladja neki a tonsurát és a szerzetesi öltönyt.

Theodorus működése igen mély nyomokat hagy a keleti szerzetesség történetében. Mert az általa meghonosított új szellem nem szorítkozik csupán a Studionra vagy Konstantinápolyra, hanem szerteárad a birodalom minden részébe. Tanítványainak százai, ezrei magukkal viszik a legeldugottabb kolostorokba is. És nyomán, mint nyári zápor után az eltikkadt növényzet, újra éled a kolostori fegyelem, aszketikus szellem és munkakedv. A megújulás legbiztosabb jele az a nagyszerű erőfeszítés, melyet a keleti egyház épen ezidétt és épen a szerzetesek segítségével

fejt ki a kereszténység továbbterjesztése érdekében. A bulgároknál és a középeurópai szlávoknál a szent Theodorus szellemében nevelkedett Cirill és Method gyűjtják meg az evangéliumi világosság fáklóját. Hasonlóan az oroszok megtérítésében is a szerzeteseké az oroszlánrész.

Mindeme megtérések természetszerűen új terjeszkedési lehetőségeket is nyitnak a szerzetesség számára. Különösen Oroszország bizonyul e tekintetben termékeny talajnak. A kievi híres barlangkolostor hosszú időn át kulturális középpontja marad a barbárság homályából lassan kibontakozó oroszországnak. Innét rajzanak ki azok a szerzetescsoportok, melyek a nagyszámban alapított kolostorokat benépesítik s innét áradnak szét a fénysugarak, melyek legalább némi világosságot gyűjtenek a nagy orosz elmaradottság sötét éjszakájában.

De szerzetestörténeti szempontból legnagyobb jelentőségre még sem ezek az újkeresztény talajon épült kolostorok, hanem az Athos-hegyi alapítások jutnak.

Athos-félszigeten már az üldözések korától kezdve tetemes számmal élnek remeték, kik az egyiptomi puszták atyáinak példájára imádság, munka és önsanyargatás közt osztják meg idejüket. A coenobita életmód csak a VIII. század végén kezd meghonosodni közöttük. Ekkor épül az első, szent Vazul szellemében berendezett kolostor, mely azonban már egy emberöltő múltán áldozatául esik a kalandozó szaracénok pusztításainak. Romanos Lakapenos császár (920—44.) hamarosan helyreállíttatja ugyan az elpusztult épületeket, mindazáltal a coenobita mozgalom csak 960 után ölt nagyobb arányokat, mikor a szentéletű Athanasius (= Athonites) vezetésével számos Kis-Ázsiából menekült szerzetes érkezik a

félszigetre. Athanasius Nikephoros Niketas császár (963—69.) hathatós támogatásával megalapítja az első nagyszabású kolostort, melyet egyszerűen *Laurának* nevez el s innét a már korábban keletkezett *Xeropotamu*-kolostorra és a még szervezetlenül élő anachorétákra is kiterjeszti fennhatóságát s az utóbbiak ellenállásának megtörésére Tzimiskes Jánostól (969—976.) kieszközli az athosi szerzetesállam első alkotmánylevelét,

Innét kezdve aztán gyorsan fejlődik a telep. A már meglévő két kolostorhoz csakhamar újak társulnak; így: *Iviron* (ἡ μονὴ τῶν Ἰβήρων), *Vatopedion* (Βατοπεδιόν) és *Eszfigmenu* (Ἐσφιγμένον), később *Philotheu*, *Xenofu*, *Dhokiariu*, *Karakalo*, *Pandokratorasz* és *Kutlumuzi*. A XI. századtól kezdve már csak *Szenthegy* (Ἁγιον ὄρος, Monte Santo, Sveta gora, Ajnürüs Dagi) néven emlegetik a vidéket. A Kommenos-császárok korában (1056—1204.) még gyorsabb üteművé válik a haladás. I. Elek (1081—1118.) a kedvezések egész sorával halmozza el a szenthegyi kolostorokat. Így kiveszi őket a konstantinápolyi patriarcha joghatósága alól és közvetlenül császári védelem alá helyezi. A Kommenosok idejére esik a szláv elem tömegesebb előnyomulása is. Szórványosan ugyan már a *Vatopedion* és *Eszfigmenu* lakói között is akadnak szlávok, de az első tisztán szláv, szerb kolostor, a *Khiliandari* csak a XII. század végén épül Nemanja István fejedelem (1159—95.) bőkezűségéből. Ezt nemsokára követi *Zografu* alapítása.

A szláv elem behatolása két nevezetes következménnyel jár. Egyrészt a nemzeti surlódások magvait hinti a Szenthegy szerzetesei és remetéi közé, de másrészt nagymértékben népszerűsíti az aszketikus törekvéseket a körülakó balkáni szlávok köré-

ben és Oroszországban s megkönnyíti az amúgy is jelentékeny kolostorhálózat még nagyobb mérvű kiterjesztését. A nemzetiségi viszályok kétségkívül sokat ártanak a kolostori fegyelemnek, de a *hezichiasztamozgalomból* táplálkozó entuziazmus egyelőre még ellensúlyozza az ebből eredő bajokat. A görög misztikának e sajátos hajtása ugyanis Konstantinápoly után a Szenthegyen talál legtöbb rajongóra, akik szentül hiszik, hogy részesei lehetnek az apostoli idők rendkívüli kegyelmeinek s különösen misztikus Istenszemlélésének. Ezért szemlélődő nyugalomnak szentelik életüket (*ήσυχία* = nyugalom), elvonulnak egy zúgba s fejüket mellükre horgaszva és imádságba merülve, mozdulatlan merevséggel várják, hogy részeseivé legyenek az istenségből kisugárzó fénynek, ugyanannak, melyet az apostolok a Táborhegyen a színváltozás alkalmával magukba szívtak.

De lassanként ez a mozgalom is elfajul. A korábbi századok atyáinak misztikus álmodozása léleknélküli *köldöknézéssé*, majd *palamitizmus* néven veszedelmes eretnekséggé devalválódik, mely több mint félszázadon át háborítja a keleti egyház nyugalmát. A nyomában támadt harcok erősen visszahatnak a Szenthegy lakóira is és a nemzeti torzsalkodással párosulva nagyon megingatják közöttük a fegyelmet. Ezt mutatják az ez időben kialakult ú. n. *szabad kolostorok* (*μοναστήρια ἰδιόρρυθμα*), melyeknek lakói külön vagyonnal bírnak, külön étkeznek, külön ruházodnak vagyis teljesen figyelmen kívül hagyják a szerzetesi élet legfontosabb követeléseit.

A belső szellem elhanyaglása azonban nem gátolja a külső gyarapodást. A XIV. század második felétől kezdve ismét tetemesen növekszik az athosi kolostorok száma. Nevezetesen ekkor keletkeznek: *Mylopotamosz, Hagiosz Dionysiosz, Szimopetra, Kaszta-*

monitu, Russzikon, Hagiosz Paulosz, Hagiosz Grigoriosz, Kariesz és utolsónak *Sztavronikita* (1545.). A XVII. században meginduló reformozgalommal a belső viszonyok is javulnak valamit, de az első századok szigorú fegyelme és buzgósága nem tér többé vissza.

Athos története kicsinyben az egész keleti szerzetesség története. Magasra tűzött eszmények, tennivágyástól lobogó elhatározások, nagy és elszánt tettek a pálya kezdetén, szárnyaszegett lehanyatlás a közepén és a viszonyokkal való megalkuvás a végén. De hiba volna, ha egyedül a szerzetesség bűnéül tudnók be a nagyszerű kezdet szintelenre fakult folytatását és bús fináléját. A keleti birodalom külső és belső fejlődése épen olyan mértékben bűnös abban, mint a keleti ember sajátos gondolkodásmódja és pszichológiája. Az aszketikus mozgalmakban hatalmasan megduzzadt vallási energiák javarésze vad fanatizmussal folytatott vallási harcokban őrlődik fel s így a különben is kimerült görög szellem nem tud eléggé erélyes ellenállást kifejteni a Nagy Konstantintól kezdeményezett egyházpolitikai irányzattal, a caesaropapizmussal szemben. A politikai szempontok túlsúlyra jutása pedig szükségképen a vallás és az egyház érdekeinek megrövidülését vonja maga után, másrészt meg az államéletben lényeggé vált merev formalizmust és sokszoros korrupciót kényszeríti rá az egyházra. Az élet eleven lüktetése megszűnik s helyébe a formák kultusza lép.

Az a lendület, az a régi gondolatokhoz és érzésekhez új formákat kereső és találó leleményesség s az az új meg új renaissancera való képesség, mely a nyugat életét oly kiválóan jellemzi, a kelet szellemi légköréből úgyszólván egészen eltűnik, Tetőzi

a bajt, hogy a két világtáj ellenséges érzülete eleve kizárja a kiegyenlítődés minden lehetőségét. Kelet, miután energiái javát fölemészti a vallási villongásokban s az iszlám ellen folytatott szerencsétlen harcaiban halálos sebet kap politikai önérzetére, egész dühével nyugat ellen fordul s könnyelmű kézzel széttépi a középkori emberiség egyetlen összetartó kötelékét, a kereszténység egységét. Az egyházszakadással egyszer és mindenkorra megszűnik a lehetőség, hogy nyugat ifjú és tetterős népei állandó érintkezés révén új pezsdülő vért ömlesszenek az elvénhedett kelet petyhüdt ereibe. Egyik részről a fiatalos tapasztalatlanság s a mások gondolkodásának megértésére és méltánylására való képtelenség, másik részről meg az öreges féltékenység és irigység áthághatatlan akadályt állítanak a két világ megértése elé. Kelet még jobban magába zárkózik és még élettelenebbé merevedik. Erői, rugalmassága egyre fogynak, ellenálló képessége napról-napra csökken. Utoljára elmerül az iszlám tengerében s hosszú századokra elveszti az önálló élet folytatásának minden föltételét.

Mindeme történeti és lélektani adottságok erősen belejátszanak a szerzetesség történetébe is. A hanyatlás egyre sűrűbben feltünetező jelei tehát nem önmagukban álló, elszigetelt jelenségek, hanem az adott helyzet reflexei. Különösen súlyosan esik e tekintetben latba az egyházszakadás. Mert az elszakadás *primus motorának* Cerularius Mihály patriarcának (1043—1059.) van rá gondja, hogy a kolostorokat is magával rántsa az örvénybe. A latin kolostorokat sorra bezáratja, a görögöket pedig schismára, szakadásra kényszeríti. A XII. század közepén már csak schismaticus bazilita kolostorok vannak az egész görög birodalomban. Az athosiai a negyedik keresztes

hadjárat vitézeinek zaklatása elől a hatalmas III. Ince pápa oltalmához folyamodnak ugyan, de már jó száz esztendő múlva (1313.) újra és véglegesen elszakadnak. Szent Vazul fiai csak nyugaton és részben az orosz birodalomban maradnak meg katolikusoknak.

Az elszakadás és a nyomában járó következmények az élettelenség bélyegét sűtik a szerzetesség arculatára is. Az az eleven és mozgalmas cselekvőképesség, mely Pachomius és Vazul, sőt még Theodoros szabályzatában is lüktet, egyre halkabbra válik, utoljára egészen elhal a tétlenségbe és üres formákba meredésnek engedi át helyét. Tipikus megnyilvánulása e szellemnek a hezichiaszta-mozgalom, mely a szemlélődés nyugalmát és merev mozdulatlanságát iktatja az akció mozgalmassága helyébe. Az új utak és lehetőségek keresésétől való húzódozás általában a cselekvéstől való irtózás, az elvénhedett, renaissancera képtelen társadalomnak eme legbiztosabb ismertetőjele lassanként úrrá lesz a szerzetesség fölött is. Az aszketikus szellem, az önsanyargatás elve többnyire érintetlen marad, de a cselekvő felebaráti szeretet, a mások üdvösségéért való fáradozás, mely a társadalom kovászává, rothadástól megóvó sójává avatja a szerzetességet, hova-tovább egészen eltűnik.

De igazságtalanok lennénk, ha a késő századok történetéből elénk tűnő szomorú jelek mellett észrevétlenül hagynók az előző korszakok örvendetes jelenségeit s ha a kétségtelen dekadencián túl nem látnók meg a teljes virágzásban levő tő pompás rózsáit. Mert bizonyos, hogy a remetességnek és a szerzetességnek igen nagy érdemei vannak a kialakulás és a forrongás korát élő keleti kereszténység körül. Így, hogy csak néhányat említsünk, a pusz-

ták atyái és az első kolostorok lakói szolgáltatják a keresztény erények heroikus gyakorlásának legmegragadóbb konkrét példáit s ezzel a keresztényeket utánzásra, a pogányokat pedig komoly gondolkodásra készítetik; továbbá tanításaikkal és csodatételeikkel nagymértékben közreműködnek az evangélium tovaerjesztésén, az eretnokségek, főleg az arianizmus ellen indított harcban áttörhetetlen falanxként csoportosulnak az egyház tanítói hivatala körül, jelentékeny szerepet játszanak a theologiai s különösen az aszketikus irodalom megalapozásában s végül elsőnek és sokáig egyedül gyakorolják a szegényekről, betegekről és idegenekről való szamaritánus gondoskodást.

Csak az egyoldalúság és elfogultság mondhatja tehát, hogy a keleti szerzetesség egészen meddő maradt s hogy több mint másfélezredes multjának semmi maradandó emléket nem őriz a történelem. Az a hatalmasan felszított vallásos érdeklődés, az a bensőségesebb életre törekvés, mely a korai középkor keleti társadalmának lelkét áthatja s az aureolás szenteknek az a hatalmas légiója, mely épen a puszták vadonjaiból és a kolostorok celláiból vonul be az egyházak oltáraitra és a jámbor hívők tisztelettől és bizalomtól gerjedező szívébe, mindennél meggyőzőbb bizonyosság a kialakuló és szétterjedő szerzetesség történeti hivatása mellett. Hogy nem tudott állandóan megmaradni a hivatás e magaslatán, hogy egy pusztulásra szánt, haldokló társadalomba ágyazva nem tudott az egészséges élet és továbbfejlődés nemtője lenni, az nem annyira rendeltetéséről való megfélekedését, mint inkább a ráváró feladatnak irdatlan, emberi erővel le nem küzdhető nehézségét mutatja.

A keleti remeteségről és szerzetességről tárgyaló rész tehát nem fölösleges, merő helytöltésből

odabiggyesztett, hanem legszerveesebben beletartozó fejezete az egyháztörténelemnek, mely nélkül nemcsak a keleti, hanem a nyugati egyház története is hiányos volna. Hiszen a keresztény aszkézisnek egész gondolatköre és eszközeinek áttekinthetetlenül gazdag arzenálja a keleti aszkéták életében bontakozik ki először a maga teljességében. A világ az ő példájukból ismeri meg először az Istennek szentelt élet páratlan mélységeit és bensőségét. A nyugat első nagy aszkétái is mind keleti minták után alakítják ki magukban az evangéliumi tanácsokra alapított magasabb keresztény tökéletesség modelljét.

Az alapvetés dicsősége kétségkívül keletet illeti; nyugat érdeme a továbbépítés.

V. A nyugati szerzetesség kezdetei.

Nyugaton egészen keleti mintára és keleti hatások alatt indul meg az aszketikus mozgalom. A hatás közvetítőiül a számkivetett szent Athanáz kíséretében (341.) Rómába érkezett Ammonius és Isidorus nitrai remeték tekinthetők, kik megjelenésükkel valószínűs szenzációt idéznek elő az örök városban. Még a legelőkelőbb körök férfiai és asszonyai is bámulattal és kigyúlt fantáziával hallgatják a puszták hőseinek emberfölötti küzdelmeiről és meglepő látomásairól szóló csodálatos elbeszéléseiket. Szent Athanáz, szent Antal barátja és életirója s annyi kiváló aszkéta személyes ismerőse, mindenben megerősíti és nyomatékosítja a remeték előadásait. A különös jövevények már két év múlva távoznak ugyan Rómából, de a szavaik nyomán támadt hatás tovább erjed a lelkekben. Ennek az erjedő hangulatnak első tette érése, hogy egy előkelő származású fiatal római

özvegy, Marcella aventinushegyi palotáját a hozzá hasonló gondolkodású nők befogadására szánt zárdává alakítja át. Az így keletkezett *családi egyház* csakhamar nagy jelentőségre jut. A legelőkelőbb családok asszonyai és leányai, mint Asella, Furia, Fabiola, Marcellina, Felicitas s a Scipiók és Agamemnon véréből eredt Paula Blesilla és Eustochium leányaival keresnek benne lelki megnyugvást.

E jámbor nők törekvéseit sokszorosan elősegítik és népszerűsítik a velük érintkezésben álló s tudományuk és jámborságuk révén egyaránt kitűnő férfiak, mint Pammachius, Oceanus, Marcellinus, Domnion és mindenekfölött szent Jeromos. A kiváló szentatya csak kevéssel előbb tért vissza keletről, lelke még tele van a calcidiai pusztában nyert nagyszerű benyomásokkal és ezért kétszeresen fogékony minden aszketikus törekvés iránt. Nagy tudományával, élettapasztalatával és egyéni szeretetreméltóságával csakhamar éltető lelke lesz a *családi egyháznak*. Lobogó temperamentummal és tüzes meggyőződéssel átizzított szavai, elbeszélései és klasszikusan szép levelei még jobban föllelkesítik a kicsiny kör kegyes tagjait a kelet pusztáiról szerteáradó új szellem iránt. Különösen a jámbor Paulára és kisebbik leányára, Eustochiumra gyakorolnak mélységes hatást. Mindketten már most fölteszik magukban, hogy végleg és formailag is szakítanak a világgal s életük hátralevő részét kizárólag Istennek szentelik.

De szent Jeromos nemcsak a *családi egyház* meghitt körében népszerűsíti a keleti anachoretismus és coenobitismus eszméit. Messze kiterjedt összeköttetései és levelezései révén kifelé is igyekszik hiveket toborozni számukra. Fáradozásait siker is koronázza. De éppen ez a siker fölkelti a jó ügy

ellenségeinek irigységét. Bizonyos Helvidius nevű tanulatlan világi ember és egy Jovinianus nevű volt szerzetes becsmérlő munkákat tesznek közzé a szerzetesi állapot födisze, az önként vállalt szüzesség ellen s a tudatlan tömegnél nagy hatást érnek el. Szent Jeromos azonnal tollat ragad és sietve kiadott vitairataiban: *De perpetua virginitate Beatae Mariae adversus Helvidium* és *Adversus Jovinianum* valósággal pozdorjává zúzza ellenfeleinek érveit. Okfejtéséből azonban sokan a házasság állapot lekicsinylését olvassák ki s ezért éles kifakadások hangzanak el ellene. Ez a félreértés, valamint pártfogójának, a jó Damasus pápának (366—384) kevéssel előbb bekövetkezett halála nagyon elkeserítik Jeromost. Elhatározza, hogy távozik Rómából, «ebből a Babilonból, mely a Sátánnal, mint királlyal az élén» annyi zaklatást szerzett neki és visszatér keletre. 385. tényleg hajóra száll s előbb Ciprus-szigetére, majd Antiochiába megy. Paula és Eustochium nemsokára követik példáját. De Marcella és a családi egyház többi tagja továbbra is együtt marad a megszokott és megszeretett szentélyben és még évtizedekig gyakorolja az irgalmasság cselekedeteit.

A családi egyházból kiinduló hatások mellett a mind gyakoriabbakká váló szentföldi zarándoklások tesznek legtöbbit az aszketikus eszmék népszerűsítésére. Mert szent Ilona császárné nyomába százával, ezrével szegődnek a buzgó lelkek, kik mindenáron látni akarják az Üdvözítő földi életének és szenvedésének helyeit. Itáliából, Hispániából, Galliából és Britanniából a zarándokok vége-hosszat nem érő sora hullámszik Jeruzsálem felé. Egyesek a tengeren vágnak neki az útnak, mások inkább a szárazföldet választják. Az utóbbiak tájékoztatására már igen korán részletes utikönyvek, valóságos

Baedekerek készülnek. Legrégibb ismert képviselőjük a 333. évből származó *Itinerarium Burdigalense* vagy *Hierosolymitanum*, mely egy modern útikalauznak is becsületére váló részletességgel és megbízhatósággal ismerteti a Bordeauxtól Jeruzsálemig vezető szárazföldi utat. A szentföldet megjárt zarándokok azután nemcsak a vallásos élet új inspirációit, hanem a közéről megismert aszkézis lelkes bámulatát is hozzák magukkal és szűkebb hazájukban terjesztőivé, sőt akárhányszor valósítóivá szegődnek a hatásaiban megcsodált törekvéseknek.

A nyugati aszkézis kibontakozását elősegítő közvetlen és közvetett hatások ismertetése során nem szabad említetlenül hagynunk az írott szó hatalmát sem. Az első aszketikus tárgyú munka, mely nyugatra utat talál, szent Athanázznak szent Antalról írott életrajza, mellyel maga a szerző lepi meg Marcella anyját, Albinát. Az első fecskét számos más követi. A század utolsó harmadában és a következőnek elején már ezerszámra forognak közkezen a keleti remeték életírásai. Olvasásuk lángra lobbantja sok fiatal ember fantáziáját s az olvasott és lélekben átélt példa követésére tüzei akarátukat.

Ezen különböző hatások alatt Itáliában is, meg a provinciákban is, mind többen vállalkoznak aszketikus életre; eleinte csak mint remeték, később egyes kiváló férfiak sürgetésére és útmutatása szerint mint szerzetesek. A coenobita életmód, a dolog természetének megfelelően, előbb a nőket fogja össze és csak azután a férfiakat. Hogy Rómában a családi egyház példája korán utánzásra talál, mutatja az az adat, hogy szent Ambrus püspök nővére, szent Marcellina 353 karácsonyján Liberius pápa kezéből fölveszi a fátyolt és az Istennek szentelt szüzek sorába lép. Szent Ágoston a század végén

(388) már számos nőzárdát talál az örök városban s megemlíti róluk, hogy lakóik szövessel és fonással keresik kenyerüket. De ugyancsak ő már férfikolostorokról (*diversoria sanctorum*) is említést tesz. Egyébként más forrásból is tudjuk, hogy a szentéletű Pammachius, szent Jeromos és nolai szent Paulinus bizalmas barátja, nejének, Paulinának, Paula másodszülött leányának halála után (397) szintén szerzetesi ruhát ölt és Fabiolával, a családi egyház egyik kiváló tagjával egyetemben a római kikötőben egy nagyszabású vendéglátót, *xenodochiumot* rendez be az idegenek fogadására és ellátására.

Rómán kívül főleg egyes kiváló egyháznagyok fáradoznak a szerzetesség terjesztésén. Így szent Ambrusról († 397) feljegyezve találjuk, hogy Miláno egyik külvárosában egy népes férfikolostort alapít s bőkezűen gondoskodik fönntartásáról. Szent Eusebius vercelli püspököt († 371) főleg azért kell említenünk, mivel a szerzetességnek egészen új, nyugaton eddig még nem ismert fajtát honosítja meg: a világi papok együttélését. E sok szenvedésen keresztülment kiváló főpap ugyanis, talán a keleti számkivetése idején nyert benyomások hatása alatt, egy föld alá gyűjti papjait s elmélkedéssel, lélegzondozással és szentírás-tanulmányozással megszentelt közös életet kezd velük. Ez alapon szent Ágoston mellett joggal tekinthető a *szabályozott papok* (*clerici regulares*) intézménye megalapítójának. Valamivel később Délitáliában is gyökeret ver a mozgalom. Ebben Nola szent püspökének, Paulinusnak († 431) van legnagyobb része. E költői lelkületű, lemondása, alázatossága és tevékeny felebaráti szeretete révén egyként kitünő főpap püspökké szentelése előtt nejével Therasiával együtt maga is szigorú aszketikus életet él s így érthető, hogy főpásztor korában minden követ meg-

mozdít, csakhogy minél szélesebb körökben terjessze el a szerzetesi eszményeket.

Ez a sok oldalról jövő indítás eredményezi, hogy a IV. század végén a szétszórta élő remeték mellett már Itália minden részében ott találjuk a szerzeteseket is. Szent Jeromos már 412. a szüzek számos kolostoráról és a szerzetesek megszámlálhatatlan sokaságáról beszél. Az új alapítások sűrű egymásutánban követik egymást. Így tudjuk, hogy Melania unokája, az ifjabb Melania († 439) és férje, Pinianus a férfi- és női kolostorok sűrű rajával hintik tele Délitáliát, melyet ekkor már a görög bazilita szerzetesek is tömegesen keresnek fel. Csak magában Nápolyban egész sereg kolostor keletkezik. Deugyanígy megvannak a maga kolostorai Cremonának, Bolognának, Páviának, Ravennának és más jelentékenyebb városoknak is. A kontinensről csakhamar áterjed a szerzetesi életmód a környező szigetekre is. A tyrrheni tenger kicsiny, sziklás szigeteit már eddig is szívesen keresték fel a világ zajából menekülni kívánó remeték. Most még nagyobb arányokat ölt az odaözönlés. A pogány Namatianus Rutilius panaszosan énekli:

Processu pelagi iam se Capraria tollit;

Squalet lucifugis insula plena viris.

Ipsi se monachos graio cognomine dicunt,

Quod soli nullo vivere teste volunt.

Munera fortunae metuunt, dum damna verentur.

Quisquam sponte miser, ne miser esse queat?

De reditu suo. I. 439. s. kk.

A rivierai Albenga átellenében terpeszkedő kietlen Gallinaria szigetnek nem kisebb lakója akad, mint toursi szent Márton, aki itt kezdi Istennek szentelt aszkéta életét. Hasonlóan nagy számmal keresik fel a remeték, majd utóbb a szerzetesek a

dalmát szigeteket is. Szent Jeromos dicsérőleg említi bizonyos Julianus nevű gazdag és előkelő római nevét, mint aki számos kolostort alapított és tart fenn e tájon.

Itáliával egyidejűleg a birodalom egyéb tartományaiiban is meghonosodik a remete élet s nyomában a szerzetesi intézmény. Legkorábban Galliában. Meghonosításának dicsősége Pannonia nagy szülöttjét, szent Márton toursi püspököt († 397) illeti. Márton Felsőitáliában ismerkedik meg az aszketikus életmóddal s annyira megkedveli a kolostor csendes magányát, hogy amikor a száműzetésből visszatérő Hilarius poitiersi püspökkel Galliába megy, ott sem tud meglenni megszokott légköre nélkül. Ezért püspöki barátja beleegyezésével Poitiersből két kilométernyire Ligugé (Locoteiacus) környékén a Clain folyócska partján egy nagy szerzetes-telepet rendez be. Szerzetesei egyelőre még különálló cellákban vagy barlangokban laknak és csak időről-időre jönnek össze a telep közép-pontjául szolgáló oratoriumba a közös áhitatgyakorlatok végzésére. Napjaikat imádság, elmélkedés és munka, főleg kéziratmásolás, tanítás és misszionáriusi tevékenység között osztják meg; egyszerű ruhában járnak, gyakran böjtölnek és szigorú önsanyargatásnak vetik alá testöket.

Márton akkor sem szakad el szerzetes testvéreitől, amikor a nép és a papság bizalma a püspöki székre emeli (372). Tours közelében Marmoutier (Martini v. magnum monasterium) mellett félreeső, eldugott helyen, melyet egyfelől magas hegyről levált sziklafal kerít, másfelől pedig a Loire kanyarulata zár el, új telepet rendez be a vele jött nyolevan testvér számára s itt még szigorúbb rendszabályokat honosít meg, mint Ligugében. Különösen

nagy gondot fordít a szegénység megtartására. Csak egyszerű teveszőr ruha viselését engedi meg; a finomabb ruházkodást megrovandó hibának tartja. A magánvagyonnak semmiféle formáját nem tűri. Az étkezésben is lehető egyszerűséget és igényteleniséget sürget; a borivást csak a betegeknek engedi meg. A fiatalabbakat munkára sürgeti, az idősebbeket ellenben hagyja, hogy cellájukban imádkozgatva töltsék napjaik nagyobb részét.

Márton ezentúl minden szabad idejét Marmoutierben tölti. Itt gyűjt erőt nehéz apostoli hivatása betöltéséhez; innét vonul ki szerzetesei társaságában a még jobbára pogány vidéki nép megtérítésére. És nyomán csodálatos hatás kél. Szava, példája és nagyszámú csodatettei megragadják a sziveket, s az evangéliumi tanításhoz édesítik őket. Az egyszerű katonából lett szerzetes fokként Gallia apostola lesz. Amerre megfordul, művének állandósítására mindenütt kolostorokat és templomokat épít. Különösen a ledöntött bálványok romjain és a kivágott szent fák helyein. Így válik egy személyben a galliai kereszténység apostolává és a szerzetesség meghonosítójává. Ez utóbbi tekintetben elért sikereinek illusztrálására elég annyit említenünk, hogy temetésére közel kétezer lelki fia sereglik össze.

Valamivel később, az V. század elején, Gallia délkeleti részén is nagy elterjedtségre jut a remeteség, illetve szerzetesség. Itt az északgalliai származású szent Honoratus a kezdeményező, aki Venantius nevű fivérével előbb Marseille közelében, majd a később nevről elnevezett Lerinum szigeten egy Caprasius nevű tiszteletreméltó aggastyán útmutatása szerint szigorú vezeklő életet kezd. Mindenben az egyiptomi puszták atyáinak példáját igyekszik követni. Életszentségének hamar híre futamodik s a kor

uralkodó hangulata, a mély vallásosság százával viszi hozzá a tanítványokat. A kicsiny Lerinum (St. Honorat) sziget hova hamar elégtelennek bizonyul befogadásukra s így a csoport nagyobb szigetére, a kopár s eddig jóformán csak kígyóktól lakott Lerora (St. Marguérite) is rá kell keríteni a sort. Hamarosan megindul itt is a szerzetesi élet, még pedig Pachomius szellemében. A testvérek külön cellákban laknak és alszanak, s csak a közös istentiszteletre jönnek össze. Imádságon és a szentírás tanulmányozásán kívül tanítással és kézimunkával, főleg földműveléssel, halászzal, gyékény- és hálófonással foglalkoznak. A szoros értelemben vett szerzetesek mellett tetemes számmal élnek remeték is, akik lehetőleg elszigetelik magukat a világtól, sőt egymástól is. A két szigeten uralkodó szellemre rendkívül kedvező fényt vet az a körülmény, hogy az V. század folyamán egész sereg kiváló főpap kerül ki róluk. Ilyenek szent Hilarius arlesi, szent Lupus troyesi, Eucherus lyoni, szent Salonius genfi, Silvianus marseillei püspök stb.

Honoratus kortársa és törekvéseinek osztályosa a dobрудzsai eredetű Johannes Cassianus († 435), aki Marseille mellett alapít két kolostort, egyet a férfiak, egyet a nők számára s aki törvényhozói működésével, mint látni fogjuk, döntőleg befolyásolja a galliai szerzetesség továbbfejlődését. Ifjabb kortársai: szent Eugendus († 510—517) és szent Caesarius arlesi püspök († 542) a Jura és a Rhône-vidékét hódítják meg a szerzetesség számára. Az előbbi condati (St. Cloud) kolostorában szent Pachomius és Vazul szellemében szigorú szerzetesi fegyelmet honosít meg és az életközösség elvét minden elődjénél tökéletesebb formában viszi keresztül. Nála a külön cellákat már közös lakószobák munká-, étkező- és hálótermek váltják fel. A magántulajdon

minden formájában tilos; a testvéreknek még ajándékot sem szabad elfogadniok, annál kevésbé adniok. Erejükhöz és tanultságukhoz képest mindannyiuknak dolgozniok kell. Apát korában nagyjából hasonló rendszabályokat állapít meg szent Caesarius is, de mégis azzal az árnyalati különbséggel, hogy ő az életközösség helyett inkább az egy helyben maradás, a *stabilitas loci* elvét hangsúlyozza különösebben.

A galliai szerzetesség kialakulása, gyors elterjedése és fönmaradása nemcsak önmagában jelentős tény, hanem fontos azért is, mivel megadja a lehetőséget a kelet és nyugat irányában való továbbterjeszkedéshez. Az előbbi irányban a romanizált Germánia, az utóbbiban Irország (Hibernia) meghódítása a legkiemelkedőbb esemény. A német föld nyugati peremén — úgylátszik — már a IV. század utolsó harmadában élnek szórványosan remeték. Ezek elhatározása minden bizonnyal a számkivetésében Trierben is megfordult szent Athanasius hatására vezethető vissza. Szent Ágoston barátjának, Pontianus császári főtisztnek elbeszéléséből tudjuk, hogy az első remeték tényleg Trier környékén élnek s hogy életük szemlélése és szent Antal életének olvasása annyira meghatja két előkelő tiszt barátját, hogy ők maguk is habozás nélkül remetékké szegődnek. (Conf. VIII. 6.) Hasonló remeték bizonyára másutt is élnek, de ezek közül névleg csak Noricum apostolát, szent Severinust († 482) ismerjük, aki közvetlen keleti tapasztalatai alapján apró telepeken osztja szét tanítványait. Mielőtt azonban ez a kezdetleges anachoretismus formális coenobiummá fejlődhetnék, bekövetkezik a népvándorlás s erőszakos hullámaival nemcsak a remetetelepeket, hanem magát a kereszténységet is elsöpri. Újabb, most már Irországból kiinduló hatásokra van szük-

ség, hogy az aszketikus mozgalom ismét gyökeret verjen a német földön.

Irországba sokkal kedvezőbb feltételek mellett történik a szerzetesség bevonulása s azért itt maradandóbb eredményeket is ér el, mint Németországban. Mihelyt szent Patrik († 461) megkezdi áldásos tevékenységét és *zöld szigetből a szentek szigetévé* varázsolja át Hiberniát, azonnal megindul a kolostorok építése és benépesítése is. A megtérő törzsfőnökök a templom mellett rendszerint kolostoralapításra is adnak helyet, sőt akárhányszor maguk is lakóik közé lépnek. Ez esetben azután legtöbbször ők viselik az apáti tiszteletet is. Alattvalóik tömegesen követik példájukat a szerzetesi ruha felöltésében. Maga Patrik mondja, hogy a skótok (= irek) fiai szerzetesekké lesznek s a királylányok oly tömegesen lépnek a Krisztusnak szentelt szüzek sorába, hogy nem is lehet megszámlálni őket. Még nagyobb arányokat ölt a szerzetesség fejlődése a megtérést követő harmadik és negyedik emberöltő idejében, vagyis a VI. század második felében. Míg ugyanis szent Patrik életében és a halálát közvetlenül követő évtizedekben a világi papság van túlsúlyban, addig a VI. század közepétől kezdve mind határozottabban a monasztikus elem nyomul előtérbe. Ez időtől fogva megszokott és mindennapos jelenség, hogy a püspök egyúttal valamely kiváló kolostor apátja.

A másik feltűnő jelenség a szerzetesség fokozatos differenciálódása. Ezideig valamennyi kolostor és szerzetes Patrik előírása szerint élt, ezentúl egyes kiválóbb apátok külön regulákat irnak elő, ami az eddig osztatlan szerzetességnek bizonyos csoportokra való szétválását eredményezi. Ezen kolostoralapítók és regulaszerzők közül nevezetesebbek: a világlátott idősebb szent Finian († 552), a tudós iskolájáról

hires clonardi és a Rómában tanult ifjabb szent Finian († 549), a szintén iskolájáról nevezetes maghbilei kolostor alapítója, továbbá szent Brendan († 577) a clonferti kolostorban és fiókjában divó regula szerzője, melyet több, mint háromezer szerzetes fogad el életszabályul, szent Coemgall († 601) az ulsteri szerzetesek atyja és a híres bangori kolostor apátja, kinek halálát nem kevesebb, mint 3000 lelki fia siratja, szent Senan a délirországi kolostorok alapítója és végül szent Fintan († 548 k.) a clone-naghi kolostor törvényszerzője, aki szabályzatában még azt is megtiltja lelki fiainak, hogy a föld megművelésénél állati erőt vegyenek igénybe s ekként megnehezített testi munkájukat még súlyosbítja azzal, hogy igen szigorú bűjtöt ír elő számukra.

Ez és más izig-vérig aszkéta-férfiak fáradozása révén kialakuló és mindjobbban differenciálódó szerzetes-típusok, mondhatnók rendek valamennyien egyek abban, hogy a szigorú szerzetesi fegyelem megtartása mellett kézimunka végzésére, így nevezetesen a szentiratok másolására és tudományos tanulmányok folytatására is kötelezik tagjaikat. Ennek a bölcs intézkedésnek lehet tulajdonítani, hogy az ir kolostorok mellett csakhamar jőnevű iskolák keletkeznek s hogy a szerzetesi aszkézis melegágyai a tudományok számára is kitűnő talajul kínálkoznak.

Hasonlóan rendkívül áldásos hatásúnak bizonyul a különböző kolostorcsoportok másik közös vonása: a serény missziós tevékenység is. A népes kolostorok igen korán és nagy számban kezdik szétküldeni tagjaikat a szomszédos népek megtérítésére. Mivel legközelebb találják, elsőnek Britanniát és Skóciát keresik fel, de csakhamar kiterjesztik tevékenységüket a kontinensre is. A Skóciában lakó piktek megtérése szent Ninian († 432) mellett jóformán kizárólag

az ir szent Columbának (Columcille) és társainak érdeme. E nagyszívú, szent életéről és sokoldalú jótékonyágáról híres szerzetes († 597) mindössze tizenkettőmagával érkezik a Hebridák csoportjához tartozó Hy-szigetre, itt megalapítja a később oly nagy hirre és jelentőségre jutott hyi kolostort s megkezdzi az északi piktek megtérítését célzó apostoli munkáját. Fáradozását, melyet sok csodajellel támaszt alá és az irgalmasság sokféle megnyilatkozásával sző át, teljes siker kíséri. Az északi piktek Brude fejedelmük példájára sorra keresztvíz alá hajtják fejüket és készségesen kezére járnak a szentnek új kolostorok alapításában. A hyi anyakolostor nem-sokára a leánykolostorok egész raja fölött rendelkezik s apátja valóságos püspöki tisztet tölt be a skót egyház ügyeinek intézésében.

Columba sokoldalú tevékenysége közepett is nagy gondot fordít a vezetése alá helyezkedett szerzetesek életének szabályozására. Az imádságon és a kézi munka végzésén kívül szoros köteleességükké teszi a szentirási és liturgikus szövegek szorgos másolgatását. E tekintetben is maga jár elől jó példával. A szellemi munka s különösen az irodalom iránt érzett megbecsülését mutatja az is, hogy az 590. drumceati gyűlésen egyedül az ő közbelépése menti meg az ir bárdokat a teljes elnyomástól és száműzetéstől. Sokoldalú tevékenységével, melyet utódai egészen a dán korszak beköszöntéig folytatnak, mindenesetre rászolgál, hogy a skót egyház patrónusát tisztelje benne.

Skócia mellett Délnémetország és Keletfranciaország az ir szerzetestérítők legfőbb működési tere. A népvándorlás folyamán felszínre jutott és lassankint elhelyezkedni kezdő germán törzsek közt ők gyűjtik meg elsőnek az evangélium világosságát.

Időrendben első közöttük szent Fridolin, aki először Poitiers-ben, majd a Vogesek völgyeiben, Burgundiában és Raetiában működik, míg végre Säckingen átellenében, a Rajna egyik szigetén lel állandó otthonra és az itt épített kolostorból intézi az alemannok megtérítését célzó serény munkát.

Fridolin nyomába számos honfitársa szegődik. A buzgóság s a kereszténység érdekeiért lángoló lelkesedés mellett a vándorlás ösztöne is sarkalja őket. Hiszen már Walafried Strabo, a híres reichenai apát († 849) följegyzi róluk, hogy a vándorösztön valósággal természetökké lett. Mintha már itt a földön egy tágasabb haza polgárainak éreznék magukat, könnyű szívvel s mennyei reményekbe temetkezett lélekkel otthagyják az otthoni rögöt s mennek messze idegenbe Krisztusért dolgozni és szenvedni. *Pro Christo peregrinare volentes* — mint a jámbor legendairó mondja.

A szent vágyak e nyugtalan vándormadarai közül munkájuk sikerével kiválnak: szent Disibod, aki 600 körül a Nahe alsó folyása mentén telepszik meg s a hozzácsatlakozó remetékkel a nevéől elnevezett fősíges kilátást nyújtó hegyen szerzetesi életet kezd, Anianus († 697), aki a bajor felvidéken, az Irschenberg lábánál honosítja meg a coenobiumot, szent Kilian († 689), aki számos tanítványától kísérve, előbb Rómába zarándokol, majd a pápa engedélyével Würzburg környékén telepszik meg s Gozbert herceget népe nagy részével a kereszttség föl vételére bírja, szent Gallus, aki a Zürichi- és Bodeni-tó környékén hirdeti az evangéliumot s mindenekfölött szent Kolumban († 615), aki először Pikardiában, majd a Vogesek vidékén prédikál s alapít újabb meg újabb kolostorokat, köztük a nagy hirre jutott Leuxeuilt (Luxonium) és Fontainest, azután az ale-

mannok és végül a még jobbára pogány longobardok közé megy s áldásos élete befejezéséül az Appeninek északi nyúlványán megalapítja a korai olasz kultúra egyik legfontosabb centrumát, a bobbioi kolostort. Kolumban különben mint törvényszerző is kitűnik. Erős fegyelmet célzó, energikus szellemű *regula coenobialis*-a jóideig zsinórmértéke marad az általa vagy tanítványai által alapított számos kolostor külső és benső életének és csak lépésről-lépésre hátrálva szorul háttérbe a benediktinus regula előtt.

Míg így Galliában s még inkább Irorszáiban és Skóciában hatalmas, egyben és másban még a keleti arányokat is fölülmúló méretekben bontakozik a szerzetesség, a harmadik ősi kelta területen, Hispániában csak lassan és ügyvel-bajjal halad előre térfoglalása. A nagy befolyású világi papság erős ellenállást fejt ki vele szemben. Erre mutat a 380 táján tartott saragossai zsinat 6. kánonja, mely kimondja, hogy az olyan papot, aki hiúságból lemond hivataláról és a szigorúbb szerzetesi szabályokat fogadja el, ki kell közösiteni az egyházból és csak állhatatos kérés után szabad őt ismét visszafogadni az egyházba.

Valamivel kedvezőbbben alakulnak a viszonyok Északafrikában. Itt — úgylátszik — már a IV. század második felében gyökeret ver a szerzetesi intézmény, de nagyobb jelentőségre csak a következőnek elején jut. Ez jó részben szent Ágoston érdeme, aki megtérése után (387.) bizalmas barátaival, az elválhatatlan Alypiusszal, Evodiusszal, Possidiusszal, Profuturusszal, Privatusszal, Seniliusszal és másokkal Tagastében szigorú aszketikus gyakorlatokkal és gazdag irodalmi tevékenységgel átszőtt kolostori életet kezd. Szerzetesi életmódjával nem hagy fel akkor sem, amikor a nép szenvedélyes ragaszkodása

az egyházi rend fölvételére és Hippóba költözésre kényszeríti. Sőt mint püspök is a legteljesebb kolostori visszavonultságban él papjaival, egy földel alatt lakik, egyenlően ruházkodik és közösen étkezik velük s csak azokat fogadja közéjük, akik mindenemű magánvagyonról lemondanak. Kolostori elzárkozásra mutat az a korlátozás is, hogy nőnek egyáltalán nem szabad házába belépnie. Ezen életberendezés alapján szent Ágoston a már említett szent Eusebiussal egyetemben joggal tekinthető a később szereplő *szabályozott papok* és kanonokok patriarchájának és törvényszerzőjének.

De a nagy hippói püspök másként is nagy hatással van az afrikai és az egyetemes szerzetesség továbbfejlődésére. A szerzeteseknek, hivatása egykori osztályostársainak, a tagastei és a hippói kolostor csendes magányából való kényszerű kiszakadása után is mindig hűséges barátja és hatalmas oltalmazója marad. Rajta van, hogy az intézmény minél messzebbre terjedjen s minél szélesebb körben fejtsse ki áldásos tevékenységét. Csak magában Hippóban három férfikolostor és egy női zárda hirdeti a coenobitismus iránt érzett nagyrabecsülését és bőkezű pártfogását. És amikor a fanatikus donatista *circumcellionisták* megkezdik rombolásaikat, mindenütt különös gondot fordít a kolostorok érdekeinek megvédésére. Azonfelül sok ágú-bogú irodalmi munkássága közben módját tudja ejteni, hogy a szerzeteseknek is juttasson belőle valamit. Amikor vita támad affelett, vajjon az imádság és a szentírás tanulmányozása vagy a kézimunka kedvesebb-e Isten előtt, Aurelius karthagói püspök kérésére tollat ragad és megírja *De opere monachorum* c. munkáját, melyben a kézimunka mellett tör lándzsát s melyet a középkor szent Ágoston regulája néven emleget,

Ehhez járul még egy levele és két, szerzetesi kérdéseket tárgyazó beszéde. A későbbi középkor szent Ágoston szelleméből táplálkozó és eredetüket közvetlenül vagy közvetve rá visszavezető rendjei rendszerint e négy, gondolatokban és eszmékben gazdag írásműből válogatják össze szabályaikat.

Mint látjuk, az V. században már a nyugati szerzetesség is terebélyes fa, melynek ágai a messzeterjedt birodalomnak úgyszólván minden zugába elérnek. Egyes hajtásai, mint pl. az ir-skót szerzetesség, jelentős történeti szerepet is játszanak. De azért a nyugati szerzetesség a maga egyetemességében még korántsem jutott történeti hivatásának tudárára s azért megközelítőleg sem tölti be azt a szerepet, melyet az elkövetkezendő századok története szánt neki. Ennek legfőbb oka az egységes és jól átgondolt szervezet hiánya. Regulák tekintetében a legnagyobb változatosság uralkodik. Úgyszólván ahány kolostor, annyiféle regula. Még olyan kiváló szerzetesi egyéniségeknek hatása is, aminő szent Kolumban, csak a közvetlenül általuk vagy tanítványaik által alapított kolostorokra terjed ki. Lépten-nyomon érezhető, hogy a nyugati szerzetesség kodifikátora még nem született meg. Baj az is, hogy a szabályzat-szerzők túlságosan ragaszkodnak keleti mintáikhoz s nem veszik eléggé tekintetbe a nyugat homlokegyenest ellenkező éghajlati, klimatikus és kulturális viszonyait.

A legtöbb minden lényegesebb változtatás nélkül ülteti át a keleti ember sajátos viszonyaihoz, temperamentumához, vallásos és erkölcsi igényeihez arányított regulákat s ezért vállalkozásuknak az első buzgalom lelohadtával legtöbbször hamaros süllyedés jár nyomában. A nyugati viszonyokhoz való tudatos alkalmazkodás nyomai nagyobb számmal csak Johan-

nes Cassianusnál, a galliai szerzetesség egyik patriarchájánál mutatkoznak.

E tiszteletreméltó coenobiarcha, mint annyi kortársa, szintén keleten szivja magába az aszkézis szellemét. Először Betlehemben tölt két esztendőt, azután hű barátjával és későbbi sorsa elválaszthatatlan osztályos társával, Germanusszal Nitriába és Thebaisba megy, hogy töviről-hegyire megismerje az ottani remetek életét. Teljes tízesztendőt tölt közöttük s csak akkor mond nekik búcsút, mikor a Theophilus patriarchával kitört harc hosszú időre megzavarja a puszták idilli nyugalját. Egyiptomból egyenesen Konstantinápolyba jön s Aranyszájú szent János tanítványai közé szegődik. A nagy egyházatya csodálatosan gazdag egyénisége és mélységgel párosult bensőséges kedélye olyan rendkívüli hatást gyakorol rá, hogy még késő aggkorában sem tud meghatottság nélkül beszélni róla. Mesteréhez való ragaszkodása vezérli nyugatra is. Mikor ugyanis szent Jánost ellenségeinek áskálódása száműzetésbe kényszeríti (404), ő Germanus barátjával haladéktalanul Rómába siet, hogy I. Ince pápát (402—417) felvilágosítsa a dolgok valódi állásáról s a szent patriarcha ellen szórt rágalmakat eloszlassa.

Szent Jánosnak kevéssel utóbb bekövetkezett halála után (407) nincs többé kedve a reá nézve tragikus emléküvé vált császári fővárosba visszatérni. Állandóan nyugaton marad tehát s mivel a Róma kifosztása nyomán (410) támadt komoly és magábaszálló hangulatot alkalmasnak találja a keleten magába szívott aszketikus törekvések terjesztésére, Marseille közelében egy férfi és egy női kolostort alapít, melyeket később Galliában és Hispániában életrehívott kolostoroknak hosszú sora követ. Kezdeményezése nagy föltűnést kelt és sokak figyel-

mét feléje tereli. Így többek között egy Castor nevű püspök is tőle kér útmutatást újonnan alapított kolostora számára. Kasszián «*De institutis coenobiorum libri XII.*» című munkájában adja meg a kívánt felvilágosítást. Utóbb, hosszúra nyúlt életpályája végén, ugyancsak Castor püspök ösztönzésére még egyszer megragadja a tollat s megírja másik nevezetes aszketikus munkáját, a «*Collationes patrum XXIV*»-t. E két műve révén Kasszián joggal sorozható a nyugati szerzetesség törvényszerzői és szent Benedek legkiválóbb előfutárai közé.

A «*De institutis coenobiorum*» nem törvénykönyv a szó szoros értelmében; első fele tulajdonképen nem egyéb, mint a keleti szerzetesség intézményeinek és életének részletes ismertetése, a második pedig a szerzetest leginkább fenyegető nyolc főbűn részletezése. De mégis törvénykönyv jelleget kölcsönöz neki az a körülmény, hogy írója a keleti viszonyok ismertetését kritikai megjegyzésekkel szövi át, melyekből világosan kiderül a nyugati szerzetesség életét illető álláspontja. Általában nem hive a keletiek szolgai utánzásának s azért több lényeges pontban tudatosan szembehelyezkedik velök. Különösen a kolostori élet külsőségeinek szabályozásában sürgeti a nyugat különleges viszonyainak figyelembevételét. Így mindjárt a ruházatnál feltűnő józanságot árul el. Az ujjnélküli alsóruhát (*colotium*), a csuklyát (*cucullus*) és a bárány- vagy kecskebőr felső ruhát (*melote*) ép oly kevéssé tartja a nyugati szokásokkal és klimatikus viszonyokkal összeegyeztethetőnek, mint a szandált. Nagy óvatosságot ajánl a vezeklő öv (*cilicium*) viselése tekintetében is. Bár kelet és nyugat aszketikus hagyománya és kiváló szentek példája szól mellette, ő mégsem lelkesedik érte, mert azt tartja, hogy a cilicium akadályozza a

szerzetest főkötelessége, a kézimunka végzésében, másrészt meg könnyen elbizakodottságra, felfuvalkodottságra csábítja. Hogy egyesek viselték vagy viselik, az nem bizonyít semmit, mert az általánosan kötelező törvényt nem egyesek egyéni akarata, hanem a régiségtől és a szentatyák egyhangú melléjállásától megszentelt hagyomány szabja meg.

Hasonló önállóságot tanúsít Kasszián a szerzetesi kötelességek megszabásában is. Így a napi officiumnak keleten kialakult és általánosan elterjedt hármas felosztását négyesre bővíti ki, amennyiben a Tertia, Sexta és Nona elé önálló tagul beiktatja a betlehemi kolostorban és egyes nyugati vidékeken már divó Matutinumot. Ezzel nemcsak nevezetes lépést tesz előre a szent Benedeknél teljessé váló liturgikus istenitisztelek továbbfejlesztése terén, hanem egyben könnyít a szerzetesek életmódján is és a keletiek túlzott éjszakázásának rövidebbre vonásával alkalmasabbá teszi őket a nappal rájuk váró munka elvégzésére. Talán ugyanez a szempont vezérli fel-tűnően enyhe bőjti rendelkezéseiben is. Ebben sem követi a keletiek túlzó példáját. Sőt még a római szokásokat sem helyesli és követi mindenben. Így a Spanyolországban szokásba jött és később Rómában is meghonosodott szombati bőjtöt nem tekinti kötelezőnek s mint máskor, ezen a napon is megengedi lelki fiainak, hogy kétszer étkezzenek (*prandium* és *coena*).

Bár kevésbé önállóak, de igen világosak és jól átgondoltak egyéb intézkedései is. A szerzetbelépés már nála határozottan előírt és körvonalozott noviciátussal kezdődik. A próbaidő egy évig tart s nem a kolostorban, hanem a vendégek fogadására szánt xenodochiumban töltendő ki egy erre kijelölt idősebb rendtag felügyelete alatt. Belépéskor az illető

világi ruháit elteszik s mindaddig' őrzik, míg meg nem győződtek róla, hogy elhatározása komoly; ellenkező esetben visszaadják neki és elbocsátják őt a kolostor kötelékéből. Ugyanez okból pénzt sem fogadnak el a belépőtől, nehogy később eszébe jusson visszakövetelni. Ha valaki jól kiállja a noviciátust, akkor más mester keze alá kerül továbbnevelésre. A nevelés legfőbb eszményei és vezérgondolatai természetesen az engedelmesség, szegénység, önmegtagadás, önsanyargatás és alázatosság, eszközei pedig a keleti atyák heorikus példáira való hivatkozás. A nevelés befejezését, bár még nem ünnepélyes formában, a fogadalomtétel követi. Azontúl a szerzetes egész élete imádságban és munkában telik el. Az anachoréta és coenobita elvek még mindig dúló harcára vet világot az a rendelkezés, mely a *közös imádság* és a *közös étkezés* mellett a *külön cellákban* végzendő munkát írja elő.

Sok kiválósága mellett van egy nagy hiánya Kasszián regulájának s ez, hogy: nem ismeri a *stabilitas loci* elvét. Tehát ugyanabban a hibában szenved, mint a többi nyugatszerte elterjedt regula; mint a Rufinus-fordította vazuli, a szent Jeromostól tolmácsolt pachomiusi, a makariusi és az írásban meg nem örökített regulák egész légiója. A szervezet fogyatékosága mellett főleg ennek kell tulajdonítanunk, hogy a nyugati szerzetesség életének első két századában annyi kiváló tagjának heorikus erőfeszítései dacára sem tudja megszerezni azt a történeti pozíciót, melyre rendelve van.

A helyhez kötöttség hiánya nagyon megnehezíti, sőt sok esetben egyenesen lehetetlenné teszi a szerzetesi fegyelem fenntartását. Hiszen a rendbontó elemeknek bármikor módjukban van kivonni magukat alóla. Mint keleten, a jó és buzgó szerzetesek

nyomában nyugaton is feltűnnek a sarabaiták, remobothok és girovágok, akik nem buzgalomból, hanem könnyebb megélhetés kedvéért öltenek szerzetesi ruhát s kik életükkel nem épülésére, hanem állandó botránkoztatására vannak a keresztény népnek. Képmutatásuk és bűnökkel beszennyezett életök már szent Ágostont erős kifejezésekre ragadja. És azon túl egészen szent Benedekig, sőt még utána is állandóan hangzik kárhoztatásuk. A zsinatok is ismételtten foglalkoznak velük. Így a 453-ban tartott angersi zsinat 8. kánonja kimondja, hogy az olyan szerzeteseket, akik szükség nélkül ide-oda kóborolnak s intésre sem akarják megjobbitani életüket, nem szabad áldozásra bocsátani; a szent Patrik elnöklete alatt tartott első ir zsinat (450—56 közt) 34. és az 506 évi agdei zsinat 38. kánonja pedig szigorúan megtiltja, hogy a szerzetes apátja ajánlólevele nélkül elhagyja kolostorát s az utóbbi egyenesen botbüntetést helyez kilátásba engedetlenség esetére. De a fenyegetés nem használ. A girovagok és vagabundusok továbbra is csatangolnak s életmódjukkal rendkívül sokat rontanak a hivatásuk magaslatán álló szerzetesek hitelén is.

E súlyos szervezeti hibák meggyőzően mutatják, hogy a nyugati szerzetesség még nem találta meg igazi formáját. A finom és enthuziaszta gall szellem képtelennek bizonyul szilárdabb organizáció teremtésére. Egyéni fellángolás, csodálatos mélységeket reveláló magábvonulás és szédítő magasságokat súroló szárnyalás bőven telik tőle, de nagystilú és szilárd szervezetű intézményeket nem tud létrehozni. E feladat megoldása a római szellemre vár. A sírja felé tántorgó rómaiság van hivatva, hogy miután utolérhetetlen tökéletes jogi szervezetét és kulturáját mindenestől áthagyományozta az örökébe lépett

keresztény egyházra, erejének végső megfeszítésével a fenntartásra és továbbközvetítésre szánt szövet is megteremtse. Történeti hivatását csak ezzel érezheti lezártnak. A gall Fintan, Kolumbán, Honoratus, a szkitha Kasszián stb. után a római szent Benedeknek kell következnie, hogy a sokféle kezdeményezés egységes és szilárd szervezetté kristályosodjék s az egyéni lelkesedés és vállalkozói hév szétszórta felcsapó lángjait az intézményesen biztosított rendi szellem egyenletes és nyugodt fényárasztása váltsa fel.

VI. Szent Benedek és rendalapítása.

Szent Benedek a szabin-föld szülötte, melynek lakóit minden más vidékénél jobban jellemzi a római polgár legfőbb erénye, a *gravitas*; Cicero egyenesen *severissimi homines*-nek mondja őket. Szülővárosa Nursia, mely többek között Sertoriust és Vespasianus császárt adja Rómának. A nursiaiak még egyéb szabinoknál is szívósabbak és keményebbek. Mutatja ezt a *Nursina durities* gyakori emlegetése s még inkább az a kitartás, mellyel a köztársasági szabadsághoz ragaszkodnak.

Ilyen milieuben s ilyen, életét sokszorosan átszövő történeti adottságokkal születik a nyugati szerzetesség patriarchája 480 táján. Előkelő nemesi családból ered, ha talán nem is a messze elágazott főrangú Anicius-nemzetségből, mint későbbi életirói állítják. Otthon gondos nevelésben részesül s az elemi ismeretek mellett korán elsajátítja a grammatika humanisztikus elemeit. Magasabb kiképeztetésre, nevezetesen az ú. n. szabad művészetek tanulmányozására azonban már Rómába kell mennie. Itt különösen

retorikával és dialektikával, később pedig jogtudománnyal kell foglalkoznia.

De az üres formaságokba merevedett tanulmányi anyag nem elégíti ki a komoly, *ab ipso suae pueritiae tempore cor gerens senile* ifjú magasra vágyó lelkét. A retorikai-dialektikai művészet csinált szóvirágaival és hazug dagályosságával inkább taszító, mint vonzó hatással van rá. Még fokozottabb mértékben áll ez az eléje táruló társadalmi életről. A nagy város bűnei és tanulótársai tivornyai megremegtetik ártatlan szivét. A rossz példa hatásának szemlélése és számos társának belemerülése a szenvedélyek örvényébe komoly aggodalmakat ébresztenek lelkében, lesz-e elég ereje a rászakadó kísértések leküzdésére. Sokat töpreng magában és sokat imádkozik. Főleg a Boldogságos Szűz közbenjárását igyekszik kiesdeni.

Végre dönt. Elhatározza, hogy megszakítja tanulmányait, elhagyja a várost ezernyi ezer bűnalkalmával és csábításával s kizárólag Istennek és egyházának szenteli életét. Titokban érlelt elhatározását titokban is hajtja végre. Egyedül dajkáját avatja be tervébe. Az ő kíséretében vág neki körülbelül kétévi római tartózkodás után Tivolinak s azontúl a kéklő szabin hegyek közé ékelt Enfidének. Itt meg is állapodik, beáll azon tiszteletreméltó férfiak közé, akik a Szent Péter-templom körül gyülekeznek s az ottani püspök vagy plébános irányítása mellett az egyházi pályára készülnek elő. De első csodája véghezvitele után nincs többé maradása. Az emberek tisztelete és bámulata elviselhetetlen számára. Azért éjszakának évadján kilopakodik a kedvessé vált környezetből s ismeretlen ösvényeken a messziről integető vadonba indul. Órákig tartó bolyongás után Subiaco mellett az Anio vadregényes, vízesésektől

hangos völgyébe ér. Itt találkozik a Subiaco feletti Monte Calvon épült kolostor egyik szerzetesével, Romanusszal, aki először saját kolostora számára akarja megszerezni, majd amikor látja, hogy rendületlenül kitart elhatározása mellett, remeteöltönyt, melotest ad rá, elkalauzolja egy alkalmas barlangba s azt is megigéri neki, hogy élelméről gondoskodni fog.

Benedek három teljes esztendő telt a *Sagro Specoban* anélkül, hogy Romanuson kívül más emberi arcot látna. Napjai imádságban, elmélkedésben és meg-megújuló lelki küzdelmekben telnek el. A nagy egyedülvalóság csendje sokszor szomorúságra, csüggedésre hangolja; máskor meg a még el nem csitult vágyak verik fel lelkének nyugalmát. De az ifjú remete állhatatos marad. El van tökéelve, hogy élete fogytáig kitart küzdelmekben és benső vigasztalásokban gazdag magányában.

De a Gondviselés másként határoz felőle. Három év multán a környék pásztorai fölfedezik rejtekhelyét s azontúl gyakran fordulnak hozzá vigasztalásért és tanácsért. Benedek csakhamar valóságos atyja, bizalmas barátja és orvosa lesz az együgyű népnek. Nincs seb, melyre vigasztaló szavával s jóságos érintésével enyhítő balzsamot ne csepegtetne. De a világgal való érintkezés és szépségeinek fölfedezése újra felzaklatja nehezen elcsitult vágyait. Lelkében viharos küzdelem dúl. A világ és az emberek szeretete utáni sóvárgás csatázik benne a tisztult percek szent eltökéléseivel s már-már az előbbi győz. Ekkor Benedek egy hirtelen jött elhatározással beleveti magát a barlangja előtt levő tövisbokorba és addig forog benne, míg az ezer sebből kiserkedt vér el nem oltja a szenvedélyek lobogó lángját. A krízis elmúlik. A vágyak elülnek s helyükön a kegyelem vigasztalásai fakadnak.

A szenthirű remete továbbra is mindene marad a hozzáforduló egyszerű népnek. Hire-neve mind messzebbre szárnyal. Nemsokára eljut a távoli vicovaro kolostor szerzeteseihez is, akik alhatároz-zák, hogy elhalt apátjuk helyett apátul kéri őt. Benedek csak nehezen szánja rá magát kérésök teljesítésére s hamarosan oka van keservesen meg-bánni engedékenységét. Mert a laza fegyelmű szerzetesek sehogyan sem tudják megszokni az általa bevezetett szigorú házirendet s hogy szabadul-janak tőle, kétségbeesett lépésre szánják el magukat. Egy ebéd alkalmával mérgezett bort nyujtanak Benedeknek kóstolás végett, de a kancsó a szenttől reávetett kereszt jelére darabokra törve hull a földre. Benedek azonnal átlátja a helyzetet. De ajkán most sem kél zokszó. Mindössze néhány szelid szemre-hányó szó az, amit a magukról megfélekedzett szerzetesekhez intéz s azután haladéktalanul vissza-indul a kedves subiacoi barlang megszokott és meg-szeretett magányába.

Második subiacoi tartózkodása azonban egészen másként alakul, mint az első. Most már nemcsak együgyű pásztorok és parasztok keresik fel vigasztaló szóért, hanem nagy számmal fordulnak hozzá képzett és előkelő férfiak is, akik a világból mene-külve az ő vezetése alatt óhajtanak behatolni az aszketikus élet titkaiba. Lassankint egész népes remete-, illetve szerzetes-kör alakul körötte s neki akarva nem akarva foglalkoznia kell a kör szerve-zésével és irányításának kérdésével. Kénytelen-ke-letlen elhagyja tehát kedves barlangját s az Anio völgyéhez közel megépíti első kolostorát, melyhez idők múltán még tizenegy mást csatol. Ebben a tizenkét kolostorban helyezi el tizenkettesével tanít-ványait; mindegyik élére egy külön apátot rendel,

de az irányítást magának tartja fenn. Itt és ekkor alakul ki a szerzetesi életnek az a gazdag tartalma, melyet később a regulákban olyan mesteri módon foglal rendszerbe. Zsolozsmázás, olvasás és serény kézimunka e tartalom legkiemelkedőbb pontjai. Maga Benedek legszivesebben a noviciusok oktatásával foglalkozik. Előkelő nemes szülők is szívesen hozzák hozzá gyermekeiket, hogy nevelje őket Istennek. A később oly nagy jelentőségre jutott oblatusi intézmény kezdetei már itt Subiacoban mutatkoznak. A patriarcha komoly alakja mellett feltűnik Maurus érett ifjúsága és Placidus játszi gyermeksége s a derű és ártatlan vidámság arany-szálaait himezi életébe.

Körülbelül két évtizede működik már Benedek a subiacoi kolostortelepen, amikor egy Florentius nevű pap áskálódása távozásra készíti. Ezúttal délnek veszi útját. A Rómát és Nápolyt összekötő *Via Latina* mentén meredeken fölemelkedő Monte Cassino 556 méter magas tetején állapodik meg. A hely nem egészen elhagyott. Apollo-oltára és temploma messze tájék babonás pogány népének kedvelt gyülekezési helye. Benedek, mint századokkal utóbb fiai Germania ősréngetegekben, a bálvány ledöntésén és a templom keresztény templommá alakításán kezdi munkáját. Azután 529-ben hozzákezd a kolostor, az első igazi coenobita kolostor építéséhez. Személyesen vezeti a munkálatokat s ahol emberi erővel nem boldogul, csodatevő imádságához folyamodik. Az építkezés mellett a kolostori alkotmány továbbfejlesztése és a regula végleges formába öntése foglalkoztatja leginkább. De azért marad ideje az irgalmasság cselekedeteire is. Mint pályája kezdetén, ismét mindenkinek mindene lesz. Bármibe kezd, bármit tesz, nyomán áldás és csoda fakad. Első

életirója, Nagy szent Gergely *Dialogusaiban* különös kedvteléssel időzik e csodáknál. A tisztelet, mellyel lelki fiai és a külső világ övezik alakját, nap-nap után öregbedik. Mikor 543. március 21-én meghal, kolostora és messze vidék népe szerető atyját, az egyház pedig kiváló szentjét siratja benne.

Szent Benedeket kiválóan két ténye avatja a nyugati szerzetesség patriarchájává: montecassinoi kolostoralapítása és regulaszerzése. Az előbbiben gyakorlati példáját, az utóbbiban pedig századokra szánt elméletét adja a szerzetesi élet szervezésének. Regulájának történeti jelentősége nem eredetiségében és gondolatainak újszerűségében rejlik. Hiszen az aszkézis fogalmi körét és eszközeit illetőleg semmivel sem nyújt többet, mint elődei. E tekintetben Benedek egyáltalában nem forradalmi újító, hanem csupán értelmes és nyíltszemű tanítványa Pachomiusnak, Nagy szent Vazulnak, szent Jeromosnak, szent Ágostonnak, Kassziánnak s a keleti és nyugati szerzetesség számos más kiemelkedő fároszának. Annál újszerűbb a forma, melybe a tartalmat, az elődeitől józan eklekticizmussal átvett szerzetesi eszményt öltözteti. Ebben szent Benedek valóban új és eredeti. Mindenekelőtt izig-vérig római s mint ilyen kiválóan finom érzéket tanusít a formaságok és általában a jogi vonatkozások iránt. Nála a szabályzat nem egyszerű intelem vagy erkölcsi buzdítás, hanem határozott törvény, *lex*, mely mindenkit szigorúan kötelez.

A fejlett jogi érzék mellett másik szembetűnő jellemvonása a regulaszerző Benedeknek a realitások eleven érzése. Egy percig sem ringatja magát illúziókban, nem kerget csalfa délibábokat. Tanítványai, követői elé nem tűz elérhetetlenül magas eszményeket, melyeket csak a legbuzgóbbak s azok

is csak szédelegve tudnak megközelíteni. Ő az arany középszer elvét vallja s kivételek helyett a nagy átlaghoz szabja reguláját, hogy a «gyöngék el ne ijedjenek és az erősek még többre törekedjenek». Józan reális érzéke nyilvánul meg abban is, hogy nem bíz mindent a *fervor novitiusra*. Tudja, hogy az első buzgalom elmúlik, a fiatalos lelkesedés lobogó lángja kihamvad s a pályakezdés és nekiindulás pirosetetés ünnepnapjait a folytatás és küzködés szürke hétköznapijainak hosszú sora követi. Ezért egyéni belátás helyett a határozott és minden térre kiterjeszkedő szabályok erős karóit üti a gyöngé ember akarással mellé, hogy legyen min felkúszniok. Ő lehetőleg teljes törvénykönyvet akar adni, mely minden fölmerülő kérdésre nézve eligazítsa a vezetése alá helyezkedett szerzetest.

Fejlett jogi és reális érzékével Benedek szilárdabb szervezetet ad a nyugati szerzetességnek és e szervezetet konkrétummal tölti ki, mint bármelyik elődje. Eredeti és minden ízében római mindjárt a kiindulása. Nála a szerzetesség *dominici schola servitii* vagyis az Úr szolgálatában vitézkedő katonai céhtestület, melynek közvetlen parancsnoka az *apát*. Valójában azonban az apát sokkal több egyszerű katonai parancsnoknál; valóságos *abbas*, azaz atya, kit szerzeteseivel szemben a római *paternitas* fogalmából következő összes jogok és köteleességek megilletnek. Főkötelessége a lelkek vezetése; a szóban és példában való tanítás, a jók buzdítása, a hanyagok korholása és büntetése. E mellett öhozzá tartozik a közösség legfőbb kormányzása és irányítása. Mindezt azonban szeretettel és megértéssel kell tennie, mert «amint a tanítvány kötelessége a mester iránt való engedelmesség, hasonlóképen a mesterhez illik, hogy mindent körültekintően és méltányosan rendezzen el».

Kormányzatának patriarchális jellege főleg abban nyilvánul, hogy fontos kérdésekben az egész kolostori családot, kevésbé fontosakban pedig legalább az idősebb tagokat, a seniorokat köteles maga köré gyűjteni és tanácsukat kikérni. A döntés joga azonban minden esetben egyedül őt illeti.

Az apát megválasztása az egész kolostornak joga. A választásnál nem a kor vagy sorrend, hanem egyedül az arravalóság az irányadó. Ha a szavazás nem egyhangú, a többség szava csak akkor döntő, ha arra érdemesre esik. Ellenkező esetben a kisebbség, a *pars sanior* választása érvényes. Ha megesnék, hogy a szerzetesek arra érdemtelent ültetnének az apáti székbe, akkor az illetékes püspöknek és a közeli apátoknak, sőt esetleg a világi hívőknek is jogukban áll, hogy beavatkozásukkal véget vessenek a botránynak. Ily esetben a méltatlanra szavazók elveszítik szavazati jogukat, illetve joguk ideiglenesen a kisebbségre vagy valamely külső tekintélyre száll át.

Az apátnak sokágú és bokros teendői ellátásában legfőbb támasza s mintegy helyettese a *praepositus* vagy *prior*. Az apátnak azonban ő is föltétlen engedelmességgel tartozik; a legkisebb engedetlenség esetén szóbeli megintésben részesül, s ha háromszori megintésre sem javul meg, letéteik. Alatta vannak a *dékánok* (decani) vagyis a tíz testvérből álló *decaniák* bizalmiférjiai, akik más idősebb rendtagokkal, az ú. n. seniorokkal egyetemben az apát belső tanácsát alkotják. Inkább gazdasági jellegű a pincemester, helyesebben ház gondnok (cellerarius) hivatala. Hozzá tartozik a kolostor egész gazdasági életének irányítása. Épen ezért megválasztásánál nagy körültekintéssel kell eljárni s lelkére kell kötni, hogy rendelkezéseit csak az apáttal egyetértőleg adja ki, mert végelemzésben azokért is az apát

viseli a felelősséget. Tiszte egyes ágainak ellátásában segítségére vannak a vendégek fogadására rendelt *hospitarius* és a betegek ápolására hivatott *infirmarius*. Az egész kolostor szempontjából nagyfontosságú hivatalt tölt be a *magister novitiorum*, aki a föl vételre jelentkezett növendékeket bevezeti a szerzetesi szellembe és előkészíti őket a kolostori családba való teljes beolvadásra. Hogy Benedek mennyire tudatában van e hivatal rendkívüli jelentőségének, mutatja, hogy egész subiacoi tartózkodása alatt maga tölti be. Itt Monte Cassinon azonban már kénytelen az arányok kitágulása és apáti teendőinek megsokasodása miatt maga helyett más seniort rendelni, «aki alkalmas a lelkek megnyerésére».

Egyébként nemcsak a különböző tisztségek viselői, hanem az egyszerű szerzetesek is bizonyos sorrendben következnek egymásután. A sorrend általában a szerzetbelépés idejéhez igazodik. Az apátnak mégis megvan az a joga, hogy egyeseket érdemeik jutalmául magasabbra, másokat büntetésből alacsonyabbra helyezzen. Ha valaki fölszentelt pap korában lép kolostorba, szintén a belépés rendje szerint nyeri helyét a szerzetesi családban. Megkülönböztetésre csak az isteni tisztelet végzésénél és csak abban az esetben tarthat igényt, ha a közösség választása és az apát akarata érdemei jutalmául valami tisztségre emeli. Az így megszabott sorrendbeli egymásután külsőleg a megszólításnál használt címzésekben jut kifejezésre. Az apátot mindenki *úr*nak és *apátnak* (*dominus et abbas*) szólítja, nem a saját követelése miatt, hanem a Krisztus iránti szeretetből. A fiatalabb rendtársak az idősebbeket *tisztelendő atyáknak* (*nonni*) s viszont az idősebbek a fiatalabbakat *testvéreknek* (*fratres*) nevezik. Ha fiatalabb testvér idősebbel találkozik, azonnal

áldását kell kérnie, ha pedig ül, helyét rögtön fel kell ajánlania az idősebbnek s csak egyenes parancsra szabad újra leülnie.

Természetes, hogy ez a szigorú, szinte az óramű aprólékosságával és pontosságával megállapított rend csak a szerzetescsaládot alkotó egyének megfelelő előkészítése és nevelése alapján valósítható meg és tartható fenn. Innét érthető az a részletesség és szerető gond, mellyel a regula a noviciusok fölvételeéről és kiképzéséről szól. A fölvetel általában nem könnyen, csak négy-öt napos állhatatos kérésre történik meg. Ekkor a novicius először néhány napos elmélkedésre a vendégek fogadására szolgáló épületbe kerül és csak azután jut a noviciusmester keze alá, aki fokozatosan bevezeti őt a szerzetesi élet szellemébe s egyben feltárja előtte a szerzetesi lemondással járó nehézségeket. A nevelés egyik eszköze a regula háromszoros felolvasása és megmagyarázása: először a második hónap végén, másodszer félév múlva és utoljára a próbaév végén. A felolvasás végeztével a mester mindannyiszor így szól tanítványához: «Ime a törvény, mely alatt katonászkodnod kell; ha tudod, lépj be, ha nem, szabadon távozhatsz». Ha a novicius állhatatos marad, a próbaév végén ünnepélyes fogadalmat tesz. Ez két lényeges mozzanathból áll. Először a fogadalmat tevő az egész közösség jelenlétében Isten és szentjei előtt megígéri, hogy állhatatosan kitart helyén (*stabilitas loci*), hogy életét állandóan jobbitani igyekszik (*conversio morum*) és hogy az apát iránt mindig engedelmes lesz (*oboedientia*), azután *petitio* címen egy sajátkezűleg írt vagy legalább kezevonásával megerősített s a hely védőszentjeihez intézett jogi szerződést tesz az oltárra, hogy Isten után a kolostori közösséggel szemben is lekösse magát.

A fogadalom letételével az új szerzetes bejut a kolostori család közösségébe s ennek jeléül világi öltönyét szerzetesruhával cseréli föl.

A kolostori család életét általában egyszerűség és pontosan megállapított napirend jellemzi. Léptenyomon megtetszik rajta a törvényszerző bölcs mérséklete és józan realizmusa. Itt is mindig számol az átlagszerzetes teherbíró képességével és ehhez szabja követeléseit. Az aszkéta szigorúságát a szerető atya jóságával egyesíti. Különösen az életről és italról szóló rendelkezésein érezzük ezt. Benedek szakít a régi szigorú szerzetesi felfogással, mely naponkint csak egyszeri étkezést enged meg s bőíti idő kivételével, a *coena* mellett, a délebed, a *prandium* felszolgálását is megengedi. Délben és este két-két főtt ételt adat, hogy aki az egyikből nem tud enni, legalább a másikkól jóllakhassék. Szezon szerinti gyümölcs és friss zöldség felszolgálása ellen sincs kifogása. Ehhez járul még fejenkint egy font kenyér és egy *hemina* (talán félliter) bor, bár az utóbbi tekintetében szivesebben veszi, ha fiai egyáltalában tartózkodnak élvezetétől. Négy lábú állatok húsának fogyasztását csak a betegeknek engedi meg. Az ételek minőségének és mennyiségének a megállapításánál nagy körültekintést ajánl az apátnak. Így pl. lelkére köti, hogy a nyári nehéz munkák, különösen az aratás végzése idején, nagyobb adagokat adjon. Azután figyelmébe ajánlja a betegek-ről, öregekről és gyermekekről való lelkiismeretes gondoskodást. Az étkezés a közös étteremben, a *refektoriumban* megy végbe. Alatta teljes csönd honol; a testvérek a *szentírásra figyelnek*, melyet az azon hétre kijelölt olvasó (*hebdomadarius lector*) olvas nekik. Az apát külön asztalnál étkezik, mely-nél rajta kívül csak vendégek foglalhatnak helyet.

Hasonlóan nagy mérséklet jellemzi a regula bőjti rendelkezéseit. A hét szerdája és péntekje félbőjt, mely a *Nona* idejéig tart. A nagybőjtben csak egyszeri étkezés van megengedve és pedig a *Vespera* idején. De úgy kell intézni a dolgot, hogy az evés még napfénynél, gyertyagyújtás előtt véget érjen. Ha valaki a husvéti előkészület idején ételben, italban és alvásban az előírtnál többet akar elvonni testétől, megteheti, de előbb jelentenie kell az apátnak, mert minden, ami nem a kolostor közös lelkiatyjának tudtával és engedelmével történik, öntetszelgés és hiú dicsőségkeresés és nem érdemszámba megy.

A regulában előírt napirend utólérhetetlenül klasszikus formában tükrözteti vissza az *Ora et labora* elvet. Benedek abból indul ki, hogy a szerzetes egész élete istenszolgálat; lényege szerint tehát benső szellemi foglalkozás, mely azonban két vonatkozásban, t. i. az imádságban és a munkában kifelé is megnyilatkozik. Az imádságnak a coenobita szerzetes számára legtermészetesebb, szinte magától adódó formája a liturgikus imádság. Ebből a föl ismerésből sarjad az a gondosság, mellyel a tiszteltreméltó patriarcha a liturgia minden részletét szabályozza. E tekintetben nem éri be az előző korok teljesítményének átvételével, hanem alkalomadtán a szükséges újításoktól sem riad vissza. Így a zsoltárok tizenkettes számát a pachomiusi regulából, a *Laudes* canticumait a római, a himnuszokat a milanói liturgiából, a *Pater noster* éneklését a *Laudes*-ben és a *Vesperae*-ben a spanyol, a *Te decet laus* formulát pedig a görög egyháztól veszi kölcsön. A napi officium bezárására szolgáló *Completorium* összeállítása és beillesztése egészen saját műve. Hozzáadásával a liturgikus imádság zárt

egésszé s századokra változatlan alapjává lesz a monasztikus életmódnak. Benedeknek a liturgia beosztásánál arra is van gondja, hogy a munkára is maradjon idő s amellet fia i túlságosan ki ne merüljenek.

Az imádság mellett az istenszolgálat másik módja a munka. Ez elsősorban a kolostor anyagi ellátását célozza. A konyhán és az asztalnál hetenkint felváltva mindig mások szolgálnak. A többiek a kolostor külső gazdaságában dolgoznak. De tetemes számmal vannak kézművesek is, főleg azok közül, akik a külső nehéz munkát nem bírják. Ezek készítményeinek egyrészét a kolostor javára eladják, de mindig valamivel olcsóbban, mint a külső iparosok, nehogy a felfuvalkodás és kapzsiság szelleme behatoljon a kolostorba. A szellemi munkát egyelőre csak az olvasás és az oblatások és noviciusok tanítása képviseli. A nagyobbarányú iskolai tevékenység csak a térítések megindulásával illeszkedik be a benediktinus életrendbe.

A törvényhozás teljességéhez hozzátartozik a büntetőkódex is. Benedek sokkal inkább római, tehát jogász, semhogy megfeledekznék róla. Előírása szerint a fegyelem ellen vétőt kétszer négyszemközt s azután nyilvánosan kell megfeddeni. Ha ezután sem javul meg, akkor ki kell zárni a közösségből, vagyis kisebb vétség esetén el kell tiltani a közös étkezéstől, a szentírás olvasásától és zsoltárecékléstől, súlyosabb esetekben pedig az oratoriumban való megjelenéstől és a testvérekkel való társalgástól. Aki érzéketlen ilyen büntetés iránt, azt, valamint a gyermekeket koplalással és vesszőzéssel kell büntetni. Ha mindez nem használ s a közösség imádsága is eredménytelen marad, a bűnöst, mint javíthatatlant, ki kell taszítani a kolostorból. Ha valaki

önként távozik és újból fölvételre jelentkezik, háromszor kell visszafogadni, a bűne miatt kitaszítottat ellenben csak egyszer.

Ime, ez főbb vonásaiban a benediktinus élet-eszmény, mely hivatva van, hogy rövidesen köz-kincsévé legyen az egész nyugat-európai kereszténységnek. A kor két leghatékonyabb történetformáló ereje egyesül benne: a római szellem bámulatos szervezőképessége és az őskereszténység bensősége, a jogász éleslátása és az apostol lángoló buzgalma; nem csoda tehát, hogy egy vajudó, átalakuló kor mesgyéjére ültetve, páratlanul szép és nagyarányu történeti hivatásnak megy eléje.

De természetes, hogy időnek kell elmulnia, míg maga is, meg a világ is tudatára eszmél e hivatásának. A terjeszkedés ugyan már Benedek életében megindul, de nagyobb arányokat csak évtizedekkel később ölt. A terracinai kolostor kivételével egyetlen egyről sem tudjuk kétséget kizáró módon kimutatni, hogy a patriarcha halálakor már fennállott. Szent Placidus és Maurus alapításairól csak nagyon késői és megbízhatatlan hireink vannak. E tekintetben az első nagyobb lökést a monte-cassinoi kolostor fel-dulása (589) adja. Ekkor ugyanis a hontalanná vált szerzetesek Rómába futnak és II. Pelagius pápa (579—590) engedelmével a Laterán közelében épült szent János kolostorban vonják meg magukat. Azért jelentős ez az esemény, mivel révén szent Benedek műve a keresztény világ fővárosába s egyben az érdeklődés középpontjába kerül. A világ figyelme rá-terelődik s egyben új terjeszkedési lehetőségeket nyit előtte.

De még ennél is fontosabb Nagy szent Gergely pápa (590—604) figyelmének és jóindulatának feléje fordulása. A nagy pápa, mint általánosan ismeretes,

maga is a kolostor alázatos és csendes magányából kerül az egyházkormányzat porondjára, majd a kereszténység legmagasabb méltóságára, de a benediktinus éleletemmel valószínűleg csak a montecassinói intermezzo után ismerkedik meg. A lateráni kolostorban tapasztaltak annyira megnyerik tetszését, hogy egész életére szent Benedek lelkes tisztelői közé szegődik. Dialogusaiban mindjárt pápasága kezdő éveiben megírja életének és csodatevéseinek történetét s ezzel nagy mértékben hozzájárul tisztelőinek és regulája ismeretének terjesztéséhez. Még mélyrehatóbb következményekkel jár, hogy amikor az angol-szászok megtérítésének kérdése aktuálissá érik, terve keresztülvitelére a bencés Ágoston apátot és szerzetestársait szemeli ki.

Az angliai expedíció sok tekintetben új feladatok elé állítja a benediktinus intézményt. Így nevezetesen eddigi munkaköréhez egy merőben új területet csatol: a nagyarányú és céltudatos missziós működést és ugyanakkor kényszeríti, hogy tanítói tevékenységét saját növendékein túl a társadalom szélesebb rétegeire is kiterjessze. Egy külső körülmény, a tudós és népszerű kelta-szerzetességgel való verseny még sürgetőbbé teszi a regulában megszabott működési kör ilyen irányú kibővítését. Mert a VII. század folyamán szent Columba fiai is megjelennek a heptarchiában s különösen Northumbriában nagy népszerűsége tesznek szert. A bencések, hogy a versenyben alul ne maradjanak, szintén iskolákkal kötik össze kolostoraikat s ezen a réven csakhamar számottevő tényezői lesznek az angol szellemi életnek. Különösen szent Biscopus wearmouthi és garrowi apátnak († 690), szent Wilfrid yorki püspöknek († 709) és szent Cuthbertnek († 687) az érdeme, hogy a benediktinus regula mindnagyobb elterjedést nyer a

szigeten s a VIII. század elejére már az ir szerzetesség tulajdonképeni hazájában, a szentek szigetéen is túlsúlyra s valamivel később kizárólagos uralomra jut. Skótország ellenben csak a XI. században nyílik meg előtte. Szent Margit, III. Malcolm király (1054—1093) neje, 1075 táján alapítja az első bencés kolostort, a dunfermlineit, melyet a következő század folyásában még tizenegy más követ.

Az angliai megtelepedés a céltudatos missziós tevékenység és a nagyobb stílű oktatói tevékenység bekapcsolásával szárnyakat ad a továbbterjeszkedéshez. A terjeszkedés iránya, mint két századdal előbb a virágzása teljességében álló ir-skót szerzetességénél, ezúttal is a kontinens s nevezetesen a német birodalom felé mutat. Most már nem az elhanyagolt kelta, hanem bencés kolostorokból kerülnek ki azok a buzgó és elszánt férfiak, akik a pogányság sötétségében tévelygő német néptörzsek keresztény vallásra térítését tűzik ki maguk elé életcéllul. A kor nagy pápái: II. Gergely (715—31), aki maga is a lateráni kolostorban szent Benedek fiai között szívja magába a szerzetesi élet szellemét s aki elrendeli a másfél századdal előbb elhamvadt monte-cassinói kolostor felújítását, III. Gergely (731—41) és Zakariás (741—51) minden lehetséges módon igyekeznek kezükre járni. Jórészben az ő hatalmas pártfogásuknak köszönhető, hogy a térítés nyomában a benediktinus regula is mind mélyebben nyomul előre Germániában.

Az első tisztára bencés szabályzatú kolostort szent Pirmin († 753) alapítja a Bodeni-tó Reichenau nevű szigetéen (724), melyből idők folytán számos leánykolostor ágazik ki. Ilyenek: a murbachi Felső-Elszászban, az altaichi Bajorországban, a schutterni és genebachi Badenben, a maurusmünsteri és neu-

weileri a Vogesek vidékén, a schwarzachi a Schwarzwaldban és a hornbachi Pfalzban, valamennyi Pirmin alapítása vagy legalább buzgalmának eredménye.

Még nagyobb eredmények emléke fűződik szent Bonifácnak, a németek apostolának nevéhez († 754). E lángbuzgalmú férfiú a nhutsellei kolostorból indul ki bámulatos sikerű térítői útjára, mely először Thüringiába, majd Hessenbe vezet. Munkája sikerének állandósítására mindenütt kolostorokat alapít; elsőnek az amöneburgit az Ohm mentén (722), melyet később az ohrdrufi, kitzingeni, heidenheimi, altenbergi, fritzlari és utolsónak a valamennyit túlszárnyaló fuldai követ (744). Fulda szent Sturmus vezetése alatt már az alapító életében annyira felvirágzik, hogy valóságos középpontja lesz Közép-Németország szellemi és anyagi kulturájának. Főleg Bonifác és tanítványai, a szintén angol-szász szent Willibald († 787) és szent Wunibald († 761) fáradozásainak köszönhető, hogy az első német nemzeti zsinat, a *Concilium Germanicum* 7. kánonja már 742. kötelezően előírja, hogy valamennyi szerzetes és apáca szent Benedek szabályzatához igazodjék. A néhány évvel később (745.) tartott frank estinnesi zsinat (*Concilium Liftinense*) 1. kánonja mindenben megerősíti és nyomatékosítja e nagyjelentőségű határozatot.

Franciaország még előbb ismerkedik meg a nursiai patriarcha szabályzatával. Ha szent Maurus glanfeuili kolostoralapítását nem is fogadjuk el történeti ténynek, kétségtelen hitelű adatokból megállapítható, hogy a VII. század folyamán már széltében-hosszában ismeretes és használatos a regula. Kizárólagos uralomrajutása azonban időbe telik. Előbb kemény harcokat kell vívnia korábban meghonosodott és szívósan begyökerezett vetélytársaival.

Különösen a népszerű szent-kolumbáni regula bizonyul szívós ellenfélnek. Sok kolostorban évtizedeken át együttesen, mintegy kölcsönös kiegészítésül használják a kétféle szabályzatot. A Leodegar püspök elnöklete alatt tartott autuni zsinat ugyan már 670 táján a benediktinus regula kizárólagos érvényesülése mellett száll síkra, de határozatának, úgy látszik, csak a résztvevő püspökök egyházmegyéjében mutatkozik valamelyes hatása. Még jó száz évnek kell elmulnia, míg végre a 744-iki soissoni (3. kánon), a 755-iki verneuili (5. kánon) és a 794. évi frankfurti zsinatok erélyes határozatai tényleg egyedulalomra segítik szent Benedek művét.

Ekkorra Olaszországban is teljessé válik a kolostorok uniformizálása szent Benedek szellemében. Írott emlékeink ugyan alig vannak e folyamat egyes fázisairól, de hogy gyorsan és gyökeresen kellett végbemennie, következik abból a feltűnő kedvezésből, melyben a VIII. század pápai a benediktinus intézményt részesítik és abból a nagy befolyásból, melyet a Petronax apát vezetése alatt fényben és dicsőségben újjászületett monte-cassinói kolostor gyakorol.

Egyházi viszonyainak sajátos alakulása és a mór uralommal bekövetkezett nagy változások eredményeként egyedül Spanyolország dacol huzamosabb ideig a benediktinus regula hegemoniára irányuló törekvéseivel. Még az 1050. tartott coyacai zsinat mint egyenrangúról és egyenlően használhatóról beszél szent Benedek és szent Izidor szabályzatáról. E tekintetben csak a clunyi mozgalom nyomán fordul kedvezőbbre a helyzet.

Spanyolország és Skócia kivételével tehát a VIII. század végén már az egész nyugati szerzetesség a benediktinus regula alapján áll. Benső kiválósága,

a VIII. század pápáinak uniformizáló buzgalma és mindenekfölött lelkes férfiak elszánt fáradozásai győzedelmeskednek minden akadályon. Alig háromszáz évvel szerzője halála után a regula már annyira belegyökeresedett a köztudatba, hogy mellette a korábbiak teljes feledésbe merülnek. Csakis így érthetjük meg Nagy Károlynak a 811. évi kapitulárékban föltett kérdéseit: Bencéseken kívül egyáltalában lehetnek-e másféle szerzetesek? Galliában szent Benedek szabályzatának elterjedése előtt voltak-e valamilyen szerzetesek s ha igen, minő regula szerint éltek? Az egykor hatalmas, magasán szárnyaló idealizmussal és lelkes buzgalommal telített, de szervezetlen kelta szerzetesség néhány emberöltő alatt visszaszorul, majd teljesen eltűnik a magasabb organizáció előtt.

A hegyek festői ormain, a tavak magányos szigetein és az erdők rengetegében mindenfelé bencés kolostorok falai emelkednek, bencés templomok szegik tornyukat az égnek s Európaszerte megindul az *Ora et labora* elv jegyébe állított bencés munka Szent Benedek alázatos és egyszerű fiai serényen munkálkodnak a pogányság maradványainak eltüntetésén, iskoláikban meleg otthont készítenek a barbárság és tudatlanság miatt hontalanná lett tudományoknak, könyvtáraikban és írószobáikban szerető gondnal óvják az irodalom megmaradt emlékeit az elkallódástól, templomaik művészi díszítésével és liturgikus istentiszteletük lélekemelő szépségével több bensőségre és jámborságra hangolják a durva kedélyeket, de ugyanakkor szívéből viselik az élet anyagi föltételeinek elviselhetőbbé és emberiesebbé tételét is. Kolostoraik megannyi mintagazdaságként szerepelnek, melyek az okszerűbb talajművelés, a kertgazdaság, a mocsárlecsapolás stb.

ismeretének terjesztésével valóságos áldásai a barbárság homályából kibontakozó nyugati államoknak. A kolostori műhelyek viszont a különböző iparágaknak és a kezdő, egyelőre még bizonytalanul tapogatózó művészeteknek a bölcsői.

Szent Benedek rendjének, a nyugati szerzetesség első tökéletesen kialakult formájának ez a sokoldalú tevékenysége minden elméleti fejtegetésnél jobban rávilágít a keleti és nyugati szerzetesség különbségére. Ez a különbség részben benső, részben külső. A nyugati szerzetesek vallásossága nem kevésbé mély és őszinte, mint a keletieké, de majdnem teljesen híjával van a fanatizmus vad fellángolásainak és az egyéni önsanyargatás megrendítő túlszámainak. Ez természetes következménye egyfelől a vérmérséklet különbözőségének, másfelől a nyugati szerzetesség tökéletesebb szervezetének. Nyugaton a regula előírása és az egyházhoz való teljes hozzásimulás következtében a liturgikus isteni tisztelet áll a vallásos élet középpontjában, míg keleten inkább az egyéni buzgóság inspirációi érvényesülnek s ez a körülmény könnyen kirobbanásra csábítja a szélsőségek tengerén hanyódó keleti temperamentumot.

Talán még nagyobb a különbség a külső életrendben. Keleten a munka mindvégig csak mint az askézis egyik neme szerepel s azért sohasem emelkedik olyan egyetemes jelentőségre, mint nyugaton. A keleti szerzetes elsősorban azért dolgozik, hogy idejét megszentelje, a nyugati azért is, hogy kulturfeladatot teljesítsen; a keleti kolostorok lakója tulajdon lelke üdvének biztosításán túl alig gondol másra, a nyugatiaké felebarátai megszentelésén is ugyanolyan buzgalommal fáradozik, mint a magáén. Ezért a nyugati szerzetesség felebaráti szeretete általában tevékenyebb és többoldalú, mint a keletié

s ebből magyarázható, hogy míg a keleti szerzetesség története legszebb és legtermékenyebb idejében is alig több az egyháztörténelem egyik — mondjuk — mozgalmas és eseményekben gazdag lapjánál, addig a nyugatié az egyháztörténelem mellett mélyen belevág a művelődés- és társadalomtörténetbe is. A nyugat-európai kulturtörténelemnek egész korszakai vannak, melyeknek legfényesebb lapjait a szerzetesek írják tele tetteikkel. A benediktinus regula kizárólagos uralomrajutásának kora (650—800) is ezek közé tartozik.

VII. A benedekrend és későbbi elágazásai.

Szent Benedek alapítása fennállásának első három századában fényesen kiállja a próbát; túlszárnyalja valamennyi ellenfelét, szigorú fegyelmével tiszteletre gerjeszti, nagyarányú térítő és kulturális tevékenységével hálára kötelezi az egész nyugati társadalmat. De épen ez a gyors és teljes siker bizonyos veszedelmek csiráit rejtí magában. A kolostorok növekvő vagyonszáma ugyanis lassankint a fegyelem meglazulását eredményezi, másrészt meg erőszakos beavatkozásra ingerli az uralkodókat. Martell Károly (714—741) és Kis Pippin (741—768) számos kolostori javadalmat szekularizálnak vagy hűbéres jószágá alakítanak át és ezzel tág kaput nyitnak a hűbérrendszerrel járó visszaélések behatolásának. E visszaélések közt a legtöbb bajt az ú. n. *kommenda-rendszer* vagyis a kolostori javak élvezésének nem szerzetesekre, sőt világi egyénekre való ruházása okozza. Mert az ilyen nem szerzetes apátok

(*abbates commendatarii, abbaconites*) egyáltalában nem vetnek ügyet a regula megtartására, nem törődnek alárendeltjeik erkölcsi életével, sőt akárhányszor feléje sem néznek a kolostornak, melynek dús jövedelmeit húzzák. Növeli a bajt, hogy az alattvalók a fejedelmek példáján indulva szintén feljogosítva érzik magukat, hogy tetszés szerint rendelkezzenek az őseiktől alapított apátságok javaival és apáti méltóságával. Így a kolostorok megszűnnek zárt egyházi testületek lenni, sokszoros kapcsolatba jutnak a világi társadalommal s könnyen hozzáférhetőkké válnak bűnei számára.

A fegyelem érezhető hanyatlása és a régi bűnök feléledése már Nagy Károlyt több üdvös intézkedés foganatosítására serkenti. Még nagyobb tevékenységet fejt ki e tekintetben fia, Jámbor Lajos, kinek szent Benedek, a gót grófi család sarjadékából lett anianei, később kornelimünsteri bencés apát (750—821) a legfőbb tanácsadója. Jórészt e jámbor férfiú ösztönzésére és hathatós közreműködésével bocsátja ki az aacheni birodalmi zsinaton megformulázott szerzetes-statumot, a *capitulare monasticum*-ot, a benediktinus regula fölfrissítésének és korszerű kiegészítésének ezen első nagyobbszabású kísérletét (817. júl. 10.) A terjedelmes statum elsősorban a szabályzat pontos megtartását sürgeti s ezért minden szerzetesnek kötelességévé teszi, hogy az első szótól az utolsóig kívülről megtanulja. Egyúttal azonban, hogy megkönnyítse megtartását, a hozzácsatolt 76 kánonban több irányban lényeges módosításokat, enyhítéseket eszközöl rajta, melyek főleg a táplálkozásra, ruházódásra, fegyelemre és munkára vonatkoznak. Viszont más pontokban erősen szigorítja. Így pl. munkaközben teljes hallgatást követel, a nevelői tevékenységet

csak az oblátusok oktatására korlátozza, a világiakkal való érintkezést a lehető minimálisra csökkenti, az apáti jogkört erősen megnyirbálja stb. Általában szembetűnően látszik rajta az aszketikus szempontok előtérbe helyezésére irányuló törekvés.

Szent Benedek, mint a birodalom területén levő összes kolostorok főapátja, nagy igyekezettel lát hozzá, hogy az ily módon hivatalos szentesítést nyert reformot mindenütt érvényre juttassa. Törekvése azonban, bár Jámbor Lajos is buzgón támogatja, csak részleges sikerrel jár. Franciaország déli és délnyugati részén kívül mindössze az alemann földön tud valamelyes eredményt elérni. A birodalom egyéb részeiben marad minden a régiben. Sőt a politikai és társadalmi viszonyok fokozatos elvadulása következtében nemsokára még szomorúbbra fordul a helyzet. Sok kolostor a kalandozó magyarok, normannok és szaracénok pusztításainak esik áldozatul, mások a súlyos adóterhek alatt vagy a rakoncátlan hűbéres nagyok fosztogatásai következtében mennek tönkre. A megmaradtak egy része a nagy szegénység és nyomor miatt épen csak tengődik, más része pedig laikus apátok vezetése alá kerül. A fegyelem mindenütt aláhanyatlik. A barbárságba, hitetlenségbe és erkölcstelenségbe sülyedt. világi társadalom bűnei a szent falak mögött is orgiákat ülnek. A szerzetesek nagy része tudatlanságba és erkölcsi lazaságba sülyed.

Javító kísérletekben azonban most sincs hiány. A 826-iki római, a 829-iki párisi és a 836-iki aacheni zsinat újabb meg újabb reformhatározatokat bocsát ki. A 844-iki thionvillei és verneuili zsinatokon erélyes tiltakozások hangzanak el a laikus elem betolakodása és az egyházi javak elidegenítése ellen s követelik a laikus kezekbe jutott apátságok vissza-

adását. Pozitív irányban a verneuli gyülekezet kötelességévé teszi a püspököknek, hogy alkalmas férfakkal vizsgáltsák meg az egyes kolostorok állapotát, a kóborló és fogadalmakat megszegő szerzeteseket kényszerítsék elhagyott otthonukba való visszatérésre, a hadi szolgálatot vállalókat és házasokat pedig nyilvános bűnbánat tartására. Még messzebbmenő és üdvösebbeknek ígérkező határozatokat hoz a 853-iki soissoni zsinat, melyek foganatosítására Kopasz Károly menten szét is küldi embereit, hogy a kolostorok állapotát számbavegyék s a tapasztalt anyagi és erkölcsi bajok megszüntetésére szükséges intézkedéseket azonnal megtegyék. A nyomban rá bekövetkezett borzasztó normann betörés azonban mindjárt az első lépésnél megakasztja a biztatóan indult munkát. Ugyancsak a normannok garázdálkodása és a mind siralmasabbra való politikai viszonyok hiúsítják meg a következő évtizedek egyetemesnek szánt reformkísérleteit is.

Igy csak azok a kezdeményezések járnak némi sikerrel, melyeket egyes buzgó lelkek a maguk szűkebb körében indítanak. E részleges hatású apostolok közül említést érdemelnek: szent Gellért brognei apát († 957) Alsó-Lotharingia és Flandria kolostorainak reformátora, kinek műve szent Dunstan († 988) és szent Oswald († 992) fáradozásai révén Angliába is elhat, János gorzei apát († 974), aki Felső-Lotharingia kolostoraiban indítja meg a tisztulási folyamatot, továbbá szent Godehard († 1038) és szent Poppo († 1048) apátok, akik a német föld déli és nyugati tájain fejtenek ki rendkívül áldásos tevékenységet. De a főpapok sorában is jelentékeny számmal akadnak, akik szívvel-lélekkel dolgoznak a megingott szerzetesi fegyelem helyreállításán. Ilyenekül említhetjük III. Salamon († 919), szent Konrád

(† 975) és II. Gebhard konstanzi († 995), szent Wolfgang regensburgi († 994), szent Adalbert magdeburgi († 981) és szent Brunó kölni († 965) püspököket.

Mindeme kísérletek azonban épen helyi jellegnél és csekély hatásrádiusuknál fogva nem tudnak nagyobb hullámokat verni és tartósabb sikereket biztosítani. Egyetemesebb hatások földezéséhez hiányzik belőlük a kellő céltudatosság az eszközök és módok megválasztásában s az elszánt következetesség a kivitelben. Híjával vannak a nagystilúságnak és a jól átgondoltságnak. Irányítóik inkább foltozgatni és hiányokat pótolni, mint új kikezdéseket indítani akarnak. Egészen más jellegű e tekintetben az a mozgalom, mely velük egyidejűleg a burgundi Clunyból indul ki s mely rövid néhány évtized leforgása alatt az egész középkori történelem egyik legnagyobb hatású erkölcsi és szellemi mozgalmává női ki magát.

A clunyi kolostort Jámbor Vilmos aquitaniai herceg alapítja (910. szept. 11.) s élére Bernot, a szentéletű baumei és gignyi apátot, anianei szent Benedek szellemének egyik késői örökösét állítja. A kegyes herceg mindenképen gondoskodni akar alapításáról s azért az eddigi szokástól eltérőleg minden más egyházi és világi hatalom kizárásával közvetlenül a szentszék védelme és joghatósága alá helyezi s egyben az apátválasztást illetőleg a legteljesebb szabadságot biztosítja számára. Rudolf francia király (923—36) 927. szept. 9-én kelt oklevelében nemcsak hogy megerősíti ezeket a kiváltságokat, hanem még meg is toldja azzal, hogy a apát-ságot fölmenti a tized- és vámfizetés kötelezettsége alól, sőt jogot ad neki arra, hogy a birtokain lakó népektől tizedet szedjen. Még ennél is nevezetesebb

jogokat biztosít XI. János pápa (931—35) valamivel később (931. márc.) kelt szabadalomlevele, amelyben megengedi, hogy a clunyi apát reformálás céljából több apátság vezetését is elvállalja s más kolostorbéli szerzeteseket is befogadhasson, ha abban nem tartják meg szabályszerűen a szegénység fogadalmát.

E nagy kiváltságok birtokában a clunyi kolostor csakhamar kiemelkedik eredeti jelentéktelenségéből s élére kerül a benediktinus szellem megújítását célzó mozgalomnak. A baumei és gignyi kolostorból átplántált szigorú fegyelem és Berno utódainak kiváló egyénisége hatalmas vonzó erőt gyakorol a szerzetesség tisztultabb gondolkodású elemeire. Az új alapítású és az önként csatlakozott kolostorokból megalakul a *clunyi kongregáció*, mely mindig messzebbre gyűrűző hullámokban terjeszti tovább a megújodás szellemét. A fejlődés már Berno közvetlen utóda, szent Odó apátsága idején (924—42) nagy arányokat ölt. Aquitania és Burgund után Észak-Franciaország és Olaszország is megnyílik a reform előtt. Mayard (942—54) és szent Maieul (Maiolus) apátsága (954—94) a német birodalomban és Franciaország szívében segíti diadalra a gyorsan tova terjedő erkölcsi renaissance-t. Még fényesebb eredmények jelzik szent Odilo több, mint félszázados kormányzatának idejét (994—1048). Cluny alatta lesz igazán a nyugati keresztény világ szellemi és erkölcsi középpontjává. Pápák és fejedelmek mint elismert tekintélyhez fordulnak apátjához, kérik közvetítését s ajánlják magukat imádságába. De nemcsak az uralkodók, hanem a népek is hálásan érzik a clunyi szellem jótékony befolyását. Bizonyosság erre a *Treuga Dei*, melyet a bourgesi zsinat elsősorban Odilo ösztönzésére mond ki (1041) és az a széleskörű jótékonyosság,

melyet a clunyi szerzetesek az 1030. évi rettenetes éhínség idején kifejtének.

Ha lehet fokozásról szó, még Odilónál is nagyobb tekintélyben áll utóda, szent Hugó (1048—1109) VII. Gergely barátja s mellette legjelentékenyebb tényezője az egyforma meggyőződéssel vallott elvek győzelmének. Alatta ismét újabb kolostorokkal gyarapodik a kongregáció. Keleten Lengyelország, nyugaton Spanyolország jelölik a terjeszkedés szélső pontjait. Erre az időre esik a külső szervezet végleges kialakulása is. Eszerint az apátokat a clunyi apát erősíti meg, a priorokat ő nevezi ki, illetve a helyi apátoktól kinevezetteket ő erősíti meg, a noviciusok az egész rendből Clunyben tesznek fogadalmat és szerzetesi életük első három esztendejét ott kötelesek eltölteni. Ez a szilárd organizáció még jobban fokozza a kongregáció amúgy is páratlanul nagy erkölcsi súlyát, mely immár több mint 200 kolostort és 10.000 szerzetest tud az egyház erkölcsi megújodását célzó mozgalom szolgálatába szegődtetni. Pedig a fejlődés delelő pontjától még mindig tetemes távolság választja el. Ezt csak az utolsó nagy apát Petrus Venerabilis idejében (1122—56) éri el, amikor a csatlakozott kolostorok száma meghaladja a 2000-et s a kongregáció a Tábor hegyén és a Jozafát völgyében épült kolostorok birtokbavételével Palesztinában is megveti a lábát.

De ezzel aztán vége is szakad dicsőségének. A szédületes emelkedésre gyors sülyedés következik. A nagy gazdagság nyomában elvilágiasodás jár. Sok bajt okoz az apátválasztás szabadságának korlátozása, a politikai viszonyok eltolódása és az újból divatba jött kommenda-rendszer is. A kolostorokban egyenlenség és fegyelmetlenség üti föl fejét s emiatt a nép érdeklődése és szeretete fokozatosan a ciszterci-

tákra, majd a kolduló rendekre száll át. Cluny tovább él ugyan, sőt egy, a XVII. század folyamán végrehajtott reformmal egészen a nagy forradalomig meghosszabbítja életét, de egykori jelentőségét nem nyeri többé vissza.

A clunyi mozgalom egyetemes történeti jelentőségét a X—XII. századok erkölcsi és egyházpolitikai mozgalmában játszott elsőrangú szerepe adja meg, szerzetéstörténeti fontossága pedig azokban az újításokban jut kifejezésre, melyeket az eredeti benediktinus regula továbbépítése- és kiegészítéseként vezet be a szerzetesi életbe. Ez újítások, melyeket összefoglaló néven clunyi szokásoknak (*consuetudines Cluniacenses*) neveznek, részben a kolostorok szervezetére, részben belső életére vonatkoznak. A szervezeti újítások között legnevezetesebb a *perjel*, a *prior* jogkörének kitágítása; most már «nemcsak helyettese az apátnak, hanem jelenlétében is a napi munka kiosztója, vezetője és előimádkozó». Helyettese, a *subprior* vagy *prior claustralis*, a házirend felügyelője. A másik nevezetes változás a rendtagoknak két osztályra válása. Míg ugyanis régebben az alsóbbrendű háziteendők végzésére a kolostorok széltében-hosszában *világi* szolgákat (famuli) alkalmaztak, a XI. századtól kezdődőleg mindinkább a kevesebb tanultsággal és kevesebb joggal, de kevesebb kötelezettséggel is rendelkező tagokat használják e célra. Így lassanként két külön osztály áll elő: a tanult (*fratres literati* v. *conventuales*) és a tanulatlan testvérek (*fratres illiterati*, *idiotae*, *laici*, *barbati*, *conversi*, *millienses*) osztálya. Amannak tagjai hovatovább kizárólag szellemi munkát végeznek, emezéi csak testi munkát. Elüljárók csak tanult testvérek lehetnek. A teendők elhatárolása azonban még nem teljes, aminthogy maga a tanulatlan testvéri intéz-

mény is csak a következő században és a ciszterciarendben jut teljes és mintaszerű kifejlődésre.

A kolostorok belső életét illetőleg kevés lényeges újtással találkozunk. Egészben véve a regula az irányadó s csak ott és csak annyiban térnek el tőle, ahol és amennyiben a változott életviszonyok vagy az új szervezet elkerülhetetlenné teszi. Feltűnő, bár könnyen érthető az engedelmesség nyomatékos hangsúlyozása. Az egyes kolostorok fejei ugyanolyan engedelmességgel tartoznak a főapátnak, mint a közrendű szerzetesek közvetlen előjáróiknak. A főpát valóságos egyeduralkodója a kongregációnak, aki szuverén hatalommal intézi az ügyeket, a priorokat és más elüljárókat tetszése szerint nevezi ki és teszi le s felelősséggel egyedül a pápának tartozik. A *rex cluniacensis* elnevezés, melyet Adalbero laoni püspök gúnyból alkalmaz szent Odilóra, nincsen minden igazság nélkül. Az engedelmesség fenntartását célozzák a szigorú fegyelmi büntetések. Naponta a Prima elmondása után a káptalanterembe gyűl az egész kolostor s a martyrologium, a napi halottak és a regula egy fejezetének fölolvassása és az apát vagy prior buzdító beszédének meghallgatása után kiki töredelmesen megvallja hibáit s alázatosan aláveti magát a vétke minősége szerint kirótt vesszőzésnek.

Feltűnő bővülést mutat az istentisztelet rendje. Az ünnepek száma, főleg egyes Mária-ünnepek és szentek emléknapjainak közbeiktatásával tetemesen megnő. Különösen emlitenünk kell a halottak napját, melynek megülését szent Odilo először 998-ban rendeli el a tőle függő egyházakban s melyet néhány évtized múltán már az egész egyház megértő lélekkel ünnepel. A liturgia is sok szép és megható elemmel bővül. A szerzetesek naponta két misét hallgatnak s gyakran járulnak az Óltáriszentséghez.

Általában azon vannak, hogy az Oltáriszentség tiszteletét minél mélyebbre ágyazzák a hívők lelkében. Erre mutat az a gyengéd és poetikus gondosság is, mellyel az ostyát előállítják. A neki szánt gabonát imádságos lélekkel és ajakkal vetik el, megérése után ugyanúgy aratják, takarítják be és őrlik meg.

A szorosan vett aszketikus eszközök közül a hallgatást sürgetik leggyakrabban. «A szerzetesi életben — mondja Petrus Venerabilis a *Statuta congregationis Cluniacensis* 19. paragrafusában — szükségesség és hasznosság dolgában semmi sem fogható a hallgatáshoz; ahol ezt nem tartják meg lelkiismeretesen, ott nem is lehet szó szerzetesi életről.» A clunyi szerzetesnek úgyszólván egész élete hallgatásban telik el. Hallgatnia kell az ebédlőben, a betegszobában, a noviciusok celláiban, a műhelyekben s a temetőben. Bizonyos napokon pl. a nagyböjt keddi, csütörtöki és szombati napjain egyáltalában tilos beszélni. A beszéd helyét ájtatos olvasmányok és imádságok foglalják el. Még munka- vagy menetközben is zsolozsmázás, litániamondás és buzdító beszédek hallgatása járja. Ilyen esetekben a gondolatközlés csak jelekkel történhetik.

A clunyi reformmozgalom nem áll egyedül a benediktinus regula felelevenítésére irányzott törekvések sorában. Utána még hosszú sora következik a hasoncélú kísérleteknek, melyek azonban sem térben, sem időben kifejtett hatásukban nem hasonlíthatók hozzá. Ha érnek is el némi sikert, az rendszeren csak időleges és részleges. Az egyetemes rend vagy legalább túlnyomó része sülyedését meggátolni nem tudják. Ezért utoljára a szentszék kénytelen kezébe venni a reform ügyét. Az első lépést ez irányban a IV. lateráni zsinat (1215) 12. kánonja jelzi, mely kimondja, hogy a fegyelem helyreállítása, illetve

fenntartása céljából ezentúl az egyes tartományok apátjainak három évenként egyetemes káptalanra kell összegyűlniök s ezen a reformkérdések megvitatása után alkalmas vizitátorokat választaniok a kolostorok állapotának fölülvizsgálására és az elhatározott javítások bevezetésére. XII. Benedek pápa 1336 június 20-án kiadott bullájában, az ú. n. *Benedictina*-ban még tovább megy egy lépéssel, amennyiben a három évenként tartandó egyetemes káptalan mellett bevezeti az évenként megismétlendő helyi káptalant és egyben az egész rendet 36 tartományra osztja.

Ezen az alapon azután ismét megindul a renaissance, amely több nagyhatású kongregáció alakulására vezet. Ilyenek Olaszországban a Barbo Lajos apáttól 1412. kezdeményezett *Congregatio Unitatis de observantia*, melyet Monte Cassino 1504-ben bekövetkezett csatlakozása után *Congregatio Casinensis*-nek is neveznek, Spanyolországban a valladolidi, Németországban a melki (1418) és a még nagyobb hatású bursfeldi (1433), Franciaországban a chezalbenoiti (1505), Németalföldön a belga (1530), a dalmát partvidéken pedig a melidai kongregáció (1548). Ezen új alakulások üdvös hatását azonban nemsokára paralizálja, részben megsemmisíti a meginduló reformáció. Az egész középkoron át oly virágzó angol és skót provinciák teljesen áldozatul esnek a hitújítók vandalizmusának. Hasonló sors éri az ir kolostorok nagy részét is. A skandináv országokban szintén teljes a pusztulás. Németországban már a parasztlázadás idején százzámra hamvadnak el a kolostorok. Még nagyobb a rombolás a harmincéves háborúban. Franciaországban szintén a vallási villongások teszik teljessé a százéves háború esztelen pusztításait. Magyarországon meg a

terjeszkedő török hatalom és a hitújítás vállvetett munkája idézi föl a veszedelmet.

Ezen általános pusztulás romjai felett a trienti zsinat áldásos munkája fakaszt ismét új életet. Különösen nagyjelentőségűek e tekintetben a XXV. ülés végzései (*De regularibus et monialibus*), melyek felújítják és sok pontban kiegészítik a IV. lateráni zsinat és a Benedictina intézkedéseit. Hatásuk csakhamar jelentkezik is abban, hogy a zsinat berekesztésére következő évtizedekben egész sereg új ú. n. *reformkongregáció* alakul. (Belga, flandriai, francia, elzászi, bretagnei, st. denysi, svájci, bajor stb. reformkongregáció.) A szervezkedés még a XVII. században is nagy arányokban folytatódik. Nevezetesen ekkor keletkezik a mintaszerű fegyelméről híres lotharingiai szent Vannes és Hydulf — és a belőle kivált maurinus, valamint később pedig az örmények vallásos életének ápolására szánt mechitaristakongregáció. Ezek közül a maurinus kongregáció jut legnagyobb jelentőségre azon bámulatosan kiterjedt és mélyen szántó munkásság révén, melyet tagjai a különböző tudományok, de főleg a történettudomány terén fejtenek ki.

A Tridentinum nyomán támadt renaissance körülbelül két századon át érezteti hatását. De már a XVIII. század felvilágosodásával nem tud megküzdeni. Az ismét feltámadt kommenda-rendszer s a divatos koreszmék és egyházpolitikai törekvések behatolása megint lesülyeszti a kolostori fegyelmet. Ugyanakkor kívülről is megindul a harc a szerzetesség és a kolostorok ellen. Ennek hatása a kolostorok tömeges bezárásában és feloszlásában nyilvánul. II. József császár 1781. október 30-án kelt hirhedt rendelete csak legszembetűnőbb, de korántsem egyedülálló megnyilvánulása ennek a türelmetlen és

gyülölködő szellemnek. A forradalom még kiméletlenebbül és erőszakosabban folytatja a felvilágosodás munkáját. A francia kolostorok nagy részét, köztük Clunyt, barbár módon lerombolja, lakóit vérpadra hurcolja vagy szétzilálja, a Franciaországonkívüli kolostorok túlnyomó részét pedig a szekularizáció Molochjának veti áldozatul.

A benedekrend nagyon megsínyli ezeket a megpróbáltatásokat. Apátságai, kongregációi tönkremennek vagy a pusztulás szélére jutnak úgy, hogy a vallásos föleszmélés megindulásakor úgyszólván elülről kell kezdenie a szervezés munkáját. E tekintetben a magyar kongregáció jár elől jó példával, mert I. Ferenc király 1802. március 12-én kelt nagylelkű elhatározásából már a század elején munkába lép. Ezt követi a híres liturgikus Gueranger solesmesi apáttól szervezett *Congrégation de France* (1833) majd a bajor (1858), a liturgikus, tudományos és művészi tevékenysége révén rövid idő alatt világhírré jutott német beuroni (1868) s az ifjabb montecassinói kongregáció (*congregatio Casinensis a primaeva observantia* 1872) megalakulása. Közben a korábban keletkezett és a forradalom viharait szerencsésen átélte montecassinói (1412), angol (1619) és svájci (1602) kongregációk is újra élednek. Szent Benedek alapítása néhány évtized alatt teljesen újjászületik s nemcsak az elvesztett területek nagy részét hódítja vissza, hanem azonfelül az újvilágban is népes provinciákat varázsol elő, sőt a missziós tevékenységből is emberül kiveszi a részét. Imádságos szava, mint annyi századon át, ismét erőteljesen hangzik az Istendicsőítés ezerhangú szimfóniájában.

De a szent Benedek szabályzata nemcsak tulajdon rendjében hat, hanem azonfelül egész sereg más rend életének is alapjául szolgál. E rendek túlnyomó

többsége szintén a javítás és az eredeti szigorúsághoz, a *primaeva observantia*-hoz való visszatérés gondolatából születik. Szerzőik eredetileg csak a *status quo ante* visszaállítását célozzák és csak fokozatosan hajlanak el tőle s adnak alapításuknak külön egyéni jelleget azzal, hogy bizonyos törekvési irányokat erőteljesebben hangsúlyoznak. Minden új rend arra törekszik, hogy a szerzetességet első szigorúságába állítsa vissza. Mivel pedig az elvilágiasodás veszedelme állandóan ott kísért a háttérben, e törekvés forrásai teljesen sohasem apadnak el. Ezért érthető, hogy a benediktinus regula tisztaságáért folyó küzdelem is a századok folyamán a különböző reformkolostorok és kongregációk mellett számos új rendnek ad létet, melyek lényegben és típusban szorosan egyeznek az anyarenddel, de a közelebbi célok kitűzésében és az eszközök megválasztásában többé-kevésbé eltérnek tőle. Különösen a XI., XII. és XIII. század termékeny ilyen új alakulások létrehozásában. A színhely rendszerint Franciaország és Olaszország. A XI. század küzdelmeiben hatalmas lendületet nyert román vallásos géniusz szinte kiapadhatatlanul gazdagnak bizonyul a benediktinus alaptónusú szerzetesi élet újabb megújabb formáinak kitermelésében. Alig múlik el évtized, mely egy vagy két kisebb-nagyobb elterjedtségre jutott rend alapításával ne írná be nevét a szerzetesség egyetemes történetébe.

E régi szabású, de új alapítású rendek közül nevezetesebbek a következők: 1. Az *avellani* vagy *fontavellani* *szentkeresztről elnevezett kongregáció*, melyet folignoi *szent Domonkos* († 1031) alapít, s melyet szigorú önsanyargatás jellemez. Legfőbb dísze *Damiáni* *szent Péter*, mozgalmas korának legtisztább és egtiszteletreméltóbb egyénisége († 1072). Nagyobb

elterjedtségre sohasem jut s már 1570-ben beleolvad a kamalduli rendbe.

2. A *kamalduli rend* szent Romuald († 1027) alapítása, aki az Arezzo melletti Campo Maldolin egyesített remetek közös életének alapjául a benediktinus-regulát fogadja el. Kezdeményezése, melyet II. Sándor pápa 1072-ben formailag is megerősít, gyorsan felvirágzik s különösen Felső-Olaszországban nagy mértékben elterjed. Később, boldog Rudolf perjelsége idején (1080—85) anachoreta és coenobita tagozatra és ez utóbbi ismét szigorúbb és enyhébb árnyalatokra oszlik. Ez a megosztás azonban egyáltalában nem akadályozza a rend továbbterjedését. Útjában nemsokára átlépi az Alpok vonalát s Franciaországban is meghonosodik. Sőt a XVII. század végén nálunk is fölkarolásra talál (1695 Zobor, 1701 Lanzasér, 1710 Lechnitz, 1731 Majk). A szigorú szemlélődő életet élő szerzet tagjai a hitterjesztésen és a tudományok felkarolásán kívül a föld- és szőlőművelés terén is nagy érdemeket szereznek.

3. Ugyancsak olasz föld hajtása szent Romuald ifjabb kortársának, Gualberti szent Jánosnak († 1073) alapítása, a *vallombrosai* rend is. Szintén Toscanában, a nevét adó völgyben keletkezik s az anachoreta és coenobita élet előnyeinek egyesítését tűzi maga elé célul. Alapja a hamisítatlan benediktinus regula, de többrendbeli szigorítással a remeteség javára és az aszketikus szellem erőteljesebb kidomborítására. Nevezetes újítása a laikus-testvérek (*fratres exteriores, conversi*) intézményének bevezetése. Felső-Olaszországban hamar és nagymértékben elterjed, de utat talál Franciaországba és a német birodalomba is. A szigorú életű rend legfőbb érdeme, hogy szentéletű tagjainak eleven példájával állandóan ébren

tartja a nép vallásos érdeklődését és sok jó főpapot nevel az egyháznak.

4. Hasonlóan olasz föld terméke a *Vilmos-rendű remetéik* kongregációja. Alapítója vercelli szent Vilmos († 1142), aki a délitáliei Monteverginén több hozzácsatlakozott remetével szent Benedek szabályzata szellemében szigorú szerzeteséletet kezd s utóbb követői elhelyezésére még több új kolostort alapít. A rend közkedveltségét mutatja, hogy fennállása második századában már hozzánk is eljut és villermita-remeték néven tetemes népszerűsége jut. Hanyatlását a fegyelem lazulása, belső egyenetlenség és mindenekfölött a birtokos szerzetesség legfőbb veszedelme, a kommenda-rendszer idézi föl.

5. A *grandmontiak rendje* ellenben már francia földön születik, nő nagyra és hal el. Alapítója, thiersi szent István, az auvergnei vicomte fia († 1124), egy olaszországi zarándoklat alkalmával a kalábriai hegyek között annyira megkedveli a remeteéletet, hogy hazatérve a Limoges-melletti Muret-pusztán maga is szigorú remeteségre adja magát. Mivel később társak is csatlakoznak hozzá, ezek életét a benediktinus regula szellemében és kamalduli mintára szabályozza. Halála után tanítványai a közeli Grandmont-hegyre vonulnak s itt rendezik be a kialakuló rend középpontját. Az új alapítás népszerűségére jellemző, hogy 1170-ben már nem kevesebb, mint hatvan kolostorral rendelkezik. Még többet mond az a szép elnevezés, melyen a köznép emlegeti tagjait: *jó emberek* (bons hommes). A rend a korán kezdődött benső viszályok és ismételt enyhítések dacára egészen a nagy forradalomig fenntartja magát.

6. A grandmontiak rendjével egy időben keletkezik és népszerűség dolgában sokáig veszedelmes versenytársa a *fontevraulti kongregáció*. Alapítója bold. d'Arbris-

sel Róbert († 1117), aki mint vándorprédikátor is nevezetes szerepet játszik. Mivel térítő útjain tömérdek bűnbánatra indult férfi és nő csatlakozik hozzá, elhelyezésükre Tours, Anjou és Poitou tartományok összegyűjtésénél a fontevraldi völgyben egész nagy kolostortelepét rendez be, melyben külön épületek szolgálnak a férfiak és külön a nők befogadására. Utóbb Maineban, Poitiersben, Limogesben, Toulouseban, Orleansban stb. még számos hasonló telepet létesít és ezzel egy új bencés-típusú rendnek veti meg alapját, melyet II. Paschalis pápa (1099—1118) ismételten is megerősít (1106, és 1112). Az új rend legszembevetőbb jellegzetessége a kettős kolostorrendszer: egyik a férfi, másik a női szerzetesek számára. A vezetés a nők kezében van; a női kolostor elöljárója egyben elöljárója a férfiszerzeteseknek is és a fontevraulti főkolostor apátnője egyben feje az egész rendnek is. A különös alapítás Nyugat-Franciaországból áterjed Spanyolországba és Angliába is és egész a forradalomig fenntartja magát.

7. De jelentőség és hatás tekintetében mindezeket messze túlszárnyalja a harmadik francia alapítású benediktinus jellegű rend a *ciszterciák rendje*. Mint a többieket, ezt is a javításra való igyekvés kelti életre. Szent Róbert molesmei bencés-apát († 1110) húszadmagával azért vonul a Dijontól egy-napi járóföldre eső Citeaux (Cistercium) kietlen, ember nem járta vadonjába, hogy háborítás nélkül követhesse szent Benedek eredeti szabályzatát. Mikor 1098. március 21-én a magával hozott kereszt felállításával megveti a jövődő monostor alapját, egyáltalában nem gondol új rend alapítására. De a viszonyok alakulása csakhamar ebbe az irányba tereli a fejlődést. Róbertnek a pápa parancsára másfél év múlva vissza kell térnie az elhagyott molesmei apát-

ságba s Citeaux szent Alberik apát († 1109) vezetése alatt az önállósulás és különválás útjára tér. II. Paschalis pápa már 1100 november 19-én különös oltalmáról biztosítja a kised telepet és szigorúan megparancsolja, hogy senki se merészeljen a citeauxi szerzetesek életmódján változtatni. Erre a legfőbb helyről jövő bátorításra Alberik írásba foglalja az eddig követett szabályokat. Alapul mindenütt szent Benedek reguláját veszi, de a szükséghez képest több helyütt bővit, másutt meg szigorít rajta. Az önállósulás külső jeleként — a legenda szerint a boldogságos Szűz biztatására — az eddig viselt bencésruha helyett fehér öltönyből, fekete vállruhából (skapuláreből) és övből álló külön rendi ruhát ír elő. Igen nagy nyomatókkal ajánlja a kézi munkát, mint a mindennapi kenyér megkeresésének legfőbb eszközt. Ugyanez okból minden elődjénél nagyobb gondot fordít a laikus-testvéri intézmény szerves beillesztésére a szerzetesi családba. Végül meghagyja, hogy az új monostorokat lehetőleg ember nem lakta vidékekre, völgyekbe, erdőkbe telepítsék s az alapítást 12 szerzetessel és egy apáttal kezdjék.

Alberik utóda, az angol Harding szent István († 1134) mindenben elődje nyomdokain halad. Nevezetesen továbbfolytatja a szervezés megkezdett művét. Ez irányú munkálkodásának legkiemelkedőbb emléke az 1019-ki káptalanon szentesítést nyert *charta caritatis*, melyben biztosítja a rend központi kormányzását és bevezeti az évenként szabályszerűen megisméltendő egyetemes káptalanok tartásának szokását, mint a szerzetesi önkormányzat új konstruktív elemét. Amellett ő is nagy gondot fordít a fegyelemre és a szerzetesi egyszerűségekre. Ellensége minden pompának és fényűzésnek. A szegénységet még a templomok berendezésében és felszerelésében is kifejezésre

iparkodik juttatni.. Azért az arany és ezüst használatát csak a kelyhek készítésénél engedi meg.

E mintaszerű szervezet és fegyelem dacára az új rend nebezen indul. Szigorú életrendjével, kemény munkakényszerével és kiáltó szegénységével inkább taszítja, mint vonzza az embereket. Jelentkező alig akad úgy, hogy István apát már-már kételkedni kezd vállalkozása sikerében. De ekkor hirtelen nagy változás áll be. 1112. tavaszán felvételre jelentkezik a közeli Fontaines les Dijon urának, az előkelő Tecelin lovagnak 22 éves fia, Bernát, aki már régebben foglalkozik a kolostorbalépés gondolatával. Nem egyedül jön. Magával hozza Guido és Gellért bátyjait, András és Bertalan öccseit és még vagy 25 fiatal embert a burgundi lovagság színéből-javából. Ez előkelő ifjak csatlakozása eldönti a ciszterci rend sorsát. A jég meg van törve. Az idegenkedés szertefoszlik s Bernáték példáját százan meg százan követik. Citeaux csakhamar elégtelennek bizonyul a jelentkezők befogadására. Már a következő 1113. évben meg lehet nyitni a második kolostort, La Fertét, melyet azután az újabb meg újabb alapítások végeláthatatlan sora követ. Egymásután népesülnek be Pontigny, Clairvaux, Morimond, Preuilly, Trois-Fontaines, La Cour Dieu stb. István apát halálakor a kolostorok száma már meghaladja a nyolevanat, szent Bernát halálakor (1153) pedig a háromszáznegyvenet.

A szerzetesség egyetemes történetében talán csak a kolduló rendek gyors elterjedése fogható a cisztercitakéhoz. Az alapítás után nem múlik el fél-század s a rend már otthonos Európa minden katolikus államában. A nagy clairvauxi apát halála évében (1153) Skandináviától le Sziciliáig s Portugalliától a lengyel határig mindenütt találunk ciszterciapátságokat. Nálunk Magyarországon is korán győ-

keret ver az új alapítás. A czikádori (báttaszéki) apátságot még II. Géza királyunk alapítja (1142). Később III. Béla karolja fel különös szeretettel a rend ügyét. Az ő uralkodása alatt keletkeznek az egresi (1179), a zirci (1182), a pilisi (1184), a szentgotthárdi (1184), a pásztói (1190) és a borsmonostori apátságok.

É bámulatosan gyors sikerben mindenesetre szent Bernát hasonlíthatatlan tekintélyét, melyet Európa-szerte élvez, illeti az oroszlánrész. Az ő életszentsége, kiterjedt tudománya, elragadó ékesszólása és csodálatosan mély miszticizmusa mindennél hathatósbabb ajánlás az ifjú rend számára. Jellemző, hogy 38 éves clairvauxi apátsága alatt (1115—1153) egymaga 65 fiókapátságot alapít. De ezenkívül egész sereg tárgyi okát is említhetjük a gyors elterjedésnek. Ilyenek: a charta caritatisban körvonalozott kitűnő szervezet, melyet a IV. lateráni zsinat is mintául fogad el és követendő például állít egyéb szerzetesek elé, a mintaszerű aszketikus szellem, mely nagyszerűen beleillik az investituraharc és a keresztes-hadjáratok nyomán vallásos és erkölcsi igényeiben felfokozódott kor gondolat- és érzelmvilágába, a mély és bensőséges Máriatisztelet, mely viszont a lovagi erények iránt érzett általános fogékonyságnál fogva ragadja meg a sziveket s végül a laikus-testvéri intézmény és a házi munka példás szervezésében rejlő gazdasági motívumok.

A cisztercita alkotmány szerint a laikus-testvérek szervesen hozzátartoznak a rendhez. Életüket külön regulák: az *Usus conversorum* és a *Regula conversorum* szabályozzák. Ezek szerint főkötelességük a külső mezei munka végzése. Ezért idejük nagy részét kint töltik a különböző majorságokban, *grangiákban* s csak vásár- és ünnepnaponként mennek

haza istentiszteletre. A szerzetes testvérek ellenben minden este hazatérnek az *opus Dei* végzésére. De egyébként nekik is meg kell fogniok az ásó, kapa nyelét. A szegény, tanulatlan *paraszt* fráternek és a tudós, esetleg előkelő származású szerzetes testvérnek ez a teljes egyenlősége a munkában nem kis mértékben hozzájárul a munka értékének és megbecsülésének öregbítéséhez. Mivel pedig a laikus-testvérek túlnyomó zöme a jobbágyi rendből kerül ki, a ciszterciták közé lépés egyúttal legbiztosabb módja a jobbágyi terhektől való szabadulásnak. Így válik a citeauxi alapítás a hamisítatlan keresztény demokrácia és jobbágyfelszabadítás úttörőjévé.

De a laikus-testvéri intézmény megszervezése nemcsak szociális téren jár messzekiható következményekkel, hanem kulturális téren is fontos kikezdéseket indít meg. A nagyszámú, kitűnően fegyelmezett és magas erkölcsi eszményektől hevített munkakerő nagy gazdasági feladatok megoldását teszi lehetővé. A többnyire kietlen, mocsaras és erdős helyeken, völgyekben épült apátságok néhány évtized leforgása alatt paradicsommá varázsolják rideg környezetüket s mintagazdaságokká fejlesztik szétszórt grangáikat, majorjaikat. Ahol szent Róbert fiai megjelennek, mindenütt ésszerűbb földművelés, szőlő- és gyümölcs-termelés és céltudatosabb állattenyésztés, szóval magasabb gazdasági kultúra jár nyomukban. Kitűnő példa erre a német birodalom keleti tartományaiban kifejtett magyarányú gyarmatosító és — ami abban az időben még egyet jelent — germanizáló tevékenységük. Bizonyos, hogy serény közreműködésük a XII. és XIII. században ép oly mértékben emeli Európa gazdasági életének színvonalát, mint a bencéseké a népvándorlás hullámainak meghiggadását követő századokban.

Az anyagi mellett igen jelentékenyek a cisztercita-rendnek a szellemi kultúra terén szerzett érdemei is. A poroszok, livek, obotriták és vendek megtérítése érdekében kifejtett serény fáradozásaikról nem is szólva, okvetlenül említünk kell a gótikus stílus elterjesztése és népszerűsítése körül szerzett közismert érdemeit s a legkülönbözőbb tudományágak művelése terén elért tiszteletreméltó eredményeit. Az egyház az aszketikus élet felfrissítése és elmélyítése mellett főleg a Mária-kultusz meleg fölkarolását és a szentszék iránti készséges hódolat állandó ápolását köszönheti neki. Mindkét tekintetben Clairvaux szent patriarchája jár elől jó példával. Hiszen ékesszólása, mely a *doctor mellifluus* jelzöt szerzi meg számára, ott legelragadóbb, ahol az Isten anyjáról szól. Dante a Paradisóban nem ok nélkül választja őt közbenjáróul a boldogságos Szűznel. Eléggé ismeretesek azok a küzdelmei is, melyeket a törvényes pápák, II. Ince (1130—43) és egykori tanítványa, III. Jenő (1145—53) érdekében vív.

E nagyszerű lendület ellenére azonban a cisztercita-rendet is eléri az emberi alkotások sorsa. A tagok számának és az anyagi jólétnek rohamos emelkedésével az első buzgalom megcsökken, majd egészen kivesz. Harmadfélszáz évvel az alapítás után (1342) véget ér az *aranykor* s kezdetét veszi a süllyedés szomorú korszaka. Az apátságok száma ugyan még mindig emelkedő tendenciát mutat, — 707-ről 728-ra emelkedik — de belső életük a fokozatos hanyatlás képét tárja elénk. Az aszketikus szellem elhanyaglása, a világtól való elzárkózás enyhítése, a szabályzat eredeti szigorának mérséklése és a kommenda-rendszer bevezetése a legkülönbözőbb bajokat idézi föl.

A meginduló reformtörekvések, mint a bencé-

seknél, csak részleges sikereket érnek el s végelemzésben különböző árnyalatú kongregációkra tagolják a rendet. Az első ilyen kongregáció az 1418-ban alakult hollandi *Confraternitas Galilaensis*, melyet már hét év múlva a spanyol *Congregatio de observantia* követ. A XVI. században még több, jobbra nemzeti színezetű kongregáció keletkezik. Ilyenek: a felső-olaszországi szent Bernát (1497, illetve 1511), a portugalliai (1567), a lengyelországi (1580), a felső-németországi (1595), az aragoniai (1616), a római (1623) és a dél-olaszországi kongregáció (1633). Mindezek az alakulások azonban, valamint a Franciaországban dúló harcok nem sokat lendítenek a rend szomorú sorsán, melyre közben rászakad a reformáció is és megfosztja észak- és közép-európai kolostorainak nagy részétől. Majd elkövetkezik a felvilágosodás és a nagy forradalom kora erőszakos rombolásaival és szekularizálásaival. Cîteaux, Clairvaux és a hétszázados ciszterci mult számos más dicső emléke áldozatául esik a forradalmárok vandalizmusának. A cisztercita-rend az egymást gyors tempóban követő szekularizációs rendeletek következtében úgyszólván teljesen megsemmisül. Lethargikus állapotából csak a XIX. század kelti ismét életre. De elpusztult vagy szekularizált kolostorainak nagy részét nem nyeri többé vissza. Magyarországon, Ausztriában, Németországban, Belgiumban, Hollandiában és Olaszországban sokkal szerényebb viszonyok közt és részben változott munkakörben — hivatásos tanításban — de nem kisebb lelkesedéssel vállalkozik a régi eszmények újból való felragyogtatására.

A cisztercita-szabályzat szigorítására irányított törekvés épügy, mint a bencéseknél, a kongregációk mellett több önálló, külön egyediséggel bíró rend kialakítására ad alkalmat. a) Ezek között időben

első a prófétaként tisztelt kalábriai misztikus álmodozónak, Joachim fiorei apátnak rendje. Joachim előkelő világfűből, lovagból szegődik egyszerű remetévé, majd a sambucinai cisztercita-kolostor szerzetesévé. Később corazzói apáttá választják. Mivel azonban az új hivatal sokféle ügyes-bajos dolgának intézése nincsen inyére, III. Lucius pápától (1181—85) fölmentését kéri. A pápai engedély megnyerése után Pietralata nevű régi remeteségbe vonul és kizárólag biblikus tanulmányainak él. Utóbb még beljebb huzódik és a Silage-hegység rengetegében a Monte Nero átellenében tanítványaival egyetemben megveti alapját a *S. Giovanni in Fiore* apátságának. III. Celesztin pápa (1191—98) jó szemmel nézi kezdeményezését s már 1196. aug. 25-én megerősíti az új alapítás, az *ordo Florensis* benediktinus szabású reguláját. Joachim rendje szűkebb hazájában, Kaláabriában és Nápolyban aránylag rövid idő alatt mély gyökeret ereszt. Új alapításokkal és már meglévő kolostorok csatlakozásával nemsokára 38-ra emelkedik telepeinek száma. Azok a támadások azonban, melyeket a XIII. század közepétől fogva alapítója önkényes bibliamagyarázatai és hamis miszticizmusa ellen intéznek, nagyon sokat ártnak tekintélyének. Növeli a bajt a kommenda-rendszer bevezetése. A középkor végére annyira elhanyaglik, hogy önálló rendként nem állhat fönnt többé. 1505-ben kolostorainak egyrésze a cisztercitákhoz, másrésze pedig a karthauziakhoz és a dominikánusokhoz csatlakozik.

b) Sokkal később keletkezik és jelentékenyen nagyobb szerepet játszik a *fewillantok rendje*, melyet de la Barrière János, a Notre-Dame de Feuillants, latinosan Fulium, cisztercitarendű kolostor apátja († 1600) alapít. Mint annyi nemes lelket, Barrièret

is a visszaélések elleni szent felháborodás inspirálja szent Benedek eredeti szabályainak visszaállítására, sőt szigorítására. Föllépése azonban rendtársai részéről olyan heves ellenállásra talál, hogy már-már abbahagyja a küzdelmet. Csak amikor néhány ifjú csatlakozik hozzá, lát ismét egész erővel tervei kiviteléhez. V. Sixtus pápa (1585—90) és III. Henrik francia király (1574—89) mindenben kezére járnak neki. Az előbbi 1589. aug. 5-én jóváhagyja szabályzatát, az utóbbi pedig átengedi neki az egyik párisi kolostort. Mivel a gyakorlat túlságosan szigorúaknak mutatja követeléseit, 1595-ben VIII. Kelemen (1592—1605) megbízásából egyben és másban enyhítenek rajtuk. Ezután a rend, mely közben teljesen függetlenné válik Citeauxtól és a cisztercitarendtől, gyorsan elterjed, sőt Olaszországba is elhat. VIII. Orbán pápa (1623—44) 1630. máj. 22-én külön olasz (*I riformati di san Bernardo*) és külön francia (*Congrégation de Notre-Dame de Feuillants*) kongregációra osztja szét. Elterjedtségét mutatja, hogy virágzása tetőfokán az olasz kongregáció 43, a francia pedig 31 kolostort számlál. A forradalomban és az utána következő zavarokban azonban valamennyi megsemmisül.

c) Teljesen hasonló körülmények között és ugyancsak francia földön jön létre a *trappista-rend* is. A normandiai regényes fekvésű La Trappe monostor apátját, La Bouthillier de Rancé Armand Jánost († 1700) is a javítás szándéka vezeti, amikor rendtársait az eredeti citeauxi életrend megtartására kötelezi (1664). Eleinte neki is különböző nehézségekkel kell megküzdenie, de szívós akarata győzedelmeskedik minden akadályon. La Trappe nem-sokára ország-világtól bámult mintaképe lesz az új erőre kapott szerzetesi aszkézisnek. XI. Ince (1676—89)

és XI. Kelemen pápák (1700—21) megerősítéseikkel látják el hamisítatlan benediktinus szellemtől áthatott szabályzatát. Ennek ellenére a rend nagyon lassan terjed. A XVIII. században mindössze két új kolostort tud szerezni. Hódítását csak akkor kezdi, amikor a forradalom hazátlanná teszi tagjait. A szétzilált szerzetesek buzgalma és az új életre kelt vallásos érzés egymásután építi föl és népesíti be az új trappista-kolostorokat. Ennek az igyekezetnek lehet betudni, hogy a trappista-rend (*Ordo Cisterciensium reformatorum beatae Mariae de Trappa*) ma már nemcsak Nyugat- és Közép-Európában, hanem Ázsiában, Afrikában és Amerikában is dicséri Istent és szolgálja a kultúra ügyét kiterjedt missziós tevékenységgel, tanítással, a tudományok művelésével és mintagazdaságok berendezésével.

VIII. Az Ágoston-rendű kanonokok.

Szent Benedek a nyugati szerzetességnek az ú. n. *monasztikus típusát* teremti meg. E típus életének lényeges tartalmát a *monaszticizmus* és a *liturgia* fejezi ki. Az előbbi a világ elhagyását s a késő római céhrendszer és a katonai engedelmesség gondolatára épített kolostori életet, az utóbbi pedig az őskeresztény egyház nagystilű, krisztusi gondolatoktól átjárt életének visszaidézésére irányzott törekvést jelenti. A külső szervezet tekintetében jellemző az új alkotásra, hogy egyes apátságai teljesen függetlenek egymástól; csak a regula és az eszmények közössége, tehát merőben *eszmei szálak* tartják össze őket. Később, mikor a túlzásba vitt atomizálás veszedelmei egyre nyilvánvalóbbakká lesznek, a kongregációba tömörítés lép a széttagoltság helyébe.

Sőt a XIII. század elejétől kezdve cisztercita kezdeményezésre a rendszeres káptalantartás szokása is bevonul a bencésszerzetesi kormányzat rendszerébe. Ezek a külső változások azonban lényegében nem érintik az elérendő cél gyanánt kitűzött monasztikus életeszményt. A benediktinus kolostorok légkörét áthevítő nemesebb energiák változatlanul feléje törnek, aminthogy a századok folyásában fölmerülő különböző reformalakulatok megindítói is állandóan rajta pihentetik célkitűző tekintetüket.

De a monasztikus életberendezés korántsem magában álló formája a nyugati szerzetességnek. Mellette számos más típus merül föl, melyek legtöbbje azonban csak jóval szent Benedek föllépése után érik hagyományos értelemben vett szerzetesrenddé. Ezek között időrendben első helyen az a nemesveretű és a nursiai patriarchához hasonlóan eszményi törekvésekkel telített életforma áll, melynek kialakításához a nyugati egyház hasonlíthatatlan fényű fárosza, szent Ágoston adja a leghatékonyabb indítást. Láttuk már, hogy Hippo nagy püspöke kiválóan fontos helyet foglal el a nyugati szerzetesség patriarchái között. Mint szerzetes indul neki tüneményes pályafutásának s szerzetes marad azután is, hogy a nép szenvedélyes ragaszkodása a püspöki székre emeli. Egy fedél alatt lakik papjaival, együtt étkezik, egyenlően ruházkodik velük s csak azokat fogadja közéjük, akik magánvagyonukról lemondanak.

Szent Ágoston kezdeményezése más afrikai egyházmegyékben is utánzásra talál. A világi papok szerzetesi együttélése, a *canonica sive communis vita* egyre nagyobb tért hódít s Afrika után Nyugat-Európában is gyökeret ereszt. A VI. és VII. századból számos történeti adattal tudjuk bizonyítani fennállását. Mindazonáltal az intézmény általános elter-

jedésre csak szent Chrodegang metzi püspök († 766) fáradozásai révén jut. E kiváló frank főpap egészen szent Ágoston szellemében, de a benediktinus regula alapján szabályozza papjai életét s készíti el 34 paragrafusból álló törvénykönyvét. (*Chrodegangi Metensis Episcopi regula canonicorum.*) Eszerint a papok — canonici — egy házban laknak a püspökkel, együtt végzik a karimádságot, együtt étkeznek a *refectoriumban* s együtt alusznak a közös *dormitoriumban*. A *klauzura* kötelessége azokra nézve is fennáll, akik egyébként napi foglalatosságaik miatt fel vannak mentve a *vita communis* más követelményei alól. A szigorú böjtfegyelem, közös munka és fenytő hatalom épügy megvan, mint a szerzeteseknél. Sőt megvan — bár erősen tompított formában — a szerzetesi szegénység is. Belépésnél a jelentkező köteles lemondani ingatlan javairól az egyház javára, de viszont megtarthatja életfogytiglani haszonélvezetét és az ingóságok fölött való rendelkezési jogát.

Szent Chrodegang reguláját számos püspök azonnal bevezeti. Kis Pippin és a tartományi zsinatok is rajta vannak, hogy általánosan kötelezővé tegyék. Különösen nagyfontosságú e tekintetben a Jámbor Lajos elnöklete alatt 817-ben tartott aacheni birodalmi zsinat végzése, mellyel a *regula canonicorum* hatályát Amalarius metzi diákonus *De institutione canonicorum* címen készített bővebb kidolgozásában az egész frank birodalomra kiterjeszti. Ebben a formában aztán tényleg általánosan elterjed a kanonoki intézmény. Ebben a formában jut el — mint számos történeti adat bizonyítja — hozzánk is. Változás csak akkor áll be, mikor a káptalanok külön birtokokhoz jutnak s ezek élvezetében a kanonokok kényelmesebbnek találják a külön életet.

Valójában azonban a *vita canonica* már jóval a

közös élet felbomlása előtt hanyatlásnak indul. A magántulajdon elve összeegyeztethetetlennek bizonyul a szerzetesi étellel. Az általános erkölcsi súlyedés, a vagyoni függetlenségre való törekvés és a hatalmasok ismételt beavatkozása egyházi ügyekbe szintén megteszik a hatásukat. Közbe-közbe egyes tartományi zsinatok megpróbálják ugyan a bajok feltartóztatását, de tartósabb siker nélkül. Döntő fordulat e tekintetben csak a XI. században áll be, amikor a reformmozgalom élére került pápaság és az egész nyugati társadalmat át meg átjáró vallásos megújulás szelleme alkalmas atmoszférát teremt a clunyi eszmék hatókörének kitágítására. A II. Miklós pápa (1059—61) uralkodása idején tartott lateráni zsinat 4. kánonja kimondja, hogy az áldozópapok, diakonusok és szubdiakonusok kötelesek azon egyháznál, melynek címére fölszenteltettek, közösen étkezni és hálni, jövedelmeiket közösen használni és lehetőleg apostoli életet élni. E rendelet hatása alatt sok káptalan ismét visszatér a közös életre. Sőt jelentékeny számmal akadnak olyanok is, melyeknek tagjai az eredeti szentágostoni eszmékhez térnek vissza, közös életük alapjául szent Chrodegang regulája helyett a nagy egyháztanító műveiből összeállított és neve alatt forgalomba került szabályzatot fogadják el s állhatatosságuk kimutatására szerzetesi módon ünnepélyes fogadalmat is tesznek.

A káptalanok egy részének ez a fokozatos áthajlása a szerzetességhez mély szakadékot vág az eddig osztatlan kanonoki intézménybe. Míg ugyanis a chrodegangi regula alapján álló kanonokok továbbra is megtartják világi papjellegüket (*canonici saeculares*), addig a szentágostoni szabályzatot követők már a XII. század folyamán formális szerzetesekké változnak át (*canonici regulares*). Az előbbieket élet-

közössége már a XIII. században teljesen felbomlik, az utóbbiaké ellenben az idők multával még jobban elmélyül s a szerzetesség egyetemes történetének egészen új, rendkívül tartalmas és változatos fejezetét nyitja meg.

Az Ágostonrendű vagy *karinges* kanonokok rendje eredetileg sem indul egységes intézménynek. Prépostságait, mint a bencések apátságait, hosszú időn át csak a törekvések azonossága fűzi egymáshoz. Idők folytán azonban egyesek mégis közelebbi kapcsolatba jutnak egymással. A virágzóbb állapotban levők és szigorúbb fegyelmet tartók mintául szolgálnak a többieknek; azonkívül gyakran küldenek ki tagokat, hogy világi prépostságokat szerzetesi jellegűekké alakítsanak át vagy pedig újaknak vessék meg alapját. Ezen az alapon bizonyos területi és törekvésbeli közelségen alapuló csoportosulások jönnek létre, melyek sok tekintetben a monachus kongregációkra emlékeztetnek. A rend nagymérvű elterjedésére jellemző adatként említjük, hogy a kongregációk száma idővel mintegy százötvenre emelkedik, míg a kolostorok száma a négyezret is meghaladja.

Mivel azonban a kongregációba való tömörülés egymagában nem nyújt elég hathatós biztosítékot a fokozatosan beszűrenkező bajok ellen, a IV. lateráni zsinat említett nevezetés kánonja az Ágostonrendű szerzeteseknek is meghagyja, hogy háromévenként szabályszerű káptalanra gyűljenek össze. Ez a rendszabály átmenetileg üdvös hatásúnak is bizonyul. A legtöbb kongregáció rendesen megtartja a káptalanokat, a visszaélések egy része megszűnik és sok kolostorba visszatér a hajdani virágzás. Ez a tapasztalat arra indítja XII. Benedek pápát, hogy a zsinati rendelkezést az egész rendre kiterjessze és egyben

kibővítsé. Azért 1339. máj. 15-én kelt *Ad decorem* kezdetű konstitúciójában országok szerint provinciákba sorozza a prépostságokat és megparancsolja, hogy ezentúl minden provincia minden évben tartson káptalant s a hozott határozatok végrehajtására vizi-tátorokat válasszon. Azonkívül meghagyja, hogy valamennyi provincia gondoskodjék egy-egy közös iskola felállításáról.

E bölcs és célirányos intézkedések csak részben váltják be hozzájuk fűzött reményeket. Számos kongregációban egyáltalában nem vagy csak felületesen hajtják végre őket. Ezért tartós föllendülés nem is fakad nyomában. Az elvilágiasodott prépostságok legtöbbje a vége felé siető középkor dekadens arcu-latát ölti magára. Különösen a szegénység és a közös élet körül vannak súlyos bajok. Sok kolos-torban szakítanak a közös vagyon és a személyes szegénység elvével s a világi prépostságok példájára a *prebenda-rendszerre* térnek át vagyis a káptalani birtokokból külön javadalmakat hasítanak ki az egyes szerzetesek használatára. Együtt jár ezzel a *vita communis* elhanyagolása. A személyre szóló jövedelmet élvező kanonok már terhesnek érzi a közös életet s azért mindenképen szabadulni igyek-szik tőle. A régi jó szellem jóformán már csak azokra a prépostságokra szorítkozik, melyeket egyes lelkes reformátorok, így de Castiglione biboros, a hires Cusa Miklós, Busch János és mások ügybuz-galma hosszabb-rövidebb ideig megment a sülyedés-től. Az újkor elején bekövetkezett nagy vihar tehát már teljesen elhanyaglott állapotban találja a hatal-masan elterjedt rendet. Ezért nem csoda, hogy kolostorai a benső ellenállás hiányában százával esnek áldozatul a külső támadásoknak és körmön-font csábításoknak.

Észak-Európában úgyszólván teljesen megsemmisül. De másutt is óriási veszteségeket szenved. Ami kolostora akkor elkerüli a pusztulást, az kétszázad multán a felvilágosodás nyomában járó szekularizációnak és a forradalom rombolásának esik áldozatul. Mindössze néhány tucatot tesz ki azon prépostságok száma, melyek a hajdan négyezret is meghaladó számból mindmáig fenn tudták magukat tartani.

De ha a kanonokrend jórészben megsemmisült is, egykori nagyságáról és érdemeiről ékesen beszélnek azok a fényes szálak, melyeket tagjainak életével és sokoldalú munkásságával hímez a középkori egyház királynői palástjába. Hiszen a hívők jámbor kegyelete és a szentszék jóváhagyó ítélete közel harminc Ágoston-rendű kanonok homlokát fonja körül a szentség aureolá-jával, a tudomány pedig százszámra sorolja fel azok neveit, akik az iskola, a tudomány, az irodalom és művészet, nevezetesen az építészet körül érdemeket szereztek. Elég e tekintetben Bernriedi Pálnak, VII. Gergely pápa lelkiismeretes életírójának, Reichenbergi Gerhohnak, a XII. század legképzettebb és legtermékenyebb theologiai és egyházpolitikai írójának, Ragewinnek, Freisingeni Ottó nagy műve folytatójának, Vitry Jakabnak, a *Historia orientalis et occidentalis* nyitott szemű írójának, Ruysbroeknak, a XIV. század mélylelkű misztikusának, Mapheus Vegiusnak, a híres humanista költőnek, pedagógusnak és tudósnek, Erasmus Rotterdamusnak vagy az újabbak közül Felbiger apátnak, Chmel Józsefnek, Guthbauer Mihálynak és Mühlbacher Engelbertnek nevét említenünk.

A kanonokrend, mint már említettük, idők folytán különböző kongregációkba tömörült. E kongregációk száma oly nagy, hogy valamennyiüknek

puszta felsorolása lapokat venne igénybe. Azért csak a fontosabbat és a Magyarországon honosakat említjük közülük. Ilyenek :

1. *A lateráni kanonokok rendje.* Eredetét a legenda még Nagy szent Leó pápa idejére (440—61) viszi vissza. Bizonyos, hogy valamennyinél előbb alakult át szerzetesrenddé. Tekintélye és ennek megfelelően elterjedése az egész középkoron át igen nagy. Olaszországon kívül minden kath. államban honos. Hazánk, Magyarországra is korán eljut s különösen a dunántúli részeken nagy elterjedésre tesz szert. (Máriafalva 1223, Lulla 1301, Apor 1335, Vaska 1293, Bienik 1330, Vágújhely 1410.) Bold. Colonna Bertalan által történt megreformálása (1396) még jobban fokozza vonzó erejét. Meggyőzően bizonyítja ezt az a tény, hogy még a XVII. század elején a vallásháborúk dühöngésének kellő közepén is több, mint száz kolostorral rendelkezik. Jelenleg Olaszországon kívül Angliában, Franciaországban, Belgiumban, Spanyolországban, Lengyelországban és Amerikában van elterjedve.

2. *A szent Rufusról elnevezett kongregáció,* melyet négy avignoni kanonok alapít az említett szent kicsiny temploma mellett (1039). Idők folytán Franciaországban és a szomszédos Spanyolországban és Portugalliában több mint 50 apátságra és számtalan perjelségre tesz szert. Tekintélyét mutatja, hogy egymásután két pápát: IV. Anasztáziust (1153—54) és IV. Adorjánt (1154—59), az újkor kezdetén pedig a hatalmas II. Gyula pápát (1503—13) adja az egyháznak.

3. *A szentsír szabályozott kanonokjainak rendje.* Arnulf jeruzsálemi patriarcha 1114-ben nyugati mintára közös életre kötelezi székesegyháza kanonokjait. Kezdeményezése kitűnően beválik. Az új kongregáció

a *Congregatio Hierosolymitana canonicorum regularium sancti sepulchri* alig harminc évvel alapítása után már az egész Szentföldön otthonos. De a bekövetkezett csapások nemsokára megakasztják nyugodt fejlődését. 1187-ben Jeruzsálemből, száz évvel később, (1291) Ptolemais elveszte után az egész Szentföldről kiszorul. Tagjai ekkor Európába jönnek s Olaszországban, a német birodalomban, Franciaországban, Spanyolországban és Lengyelországban alapítanak új kolostorokat s kiválóképpen a szentföldi zarándokok ügyeinek gondozásával meg betegápolással foglalatoskodnak. Magyarországra még jóval palesztinai kolostoraik elvesztése előtt, talán már a XIII. század elején eljutnak (Glogonica, Komlós, Thenő és Hunfalva). A középkor végén VIII. Ince pápa (1484–92) szent Lázár lovagjaival egyetemben a török elleni harcokban nagyon meggyengült johannitákhoz csatolta őket. (1489. márc. 28.) Innét kezdve a szentsír szabályozott kanonokjainak rendje, mint önálló rend, megszűnik. Legfőljebb egyes lengyelországi, szicíliai és spanyolországi kolostorai tartják még fenn egy darabig a nevet.

4. *A szent Viktorról nevezett kongregáció.* Champeauxi Vilmosnak, a párisi káptalani iskola nagyhírű bölcselőtanárának († 1121) köszöni eredetét, aki fényes sikerű tanári pályája végén a Genovevahegytől keletre eső kicsiny és elhanyagolt szent Viktor-kolostorban több tanítványával szerzetesi életre egyesül. Az új alapítás a mester és tanítványai kitűnő hite és még inkább mintaszerű szerzetesi fegyelme következtében gyorsan elhíresül és nagy tekintélyre tesz szert. VI. Lajos király (1108–37) és Suger st.-denysi apát kedvezésekkel halmozzák el. Iskolája egyidőre a theologiai tudományok orakulumává lesz. Különösen Hugo, Petrus Lombardus

mestere, az *alter Augustinus* vagy *lingua Augustini* († 1141) és Richard († 1173), a középkori misztika első nagy képviselője járulnak hozzá nagy mértékben fölvirágoztatásához. E belső virágzásnak megfelelők a külső sikerek. A senlisi apátságon kezdve (1131) folyton újabb meg újabb kolostorok csatlakoznak a kongregációhoz úgy, hogy a XIII. század elején már a negyvenet is meghaladja számuk s Franciaország határain túl Németországba és Írországba is áttérjednek. A mindvégig példás fegyelmi rend elhanyaglását nem belső bajok, hanem a százéves háború zavarai, később pedig a hugenották pusztításai idézik elő.

5. *A keresztes urak kongregációja. (Cruciferi, fratres s. crucis ordinis.)* E néven több kanonokrendet is ismerünk, de jelentősebb szerepet csak kettő játszik közülük. Az egyiket Celles Tivadar lüttichi kanonok alapítja 1211-ben betegápolás és külső misszió, főleg az albigensek megtérítése céljából. III. Ince már 1216 máj. 3-án megerősíti a rendet, mely innét kezdve gyorsan terjed s Belgium után Hollandiát, Franciaországot, Angliát és Németországot is meghódítja. Kolostorainak száma virágzásának tetőfokán tetemesen meghaladja a százat. De a reformáció, a fölvilágosodás és a forradalom reánézve is végzetessé válik. Mindössze két belgiumi, két hollandiai és egy salzburgi telepét tudja a nagy pusztulásból átmenteni a jelenbe.

A keresztes urak másik rendje, a *vörös csillagos keresztesek rendje* vagy *betlehemi rend (ordo militaris Crucigerorum cum rubea stella)* Csehországban keletkezik (1238). Első tagjai annak a kórháznak betegápolóiból kerülnek ki, melyet boldog Ágnes hercegnő, III. Béla királyunk unokája szegény és elaggott betegek ingyenes gondozására alapít a prágai hid

mellett. IX. Gergely pápa (1227—41) megerősítése után szintén rendkívül gyorsan terjed a Csehországgal szomszédos államokban és tartományokban. De elsősorban mégis magát Csehországot hálózza be telepeivel. Itt a XIV. századtól kezdve följe kerekedik valamennyi más szerzetesrendnek, sőt részben a világi papságnak is és eddigi hivatásköréhez a lelkeskedést is hozzácsatolja. A huszita időkben és a reformáció korában nagyon sokat szenved, de egyben rendkívül hasznos szolgálatokat is tesz a kath. egyháznak. A rend a fölvilágosodás és a forradalom korában szenvedett súlyos veszteségek ellenére Csehországban és Ausztriában ma is fennáll és működik. Nálunk Magyarországon csak átmenetileg próbálkozik. 1723—40-ig Pozsonyban, 1770—1865-ig a budai várban tart fenn egy rendházat. Ez utóbbi helyen a szent Zsigmond-prépostsággal a szent Jobb őrzésének jogát is megkapja.

6. A keresztes urakhoz hasonlóan ugyancsak a betegápolás terén serénykedik a *Szentlélekről nevezett ispotályos kanonokrend is*, mely a XII. század végén Montpellierben keletkezik. Alapítója bizonyos Guido nevű szerzetes, némelyek szerint VII. Vilmos montpellier-i gróf fia, aki a szokásos szerzetesi fogadalmakon kívül még egy negyediket is tesz a szegények gondozására. III. Ince pápa azonnal felkarolja kezdeményezését. 1198 szept. 23-án megadja számára ünnepélyes megerősítését. 1204-ben pedig átengedi neki a római Sta Maria in Sassia templom mellett épült angol alapítású kórházat. A rend tüneményesen rövid idő alatt fölvirágozik s kórházaival valósággal elárasztja Nyugat- és Közép-Európa városait. Rendszerint folyóvizetek mentén, hidak és kapuk közelében telepedik meg, hogy a helybeli betegeken kívül a rászoruló utasoknak is segítségére lehessen. A rend-

tagok sorra járnak az utcákat és a környék falvait s ha valahol szegény betegre bukkannak, azonnal szerető gondjaikba fogadják; előbb lelkét gyógyítják meg, meggyóntatják, megáldoztatják s ezentúl úgy szolgálnak neki, mintha nem is segítségre szoruló gyámoltalan embertársuk, hanem uruk volna. Áldásos tevékenységük arányára jellemző adatként említjük, hogy a XIV. században körülbelül ezer kórházban gyakorolják a keresztény felebaráti szeretet irgalmas cselekedeteit. Sajnos, a reformáció a legtöbb telepüket szétrombolja. Ami kevés elkerüli a pusztulást, az meg a forradalom idején meggy tönkre. 1854-ben IX. Pius pápa rendelkezése következtében utolsó menedékük, a római S. Spirito in Sassetta kolostor is megszűnik.

7. A *windesheimi kongregációt* főleg a késő középkor szellemének megnemesítésére irányuló sikeres törekvése teszi emlékezetessé. Alapítója Radewijn Florentius, aki barátjának és mesterének, Groot Gerhardnak, a híres deventeri iskola és a *közös élet testvérei (fratres seu clerici de vita communi, fratres devoti)* néven ismeretes papi kongregáció alapítójának buzdítására Windesheimben, Deventer közelében ötödmagával szigorú szerzetesi életet kezd (1386). Példája hamaros követésre talál úgy, hogy néhány év múlva már újabb kolostor építéséről kell gondoskodnia. A következő XV. század elején még nagyobb mérveket ölt a terjeszkedés. Újak mellett számos régi kolostor is csatlakozik a kongregációhoz úgy, hogy a század végén számuk meghaladja a százat. A windesheimi kanonokok életét mindvégig példás szerzetesi fegyelem, szigorú aszkézis, állandó testi és szellemi foglalkozás, főleg könyvmásolás, írás, tanítás és lelkészkedés jellemzi. A kolostoraikat betöltő légkörről legjobb bizonyítvány, hogy benne

fogamzik meg a középkori misztika legszebb, mélység és bensőség tekintetében utólérhetetlen terméke, a *Krisztus követéséről* írt négy könyv. Hiszen köztudomású, hogy Kempis (Hemerken) Tamás János, bátyjával egyetemben a windesheimi kongregáció Ágneshegyi kolostorában éli le hosszúra nyúlt életének túlnyomó részét, Ez a kitünő szellem magyarázza azt a nagy és rendkívül jótékony befolyást, melyet a rend az egész XV. századon át a világi papság és a hívők szellemi és erkölcsi életére gyakorol. A reformáció elkövetkeztével azonban ennek is vége szakad. A németalföldi kolostorok nagy része, köztük a windesheimi is, elpusztul. Ami kevés még megmarad belőlük, már 1728-ban a szekularizációnak esik áldozatul. Ma csupán a hollandiai údeni kolostor és 14 női zárda hirdeti egykori dicsőségét.

8. *A bernáthegyi kanonokok* menthoni szent Bernát aostai főesperesben († 1084) tisztelik alapítójukat, aki a Dora Baltea völgyéből a Rhöne és az Isère völgyeibe vezető alpesi hágók mentén, a később nevről elnevezett Nagy és Kis Szent Bernáton 2443, illetve 2153 méter tengerszínfölötti magasságban kolostorokat alapít és hospiciumokat rendez be az átkelő utasok fogadására. A kortársak azonnal fölismerik az alapítás jelentőségét s gazdag adományokkal halmozzák el. A pápák, császárok és királyok meg számos értékes kiváltságot biztosítanak számára. Különösen nevezetes III. Ince 1212-ben tett intézkedése, mellyel a megingott fegyelem megszilárdítására a szent Ágoston rendű kanonokok szabályainak elfogadására kötelezi a bernáthegyi szerzeteseket. A kolostorok és hospiciumok még ma is fönállanak s folytatják azokat a megbecsülhetetlen szolgálatokat, melyekkel a századok folyásában annyi száz meg száz eltévedt vagy kimerült utasnak az életét

mentették meg. Napoleon is védelmébe veszi őket, sőt az általa berendezett szimploni hoszpiciumot is gondozásukra bizza.

9. *Szent Ábrahám Hebronvölgyi kanonokjainak* magyarvonatkozású nevezetessége, hogy rövid időre nálunk is megfordulnak. András kalocsai érsek ugyanis III. Béla király parancsából nekik ajánlja föl a bencésektől elvett kői monostort. Mivel azonban a kanonokok a pápai engedélyt be sem várva, erővel üzik ki elődeiket s a kolostor javait rövidesen elprédálják, tényleges átadásra, úgy látszik, egyáltalában nem kerül sor.

A szabályzott kanonokok megreformálására irányuló törekvés ép úgy, mint a monachusoknál, idővel több önálló külön egyediséggel bíró rendet is eredményez. Ezek között történetileg legjelentékenyebb a *premontrei* és a *trinitárius* rend.

a) A *premontrei* rend alapítója szent Norbert magdeburgi érsek († 1134) német föld szülötte. Igen előkelő családból származik: atyái részről IV. Henrik császárral, anyai részről pedig a lotharingiai fejedelmi házzal tart rokonságot. Mint másodszülött fiút korán az egyházi pályára szánják s dús öröksége mellé megszerzik számára az xanteni szent Viktor-káptalan egyik kanonoki állását. Az ifjú Norbert azonban eleinte nem sok vonzalmat mutat az egyházi dolgok iránt. Sokkal szivesebben időzik Frigyes kölni érsek és V. Henrik császár udvarában s bőven kiveszi részét az udvaroncok léha szórakozásaiból. De egy váratlanul bekövetkezett megrázó esemény gyökeres változást idéz elő nála. 1115-ben, midőn egy apród kíséretében a Xanten közelében fekvő Vreden várába lovagol, hirtelen lecsap előtte a villám s lovát a földre sújtja. Ugyanakkor hangot vél hallani, mely életének megjobbítását sürgeti.

Norbert szive mélyéig megrendül. Azonnal fölhagy világias életével és példás előkészület után pappá szentelteti magát. Mivel Xantenben kanonoktársait hiába próbálja ájtatosabb életre bírni, lemond állásáról, javait a szegényeknek adja s azután II. Gelasius pápa (1118—19) engedelmével vándorapostolkodásra adja magát. Meztláb és szegényes ruhában járja Franciaország városait, míg nem Bertalan püspök sürgető kérése Laonba hívja. Itt időztében a Laon és Reims között elterülő Coucy erdőségben egy megtelepedésre rendkívül alkalmas völgykatlant talál, melyet a legenda szerint itt látott álma után *Prémontrénak* latinosan *Praemonstratum*-nak, *Pratum monstratum*-nak nevez el.

Norbert fölfedezése után 13 társával azonnal Prémontréba vonul s ott szent Ágoston szabályzata alapján szerzetesi életet kezd (1120). Követendő példaként a párisi szent Viktorról nevezett kongregáció lebeg szemei előtt. A kezdet, a kolostor nyomasztó szegénysége dacára, nagyon biztatón indul. Az első év végén már negyven novicius — köztük a legelőkelőbb családok gyermekei — teszi le az alapító kezébe a szerzetesi fogadalmat. A következő évek még dúsabb termést hoznak úgy, hogy amikor II. Honorius pápa (1124—30) 1126. febr. 16-án megerősíti a rendet, megerősítő bullájában már kilenc kolostort sorol föl. Norbertnek ugyanezen évben magdeburgi érsekké történt megválasztása meghozza a kedvező alkalmat Észak-Németország bevonására is. A magdeburgi Mária-kolostorból kiindulva egymásután népesednek be azok a premontrei telepek, melyek az ugyanakkor keletkezett cisztercita kolostorokkal versenyezve, emberfölötti munkát fejtenek ki az elbántúli vidék gyarmatosítása és germanizálása érdekében. De más

világtájak felé is sikeresen és nagy arányban folyik a terjeszkedés, Olaszországban, Portugalliában, Angliában, Magyarországon (Garáb, Váradelőhegy, Jászó, Túróc, Lelesz, Bény, Csorna, Móríhid, Túrje, Ság, Zsámbék stb.), Svájcban, a Szentföldön, Ciprus-szigetén stb. egymásután épülnek föl és népesednek be a *fehér papok* monostorai. A terjeszkedés méreteinek jellemzésére említjük, hogy az alapítás után nem egészen harminc évvel már 100, valamivel több mint 100 évvel (1230) 1000 és VI. Kelemen pápasága idején (1343—52) 1332 a kolostorok száma. És ez a szám még a következő évtizedekben is emelkedő tendenciát mutat.

E bámulatos siker okai részben ugyanazon körülményekben keresendők, mint a cisztercitáknál. Ilyenek a központi szervezet; a premontrei apát, a *dominus Premonstratensis* az egész rend elismert feje, aki a rend atyáinak vagyis a floreffei, laoni és cuissy apátoknak segítségével intézi az ügyeket s a laoni apát társaságában sorra vizitálja az összes apátságokat. Utána rangban a magdeburgi apát következik, aki fokonkint valóságos főapátja lesz a németországi kolostoroknak s mint ilyen, csak háromévenként küld képviselőket az egyetemes káptalanba. Hasonló kiváltságot élvez Spanyolországban a retortai apát. A siker másik tényezője a kanonokok és a kézimunkát végző laikus-testvérek viszonyainak egészséges szabályozása s az ezen alapuló intenzív majoros gazdálkodás, mely sokkal nagyobb eredményeket tud fölmutatni és pedagógiai szempontból is nagyobb nevelői hatást gyakorol, mint a bencések és a clunyek elavult gazdálkodási rendszere.

De e közös okokon kívül, melyekhez még bizvást hozzászámíthatjuk az új alapítás kifejezetten *reformjelleget* s ebből következő nagyszerű össze-

hangzását s mélyebb és bensőségebb vallásosság után sóvárgó kor törekvéseivel, több különleges okot is említhetünk. Ilyenek pl. a premontrei rend kiterjedt lelkészkedő tevékenysége. Míg szent Bernát azt óhajtja, hogy rendtársai börtönnek érezzék a várost s paradicsomnak a pusztát, addig szent Norbert mint rendalapító is híven ápolja magában s rendtársaiba is átömlesztani igyekszik a vándorapostol lelkét áttüzesítő lángbuzgalmat mások üdvéért. Nála a lelkek gondozása, tehát a világi papság munkájának nyomatékossabbá tétele elsőrendű cél. Ez a célkitűzésbeli eltérése a korabeli rendalapítóktól hivatalos szentesítését abban a magábanálló kiváltságban találja, hogy szerzetesfiai a szentszék külön engedélye nélkül is betölthetnek plébánosi és plébános-helyettesi állást, külső kifejezését pedig abban a történeti tényben nyeri, hogy a premontrei lelkész-ségek és missziós állomások száma már a XII. században százakra emelkedik. Természetesen ez a körülmény igen lényeges szerepet játszik a rend és a külvilág viszonyának alakulásánál. A néppel való állandó foglalkozás hatalmas mértékben növeli a rend népszerűségét. A premontrei lélekgondozás egyes egyéni vonásai, amilyen az Oltáriszentség különös tisztelete és a bensőséges Mária-kultusz még inkább fokozzák vonzó erejét.

Azután nem szabad megfeledkeznünk az egyéni tényezők változatos sorozatáról sem; nevezetesen az alapító és a nyomdokaiba lépett de Fosses Hugó kiváló és céltudatos egyéniségéről s egyes pápák, főpapok és világi fejedelmek, főleg Medve Albert brandenburgi örgróf († 1170) és Oroszlán Henrik († 1195) buzgó támogatásáról. Brandenburg, Pomeránia és Mecklenburg krisztianizálását és kolonizálását csakis az utóbbiak hatalmas baráti jobbjá teszi lehe-

tővé. Ugyancsak a külső tényezők jóindulatának jelét kell látnunk abban az előkelő pozícióban, melyre egyes premontrei rendtagok emelkednek. Így a rogenburgi, ursbergi, weiszenai, schussenriedi és obermarchthali apátok birodalmi közvetlenséget élveznek. Magdeburg, Brandenburg, Havelberg, Ratzeburg és számos más város püspöki székét rendszerint premontreivel töltik be. Végül említenünk kell, hogy szent Norbert valamennyi rendalapítót megelőzve elsőnek szervezi meg az u. n. *harmadik rendet* s ezzel a világi társadalom legkülönbözőbb rétegeiben is érdeklődést kelt eszméi és törekvései iránt.

Mindezek az okok együttesen a ciszterciták mellett hosszú időre legkedveltebb és legnépszerűbb renddé teszik szent Norbert alapítását. Hiszen csak Magyarországon 65 apátságot, illetve prépostságot alapítanak számára az idők folyásában. Jó ideig még a kolduló-rendekkel is bírja a versenyt. Tekintélye csak akkor kezd hanyatlani, mikor a belső fegyelem megbomlik. Ennek első jele, hogy III. Honorius pápa már kénytelen az évente szent Dénes napján (okt. 9.) tartott egyetemes káptalanon való megjelenésre s az ott hozott határozatok megtartására figyelmeztetni a rendet. Az ellanyhulás további jele, hogy IV. Miklós pápa (1288—92) utazás esetére, II. Pius (1458—64) pedig péntek és szombat s advent és nagyböjt kivételével minden napra megengedi a húsételek élvezetét.

A sülyedés tünetei mellett nem hiányoznak a javulásra való törekvés jelei sem. Németországban főleg Busch János, a híres kolostorreformáló († 1480). Angliában Morton canterbury érsek († 1500) fejt ki e tekintetben áldásos tevékenységet. A románnyelvű országokban valamivel később indul meg a renaissance. Így Spanyolországban az eredeti szabályzat-hoz ragaszkodó apátságok külön kongregációba tömő-

rülnek (1575). Ötven év múlva a franciák is követik a példát s de Lairuels Servatius ösztönzésére létrehozzák a *congregatio antiqui rigoris*-t (1617), melyhez lassankint 42 kolostor csatlakozik.

De mindez nem képes a régi virágzást visszaidézni. A kolostorok hajdan közel kétezres létszáma a reformáció és a vallásháborúk rombolásai következtében a XVIII. század közepén 198-ra, illetve Lienhart regensburgi apát számítása szerint 245-re száll le (1764). Fél századdal utóbb azonban ezek is majdnem mind áldozatául esnek a jozefinizmusnak, a forradalomnak és a szekularizációnak úgy, hogy a XIX. század elején csaknéhány osztrák apátság, a Ferenc királytól 1802-ben visszaállított magyar apátságok és 13 spanyol kolostor képviselik szent Norbert egykor két világrészre kiterjedt hatalmas alkotását. Az utolsó premontrei főapát L'Ecuy János halálával (1834. ápr. 22.) megszűnik az utolsó összetartó erő is. De az erre következett dermedtség nem tart sokáig. A negyvenes években több francia és belga apátság újból életre kel, 1854-ben a magyar és osztrák kolostorok kongregációkba tömörülnek és Zeidler Jeromos strahovi apát személyében generálist választanak (1869. márc. 17.), aki azonban már egy év múlva (1870. márc. 1.) elhal. Újabb választásra csak tizenhárom év múltán (1883. okt. 2.) kerül sor. A bizalom ezúttal is a strahovi apát, Sary Zsigmond felé irányul. A választás szerencsésnek bizonyul. Az újjáépítés munkája egyre céltudatosabbá válik. Az elalélt test dermedt tagjaiba ismét visszatér az élet. A régi szép idő, mikor a rend «dicsőségének és érdemeinek egész pompájában s az életszentség balzsamos áhitatával egyik tengertől a másikig terjeszti ki ágait», ugyan visszavonhatatlanul tovatűnt, de a lelkészkedés a hivatásszerű tanítás és újabban a kiterjedt

és intenzív missziós tevékenység ma is bő és hálás működési teret biztosít szent Norbert fiainak, akik 5 európai tartományban, *circariában* (magyar, osztrák-cseh, brabanti, francia és provencei) és számos afrikai és amerikai missziós telepen végzik áldásos munkájukat.

b) A *trinitárius*-rend mathai szent János provencei eredetű párisi theologus († 1213) és a Valois-királyi véreből származó szent Felix († 1212) fáradásainak köszöni eredetét. A legenda szerint szent Jánosnak első szent miséje bemutatása alkalmával egy fehérruhás, mellén vörös és kék kereszttel ékesített angyal jelenik meg és védőleg terjeszti ki karjait a körölte szorongó megláncolt rabok fölé. A szent nem érti azonnal a látomás célzatát. Sokat töpreng fölötte és hogy elmékedéseiben semmi se zavarja, társul szegődik a meauxi egyházmegye egyik erdőségében remetéskedő szent Felixhez. Most már ketten esengnek buzgó imádsággal és szigorú vezekléssel Isten felvilágosító kegyelméért. Végre egy újabb látomás — egy szarvas, agancsai közt vörös és kék kereszttel — meghozza a döntést. A két szent három évi gondos előkészület után 1198-ban Rómába utazik s III. Incétől engedélyt kér egy rabkiváltó-rend alapítására. A pápának nagyon tetszik az eszme; azonnal beleegyezését adja s egyben elrendeli, hogy az új rend a Szentháromság tiszteletére trinitárius-rendnek (*ordo sanctissimae Trinitatis de redemptione captivorum*) nevezessék s tagjai megkülönböztető jelül a mellén kék és vörös kereszttel diszített fehér öltönyt viseljenek. II. Fülöp francia király (1180—1223) hasonlóan siet beleegyezését adni az üdvös célú intézmény megszervezéséhez, mire János és Felix a Chatillon Waltertől átengedett Cerfroyban megépítik az első kolostort, majd kevéssel utóbb a másodikat Rómában.

Az első vállalkozás, 186 mór rabságban szynlödő keresztény fogoly kiszabadítása, mindenféle óriási lelkesedést kelt. Hatása alatt mindenünnen özönlenek a felvételre jelentkezők, másrészt meg egymást érik a bőkezű adományok, ami lehetővé teszi a vállalkozás arányainak állandó tágitását. Míg szent János a rabkiváltás ügyét intézi és több ízben személyesen megfordul Tuniszban, az alatt Felix Cereyban a rend továbbfejlesztésén és terjesztésén fáradozik. Ennek a bölcs munkamegosztásnak eredménye, hogy a kolostorok száma folyvást emelkedik és melléjük nemsokára irgalombázak is épülnek a munkaképtelenné nyomorított vagy beteg foglyok gondozására. Valamerre csak keresztény rabok szynlödnek, Észak-Afrikában és Ázsiában le egész Indiáig és nagy Tatárország határáig mindenütt feltűnik a trinitáriusok fehér öltönye. Állandó kíséretül csatlakoznak a kereszties hadak vitézeihez, ápolják, vigasztalják s ha meghalnak, keresztényileg eltemetik őket. Sokoldalú és serény tevékenységökkel mindenüvé utat nyitnak maguknak úgy, hogy még az alapítók életében Európa legtöbb államában meleg otthonra találnak. Terjeszkedésök még a középkor utolsó századaiban sem szünetel. Tetőpontját csak a XV. század végén éri el, mikor is kolostoraik száma 880-ra emelkedik. Nálunk Magyarországon azonban adatokkal kimutathatólag csak a XVII. században telepednek meg. (Illava, Sárospatak 1694, Pozsony 1697, Komárom 1712, Nagyszombat 1716, Eger 1717, Óbuda 1738.)

A trinitáriusok önfeláldozó munkája teljes mértékben harmonizál a középkor keresztény szellemével, de egyúttal súlyos terhekkel is jár. Hiszen a rabkiváltó szerzetesnek még tulajdon szabadságát, sőt életét is áldozatul kell hoznia fogoly ember-

társaiért. Adataink vannak róla, hogy 1198—1622-ig nem kevesebb, mint 7215 trinitárius szenvedett kínhalált. Azután igen nagy gond a szükséges összegek előteremtése is. Igaz, hogy a regula értelmében a kolostorok kötelesek e célra jövedelmeik harmadrészét Cerfroyba beszolgáltatni, később pedig provinciánként minden harmadévben maguk intézni a kiváltás ügyét, de mindez nem elegendő. Mert egy-egy fogoly kiváltása igen sokba kerül. Pl. Cervantesért, a Don Quichote halhatatlan szerzőjéért 1580. szeptember 19-én 25.000 livrét kell fizetni. Már pedig a kiváltott rabok száma igen tetemes. Valószínű számítással közel egy millióra szokás tenni, köztük sok száz jó magyar vitéz is, kiket szomorú török fogságból váltanak ki a jó trinitárius atyák. E tömérdek emberért odafizetett váltságdíjat körülbelül öt és félmilliárd frankra tehetjük.

Ezek a számok eléggé megokolják azt a különös megbecsülést, melyben a rend az egész közép-koron át és az újkor elején áll. A reformáció által teremtett új helyzet azonban neki is sokat árt. Kolostorainak jelentékeny része veszendőbe megy. Ugyanakkor a belülről kiinduló reformtörekvések megbontják a rend egységét s különböző fegyelmi árnyalatokra tagolják. Így a régi szabású trinitárius kongregáció mellett megalakul a *sarus* és *sarutlan* trinitáriusok kongregációja. A forradalom és a nyomában járó szekularizáció azonban valamennyire halálos csapást mér. Egyedül a sarutlan kongregáció egy kicsiny töredéke kerüli el a megsemmisülést azzal, hogy a szekularizációs rendelet elől Rómába menekül. Itt a XIX. század folyamán ismét felvirágzik s újra megveti lábát Spanyolországban, Franciaországban, Ausztriában stb. Ez a hajtás ma is él és a változott viszonyoknak megfelelően rabszolgáknak

szánt néger gyermekek megvásárlásával és nevelésével, felnőtt rabszolgák kiváltásával és missziós tevékenységgel foglalkozik.

IX. Az Ágoston-rendű remeték.

Az ú. n. szent Ágoston-féle regulát a szabályzott kanonokok mellett idők folytán egész sereg más rend is elfogadja életszabályul. Lassanként valószínűs konglomeratum jön létre, mely a legkülönbözőbb célkitűzésű és öltözetű szerzetesrendeket öleli magába. Különösen a szerzetesség két főtartálya: Olaszország és Franciaország ontja magából az újabb és újabb alakulásokat, de a többi katolikus állam, így Magyarország is emberül kiveszi belőle a részét. Az egyház törekvése ez állandó fluktuálással szemben kezdettől fogva arra irányul, hogy a bizonytalan, elmosódó körvonalú alakulatokat határozott formába öntse, individualizálja és pozitív feladatok eléletűzésével a saját céljainak szolgálatába szegődtesse. Erre a legalkalmasabb eszköznek a szent Ágoston-féle regulát találja, mely rugalmasságánál fogva tényleg legkönnyebben hozható összhangba az egyes kezdeményezők egyéni inspirációjából fakadt s ugyanazért egymástól nagyon elütő és nagyon kevésbé rögzített rendszabályokkal. Törekvése jórésztben sikerrel is jár, amennyiben a nagy tarkaságból és összevisszaságból a XII. és XIII. század folyamán tényleg határozott formát öltött és egyéni arculattal bíró rendek nőnek ki; de azt már nem tudja megakadályozni, hogy a továbbfejlődés során e rendek ismét atomokra, kongregációkra és árnyalatokra ne essenek szét.

A szentágostoni alapon álló rendek története az egész középkori szerzetestörténelemnek legágasabb-

bogasabb fejezete. Érintetlen őserejű humusz ez, melyből csodálatos gazdagságban és változatosságban ütik fel a fejöket a chiliasmus, az investitúraharc és a keresztes hadjáratok megrázó ihletében még mélyebbé és bensőségesebbé vált középkori aszkézis legkülönbözőbb megnyilvánulásai. Külön kötetet, ha nem köteteket igénylene, ha valamennyit végig akarnók kíséрни hosszabb-rövidebb életpályájuk változatos történetén. Azért csak a legfőbbeket s azokat is csak legkiemelkedőbb mozzanataiban említjük meg.

1. Az *Agostonrendű remeték*. Itáliában és Dél-Franciaországban a XII. század folyamán, a keresztes-hadjáratok felvillanyozó hatása alatt, számos remete-telep keletkezik, melyek azonban semmiféle kapcsolatban nem állanak egymással. Ilyenek: a Vilmosrendűek (alapítójuk aquitániai szent Vilmos, † 1156), a jaboniták (alapítójuk boldog Bon (Buono) János, † 1249), a toszkánai remeték, a zsákbaöltözöttek (*fratres saccati, saccophori*) stb. A pápák nem jó szemmel nézik az erők e szétforgácsolását s hogy véget vessenek neki, IV. Ince előbb a toszkánaiakat, majd IV. Sándor 1256. máj. 4-én kelt *Licet ecclesiae* kezdetű bullájában valamennyit egy renddé fogja össze *szent Agoston remetéinek rendje* (*Ordo fratrum eremitarum s. Augustini*) néven. Egyik-másik kongregáció kivonja ugyan magát a pápai rendelkezés alól vagy különleges kedvezményeket eszközöl ki magának, de a többség készséggel meghajol, elhagyja eddigi életének színhelyét, a pusztát, bevonul a városokba s mint a franciskánusok és dominikánusok mellett a harmadik nagy koldulórend, támogatja a világi papságot a megnövekedett lelkeszi teendők ellátásában.

Az így összekovácsolt és egyveretűvé formált

rend belső fegyelmét első sorban az 1287-ki firenzei és az 1290-ki regensburgi káptalanon elfogadott konstitúciói biztosítják, míg külső terjeszkedését a szentszék részéről élvezett széleskörű kiváltságok mellett főleg erősen központosított monarchikus szervezete teszi lehetővé. Eszerint az egész rend élén a hat évre választott generális áll, akit a négy kormánysegédből (assistens) és egy általános ügyvivőből (procurator generalis) összeállított kormánytanács támogat az ügyek vezetésében. Tőle függenek a provinciálisok, akik az ú. n. *definitorok* segítségével az egyes tartományok vagyis provinciák ügyeit intézik. A kolostorok fejét perjelnek, priornak nevezik. Jórészben ennek a szilárd és jól átgondolt szervezetnek lehet betudni, hogy a remeterend már a XIII. században egész Európában elterjed, a középkor végére pedig annyira meggyarapszik, hogy provinciáinak száma 42-re, kolostoraié 2000-re, tagjaié pedig vagy 30.000-re emelkedik föl. Nálunk Magyarországon szintén korán meghonosodik és tetemes elterjedésre jut. (Nagysáros, Esztergom, Szentgyörgy, Gyulafehérvár, Mezősomlyó, Órs, Pápóc stb.)

De bármily fényesen indul szent Ágoston remetefiainak története, bármily nagyszerű sikerek jelzik térfoglalásuk étappe-jait, a középkor vége felé őket is eléri a többi szerzetesrendek sorsa. A nagy egyházszakadás megbontja közöttük a rendet. Kolostoraikban különböző visszaélések harapóznak el. A regula előírásain való önkényes vagy megengedett enyhítések napirenden vannak. De minél mélyebb a sülyedés, a jobb és nemesebb lelkekben annál szenvedélyesebb lánggal lobog föl az eredeti állapotokhoz való visszatérés vágya. Az erre való igyekvésnek természetszerű következménye, hogy többé-kevésbé élesen elütő árnyalatok keletkeznek, melyek a tovább-

fejlődés során megannyi külön kongregációvá differenciálódnak. Különösen olasz földön sarjadoznak dúsan ez oldalhajtások. Számuk idővel tizenötre szaporodik.

De Németországban sincs hiány jóakarató törekvésekben. Főleg a birodalom északi részeit magábaölelő szász provinciában folyik serényen, de nem mindig kellő tapintattal a reformmunka. Így Proles András, mint a szigorúbb irányzatot követők *vicarius generalisa*, erőszakkal akarja keresztülvinni a reformot s e célra még a világi hatalom igénybevételétől sem riad vissza. Utódja, Staupitz János, szerencsésebb kezű ember. Több körültekintéssel s ennek megfelelően több sikerrel is dolgozik. Már-már reménye van rá, hogy az összes szász kolostorokat sikerül megnyernie a reformoknak, amikor tanítványának s egyideig bizalmas emberének, Luther Mártonnak fellépése egyszerre más irányt ad a dolgok fejlődésének. Staupitz lemondással tér ki a vihar elől (1520). Utódja, Link Vencel pedig az újítók táborához csatlakozik s nemcsak a kilépésben, hanem meg-nősülésben is követi Luther példáját. A német kongregáció romlását nem lehet többé feltartani. Kolostorai sorra elnéptelenednek, szerzetesei elszélednek, sokan az új tanok hirdetői közé állnak. Ami kevés konventje megmarad a katolikus egyház hűségében, az a lombardiai kongregációhoz csatlakozik.

Míg Németországban ily szálanymosan végződik a reformmozgalom, a románnyelvű országokban épen a hitújítás és vallási villongások korában a legszebb gyümölcsöket érleli az ú. n. mezitlábás Ágostonremeték föllépésében. a) A spanyol mezitlábás kongregáció tulajdonképeni kezdeményezői a portugál Montoyai Lajos és Jézusról nevezett Tamás testvérek, életrekelője pedig a költőnek és theologusnak

egyformán kitünő spanyol Leon Lajos, aki II. Fülöp király támogatásával 1588-ban Talaverában egy mintakolostort rendez be. Innen azután a futótűz gyorsaságával terjed tovább a mozgalom úgy, hogy az ujtás hívei 1622-ben már önálló kongregációvá szervezkednek, három spanyol és két amerikai provinciával. Sőt rövid időre még Japánban is megvetik lábukat. *b)* Spanyolországból Diaz András közvetítésével azon melegeben Nápolyba és Rómába is elhat a reform (1592) és néhány év leforgása alatt szintén teljes diadalt arat. Hívei VIII. Orbán pápa engedelmével már 1624-ben külön kongregációvá alakulnak négy provinciával, mely szám azonban később egészen kilencig fölemelkedik. Népszerűségüket és vonzóerejüket mutatja, hogy az olasz határon túl is, különösen a német birodalom déli részeiben hatalmas hódításokat tesznek. II. Ferdinánd császár előbb Prágában (1626), majd Bécsben honosítja meg őket (1631). Néhány évtizeddel utóbb hazánkban is több kolostorhoz jutnak. (Léka, Pécs, Buda.) *c)* Franciaországban Amet Ferenc és szent Franciskáról nevezett Máté atyák olasz hatás alatt honosítják meg az új szellemet (1596). Vállalkozásuk VIII. Kelemen pápa (1592—1605), XIII. Lajos király és felesége, Osztrák Anna lelkes támogatása következtében oly fényes sikerrel jár, hogy az 1615-ben Avignonban tartott első egyetemes káptalanon egyszerre három provinciával szervezhetik meg a francia mezítlás kongregációt.

Ezek az új alapítások ismét szigorú fegyelmet honosítanak meg a kolostorokban és az egyház életében ismét számottevő tényezővé avatják a nagymultú és nagyérdemű rendet. A gyóntatószék, a szószék, az iskola és a tudományok újra lelkes munkásokat nyernek szent Ágoston fiaiban. A régi fényes

nevekhez (Aegidius Colonna, Augustinus Triumphus, tolentinoi szent Miklós, villanovai szent Tamás, viterbói Egyed stb.) ujak sorakoznak. A sok közül példaként csak Abraham a sancta Clara († 1709) és Hieber Gelasius († 1731) tüneményos szónoki pályáját említjük.

De a felvilágosodás és a forradalmak korának beköszöntével ennek a másodvirágzásnak is vége szakad. Magyarorszában, Olaszországban, a német birodalomban, Franciaországban, Spanyolországban, Mexikóban és egyébütt száz meg száz kolostor esik áldozatául a szekularizáció sárkányának. Alig néhány tucat azok száma, melyek elkerülik a pusztulást. Szétzilálva, természetes központjuktól elvágva ezek is épen csakhogy tengődnek. Örvedetesebbre csak a XIX. század második felében fordul a helyzet. Lelkes férfiak, így főleg Martinelli Sebestyén generális, később biboros fáradozásai következtében az elnéptelenedett kolostorok újra megtelnek lakókkal s a régi provinciák, ha nem is teljes számmal, megint életre kelnek. Nagyrészen az ő érdemük, hogy az Ágoston-rendi remeték ma ismét 23 provinciában és mintegy 200 kolostorban végzik áldásos munkájukat, mely immár nem szorítkozik csupán Európára, hanem a Filippini-szigetekre, Kinára, Ausztráliára, Észak-, Közép- és Dél-Amerikára is kiterjed.

2. A *mercedariusok* rendjét ugyanaz a samaritánus gondolat hívja életre, mint a trinitáriusokét. A legenda elbeszélése szerint keletkezése is ugyanolyan módon megy végbe. Eszerint a boldogságos Szűz ugyanazon a napon (1218. aug. 1) külön-külön megjelenik a délfrancia eredetű, de Barcelonában élő Nolasco szent Péternek († 1856), Pennaforti szent Raymundnak, a már akkor tekintélyes domi-

nikánus atyának († 1275) és I. Jakab aragon királynak (1213–76) és meghagyja nekik, hogy alapítsanak egy rendet a keresztény rabok kiváltására. A három jámbor férfi azonnal eleget tesz a felszólításnak. Szent Péter a barcelonai püspök kezéből már tíz nap múlva magára ölti az új rend fehér talárból, skapuláréból és csuklyából álló öltönyét és egyúttal fölveszi az első tizenhárom noviciust azok közül a barcelonai nemesek közül, akik már eddig is foglyok kiváltásával foglalkoztak. Ezen első noviciusai jellegének megfelelően a szent tulajdonképen lovagrendet alapít, mely csak jóval később veszíti el katonás színezetét. IX. Gergely 1235. jan. 17-én erősíti meg az új alapítást, mely innét kezdve ezt a hivatalos nevet viseli: *Ordo beatæ Mariæ de mercede redemptionis captivorum*. A szervezés művére az 1237-ben tartott első egyetemes káptalan teszi fel a koronát azzal, hogy a szent Ágoston-féle regulát és a szent Raymundtól készített konstitúciókat fogadja el a szerzetesélet alapjául s a szokásos három fogadalomhoz negyedikül azt a kötelezettséget csatolja, hogy a rendtagoknak szükség esetén vissza kell maradniok kezesekül a kiváltandó rabokért.

A szervezkedésre a megerősödés és a terjeszkedés évei következnek. Az első sikerek hatalmasan felszítják a lelkesedést, melyet a vállalkozás mélyen keresztény és humánus eszméje az egész félszigeten ébreszt. Szent Péter nagy veszélyek és fáradsalmak között egymaga 800 keresztény foglyot szabadít ki a spanyolországi és afrikai mók szolgaságából. Közvetlen utódai: Le Bas Vilmos (1249–72) és d'Aymery Péter (1272–1301) hasonló odaadással teljesítik feladatukat. Az utóbbi halála után azonban szakadás áll be a rendben. A lovagok is meg a papok is külön-külön generálist választanak. Az

ebből támadt viszályt XXII. János pápa úgy akarja megszüntetni, hogy 1318. jan. 5-én kimondja, hogy ezentúl csak áldozópap választható generálissá. A lovagok többsége nem nyugszik bele ebbe a döntésbe, inkább kilép a rendből s a kevéssel előbb alapított montesai lovagrendbe véteti föl magát. A mercedariusok egy tisztán papi jellegű renddé alakulnak át. De ez a tény mitsem változtat ügybuzgalmukon és áldozatkészségükön. Tovább fáradoznak szép hivatásuk betöltésén úgy, hogy utoljára mintegy hetvenezerre emelkedik azok száma, kiket gyakran vérük, sőt életük odaáldozásával szabadítanak ki sanyarú helyzetükből.

Az újkor kezdetén az a nevezetes változás áll be a rend életében, hogy működésének súlypontja Afrikából Amerikába tolódik át s érdeklődése közép-pontjába a mórok fogságában sýnylődő keresztény rabok kiváltása helyett a pogány indiánok megtérítése kerül. Különösen Közép- és Dél-Amerikában fejt ki nagyarányú missziós tevékenységet. A XVII. század végén csak itteni kolostorainak száma tetemesen meghaladja a harmadfél-százat. Pedig ezzel egyidejűleg Franciaországban, Olaszországban, Afrikában és Írországban is jelentékeny hódításokat tesz. E hatalmas expanzív erőnek legfőbb forrása az az egységes reform, melyet V. Pius (1566–72) és V. Sixtus (1585–90) pápák eszközölnek a rend benső életében s melynek egyik oldalhajtása a *sarúttlan mercedárius kongregáció* létrejötte. A reform nyomán uralomra jutott heroikus szellemet mindennél jobban illusztrálja az az adat, hogy a hugenotta-háborúban egyedül Languedoc kolostoraiban 315 mercedarius szenved vértanúhalált.

A XVIII. század második felétől kezdve Nolasco szent Péter fiai is sokféle megpróbáltatáson mennek

keresztül. A kor uralkodó vallásellenes és kolostorromboló irányzata nekik is pótolhatatlan károkat okoz. Provinciáik egyrésze teljesen tönkremegy. A hajdani nagyságnak csak szerény romjai — Európában egy viceprovincia, Amerikában négy provincia és két viceprovincia nem egészen 40 kolostorral — maradnak. De azért a mercedáriusok ma is buzgón teljesítik hivatásukat, mely a változott viszonyoknak megfelelően elsősorban lelkészkedésben és helyenkint középiskolai tanításban áll.

3. A *szervitarend* hét istenfélő firenzei polgár, névleg Bonfilius Monaldi, Giovanni di Bonagiunta, Benedetto dell' Antella, Bartolomeo degli Amidei, Ricovero di Ugucione, Gherardius di Sostegno és Alessio Falconieri alapítása, kik a boldogságos Szűz sugalmazására előbb a Firenze melletti Camarziában, majd a valamivel távolabb eső Monte Senarion önmegtágadással és lemondással teljes vezeklő életet kezdenek, 1240-ben pedig a szent Szűz újabb ösztönzésére *Ordo servorum beatae Mariae Virginis* néven formális szerzetesrenddé alakulnak. Közös életük alapjául a szent Ágoston-féle regulát fogadják el, öltözetüket pedig szűz Mária hét fájdalmának emlékére fekete talárból, fekete skapuláreból és bő, fekete köpenyből állítják össze. Bár a firenzei érsek azonnal felkarolja kezdeményezésüket s Firenzén kívül Sienában és Pistoiaiban is megtelepti őket, eleinte sokféle nehézséggel kell megküzdeniök. Mindúntalan ellenük szegezik a negyedik lateráni és az első lyoni zsinat (1245) ama határozatát, mely szigorúan tilalmazza új rendek alapítását. Emiatt a rend sorsa sokáig bizonytalan marad. Petrus Martyr, a híres dominikánus inquizitor jóindulata és Benitius szent Fülöp, az ötödik generális nagy tekintélye megóvjá ugyan a feloszlástól, de bizonyos benső

erjedést nem tud megakadályozni. Végre XI. Benedek 1304. febr. 11-én kelt *Dum levamus* kezdetű bullájában megadja a várvavárt elismerést. Ekkor azonban már annyira elterjedt a rend, hogy csak magában Olaszországban 11 tartománnyal rendelkezik.

Részben a megerősítést megelőzőleg, részben követőleg az olasz határokon túl is nagy hódításokat tesznek szűz Mária alázatos szolgálói. Franciaországban IX. szent Lajos pártfogásával még az alapítók életében számos kolostort szereznek, melyek közül egyesek, így főleg a párisi, rövidesen nagy tekintélyre jutnak. Itteni virágzásuk azonban csak a nagy egyházszakadásig tart. Ekkor az avignoni pápákhoz csatlakoznak s ezzel kimondják maguk fölött a halálos ítéletet. A pusztulást csak a Róma iránti engedelmességben megmaradt Dél-Franciaországban levő provincia kerüli el. Spanyolországban némi középkori próbálkozás után csak a XVI. század végétől kezdve terjed el nagyobb arányokban a rend, holott Németországban már az alapítók életében mély gyökeret ver. Maga Benitius is több ízben megfordul Németországban s többek közt igen értékes politikai szolgálatokat tesz Habsburgi Rudolfnak. Ugyancsak még az első időkre esik a görög és keleti provincia kialakulása is, mely Indiát is magában foglalja.

E rohamos terjeszkedés nyugodt menetét egy időre az enyhítés és szigorítás jelszavával vívott belső harc szakítja meg. Az egységes szervitarend már 1411-ben *enyhébb (conventualis)* és *szigorúbb (observans)* árnyalatra válik szét. A két irány között dúló háborúságnak V. Pius pápa vet véget azzal, hogy újra egyesíti őket (1570). De valamivel később Ricciolini Bernardin kezdeményezésére egy újabb observans alakulat jön létre, a *mezíllásos szerviták kongregációja*, mely a kamalduliak példájára remetés-

kedéssel köti össze a szerzetesi életet és szigorú fegyelmet és önsanyargatást honosít meg a kolostorokban. VIII. Kelemen és V. Pál pápák azonnal hathatós védelmükbe veszik az új kongregációt és a kedvezések egész sorával halmozzák el. Jórészben az ő pártfogásuk és Ferdinánd tiroli főherceg özvegyének, Anna Katalinnak bőkezűsége teszi számára lehetővé a hitujítás viharában megsemmisült német provincia föltámasztását. Barchi Miklós, a kapucinusból lett sarutlan szervita atya 1614-ben Innsbruckban veti meg az első németföldi kolostor alapját, melyet aztán az új alapítások hosszú sora követ. Ausztriából a szomszédság címén hozzánk is átcsap a terjeszkedés hulláma. (Loretom 1629, Pest és Eger 1689, Fraknó 1695, Vát.) Mint ismeretes, az egri kolostorban éli le élete nagyrészét XVIII. századi katolikus irodalmunk legharcosabb képviselője, az igaz magyar Szeitz Leó.

A felvilágosodás kolostorromboló irányzata a szervitákat sem kiméli. Először a dél-franciaországi provinciájukat kárhóztatja kihalásra, azután a toszkánait és spanyolországit keríti sorra, de súlyos csapásokat mér a magyar és németföldi alapításokra, valamint a közép- és dél-olaszországi kolostorokra is. De bármily számosak és fájdalmasak is e veszteségek, szűz Mária szolgálói aránylag elég sokat meg tudnak menteni az általános pusztulástól. Ezt bizonyítja az a tény, hogy Olaszországban, Angliában, Ausztriában, Belgiumban, Magyarországon és Észak-Amerikában ma is 64 kolostorban folytatják áldásos tevékenységüket.

4. *A pálosrend.* A magyar vallásos génusz ez egyetlen kivirágzásának első inspirációi a remete élet dús televényű földjéből fakadnak. Még jóval a tatárjárás előtt, 1225 táján történik, hogy Bertalan

pécsi püspök összegyűjti a Mecsek-hegy remetéit, a patacsi hegyen kolostort épít számukra és közös életük szabályozására rövid regulát készít. Maga is gyakran megfordul körükben s mint a kolostor volta-képeni feje közvetlen felügyeletet gyakorol fölöttük. Utóda, Achilles püspök, szintén nagy szeretettel karolja fel e remeték ügyét. Mutatja ezt az a tény, hogy még hivatalbalépése évében megerősíti őket eddig birt javaik birtokában. (1252 dec. 28.)

Ugyanez időtájt valamivel följebb, a Pilis-hegység rengetegeiben is hasonló fejlődés indul meg. Szét-szórt kunyhókban, barlangokban, sziklaodukban itt is temérdek remete él, kiket egyelőre még semmi szerzetesi kötelék sem fűz össze. Őzséb esztergomi kanonok († 1270) megjelenésével azonban lényegesen megváltozik a helyzet. Ez az előkelő származású, jámbor és tudós pap érseke engedelmével 1246-ban csatlakozik a pilisi remetékhez s már négy év mulva megépíti számukra a szentkereszti kolostort. Az új alapítás egyéb hiányában a patacsi szerzetesek reguláját fogadja el irányadóul. Ez a körülmény bizonyos közeledést jelent a két remete kolostor között, melynek eredményeképp megegyeznek, hogy *remete szent Pál rendje (Ordo sancti Pauli primi eremitae)* néven szerzetté alakulnak s azonnal főnököt is választanak Őzséb személyében.

Az új rend eleinte a Pál veszprémi püspök, majd Lodomér esztergomi érsek által készített regulák szerint él. Mivel azonban e regulák a legteljesebb mértékben az egyes püspökök joghatóságának rendelik alá őket, a pálosok törekvése kezdettől fogva arra irányul, hogy szent Ágoston szabályzatát tegyék közös életük alapjává. Már Őzséb lépéseket tesz ez irányban Rómában, de fáradozása Aquinói szent Tamás támogatása dacára nem vezet sikerre. Hasonlóan

eredménytelenek maradnak tanítványainak és a rendfőnökségben közvetlen utódainak, Benedeknek (1270—90) és Istvánnak (1290—1300) fáradozásai is. A rend forró vágya csak az esztergomi születésű Lőrinc főnöksége alatt, 1308-ban telik be, amikor Gentilis bibornok, mint teljhatalmú pápai követ megengedi neki az ágostoni regula alapjaira való áthelyezkedést s egyben függetleníti a magyar püspökök joghatóságának bizonyos vonatkozásaitól. Az erre következtelt nagykáptalan már a következő 1309-iki évben véglegesíti a rend törvénykönyvét és ezzel teljessé teszi szervezetét.

A magyar társadalom nagy szeretettel öleli keblére a rendet, mely test a testéből és vér a véreből. E tekintetben is királyaink járnak elől jó példával. IV. Béla a pilisi Szent Lélek, unokája, Kún László pedig a pilisi Szent László kolostort alapítja számára. Nagy Lajos királyunk még nagyobb kedvelője a törzsökös magyar szerzetnek. Szeretetről tanuskodik a márianosztrai (1352), máramaros-remetei (1363) és a máriavölgyi kolostor alapítása (1377). A királyi példa vonz. Főuraink és egyháznagyjaink valósággal versenyre kelnek egymással újabb meg újabb alapítványok tételében. Bökezüségük pálos kolostorokkal hinti tele a magyar impérium egész területét. A nyugati határszéltől a székely havasokig s a Kárpátok ormától le a kéklő Adriáig mindenütt gyors egymásutánban épülnek fel a fehérruhájú remetebarátok hol szerény, hol fejedelmi pompájú lakásai és templomai. Számuk idők folytán 131-re emelkedik. Nevezetesebbek közülük: a baranyai (1292), a buda-szenlőrinci (1300), mely csakhamar homályba vonja az ősi szentkereszti kolostor dicsőségét, a sátoraljaujhelyi (1300), a diósgyőri (1304), a kápolnai (1321), a marosszentkirályi (1323) stb. Sőt az ala-

pítás századának végén már a magyar határon túl is épülnek pálos kolostorok. Legkorábban Németországban. A rend második generálisának a német származású Miklós atyának érdeme, hogy a birodalomszerte élő remeték szerzetté egyesülnek s 1340-ben kiküldött követek útján kéri a magyar rend kebelébe való fölvételüket. Egy emberöltővel később N. Lajos híres nádorispánjának, Opuliai Lászlónak bőkezősége Lengyelország felé nyitja meg a terjeszkedés útját (1384). Az ekkor épített czenstochowai kolostorból már a következő évtizedben tömegesen rajzanak ki a gyors tempóban épülő lengyel kolostorok benépesítésére hivatott csoportok. Sőt még a távoli Portugalliába is elhat a magyar alapítás híre s arra indítja az ottani kolostorokba tömörült remetéket, hogy az 1493-iki nagykáptalantól fölvételüket kérjék. Úgy, hogy mire a rend virágzásának zenitjére jut, összes kolostorainak száma megközelíti a kétszázat.

E gyorsíramú és egyenesvonalú fejlődést nagymértékben előmozdítja az állandó pápai és királyi kegy. XXII. János pápa ünnepélyesen megerősíti a rendet, megadja a generálisválasztó jogot s egyben kivonja a püspökök ellenőrzése alól. XI. Gergely (1370—78) nagy terjedelméért és tartalmi bőségeért *mare magnum*-nak nevezett bullájában ismét egész sor nevezetes kiváltságot engedélyez neki. A rend magyar jellegének megóvása szempontjából még nagyobb jelentőségű V. Márton 1417 dec. 25-én kelt bullája, mely kimondja, hogy a pálos-rend jogszerű generálisának csak az tekinthető, akit a Magyarországon tartott nagykáptalan választ meg. Ezzel párhuzamosan királyaink, különösen Nagy Lajos, Zsigmond és Mátyás adományleveleikben és privilégiumaikban főleg a rend anyagi helyzetét igyekeznek javítani és közjogi állását emelni.

De a pápai és királyi kegy rájuk eső sugarai mellett tulajdon munkájukkal is igyekeznek a fehér-ruhás remeték a társadalom háláját és elismerését kiérdemelni. A lelkészkedés, tanítás, sőt a művészetek terén is igen intenzív tevékenységet fejtenek ki. Ezen a réven állandó érintkezésbe jutnak a világi társadalommal, jótékonyan hatnak erkölcsre, emelik szellemi színvonalát. De a Jagellók korában ellenkezőre fordul a helyzet. A romlott közszellem hamar megmételtyezi a kolostorok életét is. A régi idők egyszerű erkölcsait fényűzés és torzsalkodás váltja fel. Növeli a bajt, hogy az országos zavarok miatt nem lehet megtartani a káptalanokat és a meglazult fegyelem helyreállítására nem lehet megfelelő rendszabályokról gondoskodni. Ilyen körülmények közt következik el a mohácsi vész, mely következményeiben a pálosokra is végzetessé válik. Kolostoraik nagyrésze teljesen megsemmisül. Mint a rendi krónikás írja: «részint a török sárkány, részint az eretnokség dühöngő hidrája annyira kiirtja őket, hogy soknak még a neve sem marad fenn». Ami kevés megmarad közülük (Lepoglava, Szentilona, Máriavölgy, Elefánt), az is vagyonából kifosztva és megfelelő utánpótlás hiányában alighogy tengődik. A fegyelem annyira elhanyaglik bennük, hogy már-már a rend teljes megsemmisülésétől lehet tartani. Az egymást felváltó generálisok minden jóra való igyekezete hiábavalónak bizonyul.

E szomorú viszonyok láttára V. Pál pápa (1605—21) erélyes lépésre szánja el magát. 1619. április 20-án Pázmány Pétert teljhatalmú apostoli vizitátorrá nevezi ki. A nagy primás azonban tömördek elfoglaltsága közben nem tud időt szakítani a vizitáció megejtésére s mivel közben mindig újabb és újabb panaszok érkeznek hozzá, 1632-ben egyene-

sen a rend eltörlését, illetve a dominikánusok örökös felügyelete és vezetése alá helyezését ajánlja VIII. Orbán pápának. Egyes jóakarók közbelépése azonban elhárítja a veszedelmet. Eltörlés helyett a történeti hamisításairól hirhedt Marnarics Tomkó János († 1637) boszniai püspök és Vazul bécsi kapucinus atya személyében új vizitátorokat küldenek ki. Tomkó 1634-ben beterjesztett jelentése alapján azután egy vegyes bizottság tíz álló esztendeig tanácskozik a szükséges reformokról. Döntései azonban jórészt tárgytalanokká válnak, mert e hosszú idő alatt idehaza is erőteljesebben megindul az újjászületési mozgalom. Megindításában Stassewsky Miklós helyettes generálisnak (1640—44) van legnagyobb érdeme, aki Csáky László és Pálffy Pál grófok, Draskovics János nádor és Lippay György primás támogatásával jelentékenyen növeli a kolostorok számát s javítja a meglévők állapotát, másrészt meg nagy áldozatokkal lehetővé teszi, hogy a rendi növendékek Bécsújhelyen és a jezsuiták nagyszombati iskolájában filozófiát hallgassanak. Utódai: Borkovics Márton (1644—51 és 1657—63), Ivanovics Pál (1651—57 és 1663—69) s különösen gróf Kéry János (1669—75) mindenben az ő nyomdokaiban haladnak. Lelkes fáradozásuk eredményeként a rend föleszmél elaléltóságából s nagy buzgalommal veti magát a lelkipásztorkodásra, hittérítésre, tanításra és a tudományok művelésére. És viszont a társadalomnak irántuk érzett szeretete új lánggra kap, mint az új alapítások hosszú sora mutatja. (Pápa 1628., Kőrös 1665., Szakolecza 1672., Varannó 1673., Késmárk 1679., Nezsider 1686., Pest 1688., Pécs 1698., Tövis 1701.)

Ez a nagystilúvé lendült fejlődés a XVIII. században is folytatódik. A régi kolostorok feltámasz-

tása és új alapítások napirenden vannak. A pálosok a nemzet szeretetében ismét visszavívják azt a kiváltságos helyzetet, melyet a mohácsi vész előtt élveztek. Soraikból számos egyházi méltóság kerül ki. (Esterházy Imre primás, Borkovics Márton és Széchenyi Pál kalocsai érsekek, Kéry János és Esterházy Pál váozi, Nádasdy László csanádi püspökök stb.) Iskoláik népszerűsége és keresettsége folyton növekedik. De másként is élénk részt vesznek a nemzeti élet minden megnyilvánulásában. Különösen nagy szeretettel karolják fel a nemzeti irodalom ügyét. Ez irányú érdemeik szemléltetésére elég jeles iskoladrámáikra, továbbá Ányos Pál, Verseyhgy Ferenc és Virágh Benedek nevére hivatkoznunk.

De mindezek az érdemek és a nemzet lelkes szeretete nem elegendők a közeledő veszedelem elhárítására. Már Mária Terézia ismételten és erőszakos kézzel belenyul a rend benső életébe. Fia, II. József pedig kezdettől fogva vesztére tör. Tervét fokozatosan viszi keresztül. Először egy sereg kicsinyes korlátozással teljesen felforgatja a provinciák és rendházak benső viszonyát és csak azután szánja magát a döntő csapásra. 1786. február 7-én kelt rendeletében a szerzetesi fegyelem meglazulásának hamis ürügyével a birodalomban lévő valamennyi pálos rendtartományt (magyar, isztriai, horvát és osztrák) és kolostort megszüntetnek, illetve feloszlattottnak jelenti ki s rendeletét kegyetlen szigorral végre is hajtja.

A magyar és ausztriai kolostorok feloszlátása után már csak a lengyel provincia ápolja tovább a pálos hagyományokat. De ezt is súlyos csapások érik. 1810-ben valamennyi poroszlengyelországi, 1818-ban 9 oroszlengyelországi házát veszíti el. Majd

folytatólag egy 1864. június 16-án kelt cári ukáz értelmében egyedül a czenstochowai kolostorra korlátoztatik. E szomorú rendelet megjelenése óta az egyetlen magyar alapítású rend, a magyar közép-kor annyi szép emlékének letéteményese csupán a lengyel Krakóban és Czenstochowában él és álmodozik a régi dicsőségről.

5. A kiválóan szemlélődő életre és tudományos foglalkozásra alakult *hieronimiták rendje* négy ágazatban virágozik föl. a) Ezek közül legrégebb a spanyol, melynek megalapításához az első lökést néhány Toledo vidékén letelepedett felsőolaszországi remete adja meg. E remetékhez idők folytán több előkelő ember is csatlakozik, köztük Pecha Péter Ferdinánd († 1402) Kegyetlen Péter kasztíliai király (1350—69) főkamaraosa. Az így fokozatosan kialakult kongregációt XI. Gergely pápa erősíti meg (1373), de egyszersmind az eddig követett szent Ferenc-féle harmadrendű szabályzat helyett az augusztinus regula követését írja elő számára. Az új alapítás kiválólag Spanyolországban, Portugáliában és később Ximenes bíboros fáradozása következtében Amerikában terjed el. Nevezetesebb kolostorai: a guadalupéi híres búcsujáróhely, az estramadurai San Geronimo de San Yuste, mely az uralomba beleunt V. Károly császárt falai közé fogadja, a művészettörténetileg is rendkívül becses San Lorenzo de Escorial és a portugaliai belemi. A példás fegyelmű rendet 1835-ben oszlatják föl.

b) *A lombardiai ágazatot* a spanyol Lope († 1433) V. Márton pápa barátja alapítja, mivel az előbbit nem találja elég szigorúnak. Első kolostorát a sevillai egyházmegyében a Cazalla-hegyen építi (1424). Később V. Mártontól az Aventinus-hegyen épült premontrei rendű szent Elek-kolostort is megkapja

és ettől kezdve Lombardiában is nagy buzgalommal és sikerrel terjeszti roppant szigorú és ájtatos életű rendjét. Itteni telepeiknek száma idők múltán 17-re emelkedik. Innét szakadnak át hozzánk is a jámbor életű remeték. 1733—86. Szélaknán, Selmecebánya mellett áll fenn az egyetlen kolostoruk.

c) *A boldog pisai Péterről elnevezett kongregáció* az előkelő származású Gambacorti Péter (1435), aki könnyelműségben átélt fiatalsága után az Urbino-melletti Montebellon tizenkettedmagával oly szigorú önsanyargatásnak veti magát alája, hogy miatta sokan a gonoszlélekkel való cimboráskodással vádolják. A közbelépésre szólított inkuizíció azonban fényesen tisztázza minden gyanu alól. Ártatlanságának hivatalos igazolása nagyon megnöveli követőinek számát, bár ő épen a szigorú vezeklésre való tekintettel senkit sem fogad magához, aki 18 évesnél fiatalabb vagy 50 évesnél idősebb. Irott szabályokat nem ad; inkább a saját életét állítja tanítványai elé követendő például. Hivatalosan a kongregációt csak V. Pius pápa ismeri el (1569), aki egyúttal ünnepélyes fogadalmakkal helyettesíti az eddig dívó egyszerűeket. Népszerűségét mutatja, hogy az anconai és trevisoi tartományokban, valamint Tirolban még a XVII. század folyamán is jelentékeny hódításokat tud tenni. Római kolostorának, a Janiculus-hegyen épült Onuphriusnak világraszóló nevezetessége, hogy falai között halt meg és van eltemetve Torquato Tasso.

d) *A fiesolei kongregációt* Montegranelli Károly gróf alapítja (1360 k.) és VII. Ince (1404—06) erősíti meg, de tagjai csak 1441 óta tesznek ünnepélyes fogadalmat. Szintén nagyon szigorú és jobbára szemlélődő életű rend. Később azonban benső viszályok támadnak benne, miért is IX. Kelemen

pápa (1667—69) feloszlatja s még meglevő kolostorait a pisai kongregációhoz csatolja.

6. *Az irgalmas rendet* a keresztény felebaráti szeretet leheroikusabb megnyilvánulása, az önkéntes és ingyenes betegápolás gondolata hívja életre. Alapítója Istenes szent János († 1550) sokféle viszontagságon megy keresztül, míg tudatára eszmél valódi hivatásának. 22 éves koráig Orepotában pástorkodik, azután V. Károly zászlója alatt részt vesz a német-francia háborúban, míg egy szerencsétlen esés ismét előbbi mesterségéhez való visszatérésre nem kényszeríti. De 1532-ben már megint katona. Ezúttal Magyarországon vitézkedik a török ellen. Hazatérve kicsiny korában elhagyott szülei halálának hírére mély bánatra indul s eltökéli magában, hogy egész életét a keresztény felebaráti szeretet műveinek fogja szentelni. Fogadalma betöltéseként Afrikába kísér egy számkivetett nemes urat. Majd Granadában képekkel és könyvekkel kezd kereskedni. Bold. Avila János egy prédikációjának hatása alatt mindenét szétosztja a szegények között s oly feltűnően vezekel bűneiért, hogy esztelennek nézik s az örültek házába zárják. Csak itt ébred hivatásának tudatára. Kiszabadulása után elzarándokol a guadalupi híres kegyképhez, azután hivatásához hiven visszatér Granadába, házat bérel és egy pap támogatásával berendezi első kezdetleges kórházát, melyet tisztán alamizsnából tart fenn.

A szerény kezdet csakhamar nagyszerű szervezetté bontakozik ki. A heroikus szeretet példája sok nemes lelket követésre buzdít. Különösen nagy hatással van szent János csodás hősiessége az ismert kórházégés alkalmával. Jötevők is akadnak bőven, köztük II. Fülöp király, aki a granadai érsekkel egyetemben a szervezés munkájából is kiveszi a

részét. Mindazonáltal a végleges organizáció csak jóval az alapító halála után kristályosodik ki. V. Pius pápa 1572. január 1-én adja ki a megerősítő bullát, melyben az augusztinus regula követését írja elő, azonfelül elrendeli, hogy minden kórházban elüljárót válasszanak s a testvérek és betegek lelki ügyeinek gondozására egy-egy rendtagot pappá szenteltessenek. V. Sixtus másfél évtized múlva jóváhagyja az első egyetemes káptalanon megállapított konstitúciókat (1586), V. Pál pedig 1619. március 16-án végleg kiveszi a rendet a püspöki joghatóság alól.

Ilyen kiváltságok birtokában és gyönyörű hivatása révén az irgalmasrend Spanyolországból csakhamar áterjed Amerikába, majd Olasz- és Franciaországba, azután Belgiumba, a német birodalomba s végül Magyarországra (Szepesváralja 1650., Pozsony 1672., Eger 1726., Temesvár 1737., Pápa 1757., Nagyvárad és Kismarton 1760., Vác 1763., Pécs és Szakolcza 1796., Zágráb 1884., Buda 1815., Szatmár 1834.) A terjeszkedés arányaira jellemző, hogy a kolostorok és kórházak száma már a XVII. században megközelíti a háromszázat. De a XVIII. században felülkerekedett egyházellenes áramlat, a szó legnemesebb értelmében vett humanitárius rendeltetésük ellenére, ezekre is kimondja a halálos ítéletet. A francia és spanyol provinciák egészen megsemmisülnek, az olaszok és németek pedig súlyos veszteségeket szenvednek. De a XIX. renaissance-sza jórészt kiköszörüli ezeket a csorbákat úgy, hogy az irgalmasok ismét 9 provinciában s több mint 100 kórházban közel 15.000 ágygal teljesítik a felebaráti szeretet legszebb kötelességét.

X. Az egyházi lovagrendek.

A középkori ember gondolatvilágában a legfőbb helyet a vallás foglalja el. Egész életét születésétől haláláig vallásos motívumok és egyházi vonatkozások szövik át. Még fokozottabb mértékben áll ez a társadalom életéről. Hiszen ami idealizmus él benne, ami jóra és nemesre való készség tette tüze, ami heroizmus pírba vonja, ami tudás átszellemíti, ami művészet szépséggel és bájjal vonja be arcukat, az mind a kereszténységből sugárzik beléje. Az embrionális állam helyett az egyház áll mellette, tűz eléje célokat és bocsátja rendelkezésére száz- meg száz- féle testületében és szerzetesrendjében a kitűzött célok elérésére szükséges eszközöket. Az egyház támogató jobbja nélkül csak bizonytalanul, támolyogva s talán sohasem érné végét annak az útnak, mely a barbárság sötét éjszakájából a szebb és gazdagabb emberi élet napsütéses ormai felé vezet.

A vallásos és társadalmi célkitűzések és intézmények szoros egymásbafonódásának a középkori történelemben tömérdek példáját látjuk, de talán egy sincs közöttük, mely annyira szembeötlő és meggyőző volna, mint az egyházi lovagrendek intézménye. A lovagság, a hűbéri fejlődés e legszebb és legnemesebb hajtása, már magában is ezer meg ezer vallásos motívummal van átszőve. Hiszen a lovag tulajdonképpen nem egyéb, mint a keresztény harcos századokon át szeretettel szövögetett eszményképének valóra válása. Nevelése szigorúan egyházas szellemben történik; felavatása az egyház közbejöttével megy végbe s esküjében csupa oly dologra kötelezi magát, melyek azonosak az egyház legsajátabb nevelési céljaival: hogy nagylelkű, udvarias,

bátor, a nehézségekben erős, minden nemes tetre készséges lesz, hogy a katolikus hitért mindenét föláldozza, az egyházat és szolgáit minden veszélytől megvédi, az özvegyeket, árvákat és kiskorúakat támogatja, az igazságtalan hadakozást kerüli s hogy mindennap misét hallgat s elmélkedik az Úr kínszenvedéséről. A lovagság tehát már eredeti elgondolásában is egyházi missziót teljesít: kardjával küzd azon eszmék diadaláért, melyeket a pap és szerzetes szavával hirdet s példájával valósít.

A keresztes hadjáratok korában még bensőbbé válik az egyház és a lovagság kapcsolata. Az Üdvözítő sírjáért küzdő lovagok egy része ugyanis már nem éri be az egyszerű lovagi fogadalommal, hanem átveszi a szerzetesi fogadalmakat s negyedikként hozzácsatolja a hitetlenek elleni harcnak s a szegény és beteg zarándokok gyámolításának ígérését. Így a szerzetességnek egy merőben új típusa áll elő, mely egy személyben egyesíti a középkori társadalom két legjellegzetesebb képviselőjét: a szerzetest és a lovagot, diadalmas szimbolomául annak a páratlan tapintatnak, mellyel az egyház a legtávolabb eső erőket is maga erkölcsi eszményeinek szolgálatába tudja szegődtetni.

Az egyházi lovagrendek kialakulása és megfelelő szerephez jutása igen mélyreható következményeket von maga után. Ezek közül legfontosabb a hűbéri társadalom további alakulására gyakorolt hatásuk. Mert a világi lovagság csak általuk lesz a szó igazi értelmében vett *militia Christi*-vé, magas erkölcsi eszmények hordozójává és a legszebb szociális erények valósítójává. Csak az ő példájukból győződik meg, hogy az előkelő származás és a lovagi önérzet nem áll ellentétben a felebaráti szeretet látszatra talán lealázó szolgálatainak teljesí-

tésével. Az ő életükből tanulja meg, hogy a fizikai bátorság nem a legnagyobb bátorság s hogy az erkölcsi szempontok föléje helyezendők a nyers erőnek. De a lovagi társadalom szokásainak és erkölcsének finomítása mellett igen jelentékeny hatással vannak a politikai és a gazdasági élet alakulására is. Az iszlám és a pogányság ellen keleten és nyugaton folytatott harcaikkal nagy mértékben növelik a keresztény államok területét és hatalmát s ugyanakkor a keleti vizeken biztosítják a hajózás és kereskedelem szabadságát.

Mivel a lovagrendekbe való tömörülés vezérgondolata a kor lelkéből rajzik ki s mivel a leg-tökéletesebb harmóniában van törekvéseivel, érthető, hogy gyakorlatilag nagyon sokféle változatban valósul meg. A XII. és XIII. század folyamán az újabb meg újabb alakulásoknak egész gazdag skálája tárul elénk. A kiindulás, a végső cél elgondolása egy mindegyiknél, de a kivétel a lehető legnagyobb változatosságot tükrözi vissza. A többség az augusztinus regulát követi, de van hiva a benediktinus és bazilita szabályzatnak is. Egyesek — általában a nagyobbak — formális szerzetesrendek ünnepélyes fogadalmakkal, mások — a kisebbek — lazább szervezetűek s pl. a hajadonnal kötött egyszeri házasságot megengedik. Egyesek csak harcra, mások egyúttal betegápolásra is alakulnak. Egyiknek szervezetében több az arisztokratikus, másikéban a demokratikus elem. Az egyéni arculatot karakterizáló jellemvonások ilyen nagy változatossága mellett természetesen nem vállalkozhatunk valamennyi számbavehető rend — körülbelül 30 — bemutatására. Terünk korlátoltsága is arra int, hogy csak a legfőbbekre korlátozzuk érdeklődésünket.

1. *A templomosok rendje.* Alapítója nyolc francia

lovag, kik a jeruzsálemi patriarcha kezébe letett rendes szerzetesi fogadalmak mellett még arra kötelezik magukat, hogy egész életükön át védeni fogják a szentföldi zarándokokat. II. Balduin, jeruzsálemi király (1118—1131) azonnal felkarolja vállalkozásukat s tulajdon palotájában jelöl ki nekik szállást azon a helyen, hol valamikor Salamon temploma állott. Innét későbbi nevük: *templarii*, *fratres militiae templi*, *pauperes commilitones templi Salamonis*. De a vitézeknek eleinte, a királyi felkarolás dacára is, sok nehézséggel kell küzdeniök. Különösen nagy szegénységük és csekély számuk nehezedik rájuk nyomasztólag. Kilenc év alatt mindössze egy lovag, Hugo champagnei gróf csatlakozik hozzájuk. A nyugat teljesen közömbösen szemléli vergődésüket. Hogy e közömbösséget megtörje és egyben az illetékes egyházi hatóságok megerősítését kieszközölje, Payens Hugo, az alapító lovagok legtekintélyesebbje 1128-ban négy társával Franciaországba jön. Itt a troyesi zsinat nemcsak a kívánt elismerést adja meg, hanem a szintén jelenlevő szent Bernát ösztönzésére s részben kidolgozásában új szabályzatról is gondoskodik, mely az eddig követett augusztinusi regula helyett szent Benedek elveit teszi a lovagok szerzetesi élete alapjává.

Szent Bernát állásfoglalása, melyet később még «*Az új lovagrend dicsérete*» (De laude novae militiae) c. magasszárnyalású munkájával nyomatékosít, eldönti a templomosok sorsát. A nyugat közömbössége egyszerre szétfoszlik s Franciaország, Spanyolország és Anglia legelőkelőbb nemesi családainak sarjadékai tömegesen vétetik fel magukat az új rendbe, mely innét kezdve három osztályra tagolódik. Az elsőt a lovagok alkotják, kik a ciszterciták példájára fehér köpenyt s rajta — III. Jenő pápa engedelméből —

vörös keresztet viselnek. Utánuk sorrendben a papok vagy káplánok következnek, akik az isteni tiszteletet végzik s ezek után a szolgák (*fratres servientes, frères servants*), kik részint mint fegyverhordók (*armigeri, frères servants d'armes*), részint mint kézművesek (*famuli, frères servants des métiers*) teljesítik hivatásukat.

A belső szervezettel párhuzamosan végleg kialakul és megszilárdul a külső szervezet is. Eszerint az egész rend feje a *nagymester* (*summus magister*), akinek hatalmát egyedül a rendtanácsnak és az egyetemes káptalannak áll jogában korlátozni. Utána rangban a *főudvarmester* (*sénéchal*) következik s ez után sorban a *marsall*, a jeruzsálemi királyság *comturja*, vagy *nagypreceptora*, aki egyúttal az egész rend kincstartója, Jeruzsálem városának *comturja* s e minőségében a szent kereszt őre, a *drapier*, a ruhatár kezelője, a *turkopolier*, a könnyű lovasság vezére stb. Az egyes provinciák élén a tartománymesterek vagy nagy preceptorok, a rendházak élén pedig a komturok, preceptorok vagy tisztartók (*baillive*) állnak.

A nyugat állandó kedvezése s különösen a fölvételre jelentkezők számának rohamos emelkedése nemsokára abba a helyzetbe juttatja a szilárd szervezetet nyert rendet, hogy a Szentföld határain túl is megvethesse lábát. Eleinte csak Szíriában és Ciprusz-szigetén igyekszik magának házakat szerezni, de csakhamar sorrakeríti Európát is. Franciaországon kívül, melyet valósággal behálóz telepeivel, valamennyi nyugati államban megtelepszik s az egyházi és világi nagyok bőkezűségéből mindenütt óriási fekvőségekre és tömérdek ingó vagyonna tesz szert. Nálunk Magyarországon valószínűleg III. István uralkodása alatt 1169. táján szerzi meg a vránai

kolostort, ahonnét aztán később több új alapítású kolostort népesít be. (Béla, Boisce, Esztergom, Glogonicza, Gora, Szentmárton.) Európai provinciáinak száma már a XII. század végén 12 körül jár, rendházaié pedig egy félszázaddal később, az egykori Párisi Máté becslése szerint, meghaladja a kilenczetet s jövedelme az 54 millió frankot.

Ezek a tüneményes sikerek, főleg a tömérek kiváltság és a szertelen vagyon nincsenek jó hatással a rend közszellemére. Lovagjai ugyan mindenkor vitézül harcolnak a Szentföldért és százsámra áldozzák oda életüket a csatatereken és a kegyetlen ellenség fogságában hitükért, de föllépésük, viselkedésük egyre több panaszra ad okot. Kiváltságaikkal való hivaikodásuk már III. Incét megbotránkoztatja. Később még több visszatetszést szül fényűzésük, mohó hatalomvágyuk s a rokon rendekkel, főleg a johannitákkal való gyakori, olykor-olykor véres harccá fajuló civódásuk. Gyanusításokban sincs hiány. A kósza mendemonda a keresztény ügy elárulását, a szaracénnokkal s az orgyilkos asszaszinok fejével, a gonosz-hirű *Hegyöregével* való összejátszást költi rájuk.

De a legfőbb baj mégis szertelen gazdagságuk. A mérhetetlen fekvőségek, melyek az évek múlásával felhalmozódnak kezükön s az arany- és ezüstgarmadákat, melyek kincstáraikba, különösen a párisi Temple-ba begyűlnek, csak növeli irigyeik számát. Ezek Akkon eleste után (1291) nyíltan azt kezdik hirdetni, hogy a rend elvesztette létjogosultságát, tehát megérett az eltörlésre. Szép Fülöpnek, a kapzsiság és hatalomvágy ördögétől tüzelt francia királynak épen kapóra jön ez az erjedő hangulat. Siet is tőkét kovácsolni belőle. A suttogva tovább adott gyanusításokat megtoldja a legkörmönfontabb hazugságokkal s ezek alapján megindítja a világ-

történelem egyik legszegényetesebb és legigazságtalanabb pörét, mely a szerencsétlen rend feloszlásával s Molay Jakab nagymester és társai megégetésével végződik (1314 márc. 11.).

2. Jóval korábban keletkezik, de lovagrenddé csak a templomosok sikereinek láttára és mintájára alakul át a *Johannita-rend*. Csíráját a jeruzsálemi *S. Maria Latina* bencés apátságnak alárendelt szent János kórházban kell keresnünk, melyet jómódú amalfi kereskedők 1070 táján a szegény zarándokok befogadására és ápolására alapítanak. Jeruzsálem bevétele után e kórház szerzetesei külön betegápoló renddé alakulnak, melyet Bouillon Gottfried gazdag ajándékokkal halmoz el. A rend első elöljárója, a provencei Gerhard külön szabályzatot és egyszerű, a balvállon fehér kereszttel diszített fekete öltönyből álló külön ruházatot ír elő. II. Paschalis pápa (1099—1118), az üdvös célra való tekintettel, már 1113 febr. 15-én megerősíti Gerhard intézkedéseit s egyben a rend birtokait egyházi oltalom alá helyezi, fölmenti a jeruzsálemi patriarchának fizetendő tized alól s megadja neki a jogot, hogy főnökét minden egyházi és világi befolyástól menten választhassa. E meleg fölkarolás következtében a johanniták gyorsan terjeszkednek s a szent földön kívül a nevezetesebb európai kikötőkben is (Pisa, Bari, Otranto, Tarento) kórházakra tesznek szert.

Gerhard utóda, Du Puy Raymund nagymestersége alatt (1120—1160) azonban lényegesen megváltozik az eddig kiválóan betegápoló és egységes összetételű rend szervezete. Mivel ugyanis Jeruzsálem elfoglalása óta lovagok is nagy számmal lépnek tagjai közé, különösen franciák, ezek körében fölmerül a törekvés, hogy a templomos vitézek példájára lovagrenddé szervezkedjenek. A kor irányzata és a templomosok

sikerei nyomán támadt általános lelkesedés nagymértékben kedvez törekvésüknek. A pápák is, nevezetesen II. Ince, III. Jenő és III. Lucius mindenben kezükre járnak nekik. Ennyi kedvező körülmény hatása alatt a XII. század közepére tényleg megtörténik az átalakulás: a johanniták betegápoló rendből lovagrenddé lesznek, de azért a betegápolást továbbra is lényeges életcéljaik közé sorozzák. Az átalakulással együtt jár az eddig osztatlan rendnek osztályokra tagozódása. Az első csoportot, mint a templomos vitézeknél, itt is a lovagok alkotják. Később különbséget tesznek a teljesjogú (*chevaliers de iustice*) és a tiszteleti lovagok (*chevaliers de grâce*) között; az előbbieknél bizonyos számú őst kell kimutatniok, az utóbbiaknál ellenben kevésbé tekintenek a születésre. IV. Sándor pápa, (1254—61) külön engedelméből háború idején valamennyi lovag fehér kereszttel ellátott vörös köpenyt visel páncélzata fölött. A második és harmadik osztályba sorozott papok és szolgák az isteni tiszteletet, illetve a kórházi ápolást végzik.

A rend szervezete végleges kialakulásában arisztokratikus köztársasági. Élén a teljesjogu lovagok közül választott nagymester áll, kinek minden rendtag feltétlen engedelmisséggel tartozik. Állandó tanácsa, az u. n. *consilio ordinario* a nyolc legfőbb méltóság viselőjéből áll, akik egyúttal az egész rendet alkotó nyolc nemzetség vagy nyelv valamelyikének fejei. Ezek: a *nagykomtur* vagyis a pénzügyminiszter (Provence), a *marsall* (Auvergne), a *kórházfőnök* (Franciaország), az *admirális* (Olaszország), a *turkopolier* vagyis a lovasság vezére (Anglia), az *erődök felügyelője* (Németország), a *drapier* = belügyminiszter (Aragonia) és a *kancellár* (Kasztília és Portugallia). Fontosabb kérdésekben a *consilium*

completum dönt, melyben a nevezett főméltóságokon kívül még minden nemzetiség két-két tapasztalt képviselője is jelen van. A törvényhozó hatalmat a rendszerint ötévenként összeülő egyetemes káptalan gyakorolja, melyben minden provinciát bizonyos számú tag képvisel. Az egyes provinciák perjelségekre vagy nagyperjelségekre, számszerint 27-re és balliákra, összesen 12-re oszlanak. A magyarországi és erdélyi prioratus pl. a német nemzetiséghez van sorozva.

A johanniták terjeszkedése épen olyan rohamos, mint a templomosoké. Népszerűségüket és közkedveltségüket nagyban emeli az a körülmény, hogy nagyobb kolostoraik mellett, nálunk pl. Győrött, Esztergomban, Buda-Felhézzen ispotályokat, kórházakat és gyógyszertárakat tartanak fenn, melyekből messze vidékek népét látják el orvosi tanáccsal és gyógyszerekkel. De a harcos kor elsősorban mégis csak a harcosokat becsüli bennük. És méltán, mert a johanniták harci bátorság és önfeláldozás dolgában kezdettől fogva méltó versenytársaiul bizonyulnak a templomosoknak. Harci kedvüket még a szerencsétlen kimenetelű hittini (1187 jul 3) és gazai csaták (1244 okt. 18) sem tudják megtörni, melyekben pedig, a nagymesterrel élükön, úgyszólván az összes lovagok odavesznek. Sőt még Akkon eleste után sem adják fel a reménytelen küzdelmet. Villaret Fulco nagymestersége idején (1309—23) hatalmukba kerítik Rhodus szigetét, a keleti kalózok legrettegettebb fészket, a kereszténység új végvárát rendezik be rajta s innét kezdve rhodusi lovagok néven folytatják tovább a kereszténység és iszlám élet-hatál harcát. Dicső küzdelmeik hírével betöltik egész Európát, a keleti vizek szabadságának védelmezésével pedig a jólét új forrásait nyitják meg. Hatalmukat még Konstantinápoly félelmes hírű elfoglalója, II. Mohammed

szultán sem tudja megtörni. Sokszorosán erősebb seregét d'Aubusson Péter nagymester (1476—1505) és vitézeinek rettenthetetlen hősiessége már két hónap mulva visszavonulásra kényszeríti (1480). Egy emberöltővel később dédunokája, II. Szulejmán is csak a nagyravágyó Auroral Antal kancellár árulása következtében tud erőt venni a századokon át megvívhatatlan bástyákon. A hős Villiers Fülöp nagymester (1521—34) hat hónapi szakadatlan harc után 1522 dec. 23-án kénytelen kapitulálni s megmaradt vitézeivel elhagyni a véröntözte szigetet.

Az ekként hazátlanná vált rend néhány évi bujdosás után Málta szigetén lel új otthonra (1530 okt. 26). Itt is első dolga várat építeni, amelyre támaszkodva tovább folytathatja dicső harcát az iszlám ellen. Alig múlik el néhány év s hajói már ismét rémei a török tengeri hatalomnak. Szulejmán csakhamar kénytelen belátni, hogy Máltában új Rhodus támadt. Ezért hosszúra nyúlt dicső hadi pályája végén még egyszer megkíséri a johanniták, illetve most már máltai lovagok hatalmának megtörését. 1565-ben óriási haderővel Málta alá száll. De hiába. A lovagok la Vallette János nagymester (1557—68) vezetése alatt véres fővel vernek vissza mindent támadást úgy, hogy a szultán 30.000 vitéz harcosának föláldozása után dolgavégezetlen kénytelen távozni (1565 szept. 14). Ez a dicső tett még magasabbra szökteti a rend tekintélyét, mely mindaddig csorbitatlan is marad, míg a félhold elleni harcok le nem kerülnek a napirendől. A török veszedelem akut jellegének megszűntével azonban lényegesen rosszabbra fordul a helyzet. A rend politikai jelentősége lecsökken, katonai értéke pedig úgyszólván teljesen elenyészik. Külső helyzetének rosszabbodásával párhuzamosan belső ellenálló ereje

is folyvást gyengül. A fegyelem meglazul s a nemzetiségi súrlódások mindennaposakká lesznek. A XVIII. század végére annyira leromlanak az állapotok, hogy az Egyiptomba induló Napoleon kardcsapás nélkül birtokába veheti Máltát (1798 jun. 12). Az utolsó nagymester, a gyöngé és erélytelen Hompesch Ferdinánd (1797—98) néhányadmagával Triesztbe menekül s miután Ausztria kényszerítésére lemond méltóságáról, teljesen elfelejtve és nyomasztó szegénységben hal meg (1805. máj. 12). Ezzel a bús akkorddal ér véget a johannita-rend epepeába kívánczó hősi küzdelmekkel teljes története. Mindjárt Málta eleste után több ízben megpróbálják ugyan új életre keltését, de a kísérletek mind kudarccal végződnek. Ma a régi dicsőségnek csak romjai vannak. A johannita-rend már inkább csak eszméjében, mind ténylegességében él.

3. A *német lovag-rend*. A harmadik keresztes hadjárat idején történik, hogy néhány brémai és lübecki zarándok az ostromolt Akkon alatt egy zátonyra futott hajón vitorlavásznakból kórházat rögtönöz s abban nagy szeretettel ápolja a megsebesült német vitézeket. Vállalkozásuk csakhamar magára vonja Sváb Frigyes figyelmét, aki Konrád káplánnal és Burchard kamarással még ott a táborban alkalmas regulát készített számukra s egyben gazdag anyagi eszközöket bocsát rendelkezésükre humánus céljaik elérésére. III. Kelemen pápa szintén segítségükre siet s már 1191 febr. 6-án megerősíti *Domus hospitalis S. Mariae Teutonicorum in Jerusalem*-nek keresztelt alapításukat, mely egyelőre csak betegápolással foglalkozik.

A szerény csíra néhány év alatt terebélyes fává fejlődik. A többségre jutott lovagok már 1198-ban keresztülviszik, hogy a rend a templomos regula

alapján lovagrenddé alakul át s az eddig kizárólagos betegápolás mellé másik főkötelességül a hitetlenek elleni harcot csatolja. Mivel VI. Henrik és II. Frigyes császárok s általában a német fejedelmek azonnal magukévá teszik a német alapítású és német jellegére mindvégig féltékenyen örökdő rend ügyét, gyorsan fölvirágzik s Európában is nagy birtokokra tesz szert. Különösen nagy érdemei vannak e tekintetben a negyedik nagymesternek, Salza Hermannak (1210—39). Alatta Ausztriában, Németországban, Itáliában és Görögországban annyi *kommenda* vagyis alapítvány keletkezik, hogy külön tartományokba, *bailliatusokba* lehet őket sorozni, élükön egy-egy *Landcomturral* s a nagymester (*Hochmeister*) támogatására *Deutschmeister* néven új főméltóságot kell szervezni. Ugyancsak Salza nagymestersége alatt, 1211-ben történik az erdélyi Barcaság birtokba vétele is, melyet a kúnok elleni harcolás kötelezettségével kapnak meg a lovagok. Itteni lakásuk azonban nagyon rövid ideig tart. Mivel állami önállóságra törekszenek, II. Endre királyunk 1225-ben fegyverrel űzi ki őket.

E múltó epizódnál sokkal fontosabb a Poroszországban való megtelepedés, ami szintén Salza kormányzata idejére esik. Az első lovagok 1226-ban jelennek meg a kulmi tartományban, melyet Konrád masoviai herceg ajánl föl nekik. A részben még pogány poroszokkal kevéssel rá megindulnak azok a makacs harcok, melyek egyrészt egy önálló rendi állam kialakulását, másrészt meg a Keleti tenger partmellékének krisztianizálását és germanizálását eredményezik. Különösen akkor öltenek nagy arányokat e harcok, mikor az Akkon eleste után szintén honatalanná vált rend rövid velencei tartózkodás (1291—1309) után Feuchtwangen Siegfried nagymester unszolására Marienburgba teszi át székhelyét. De a

harc mellett nagyszabású kulturmunka is folyik. A lovagok a meghódított területeken városokat alapítanak (Thorn, Marienwerder, Königsberg) s virágzó ipart és kereskedelmet teremtenek. Munkájuk eredményének s egyben hatalmuknak jellemzésére elég annyit említenünk, hogy a XIV. és XV. század fordulóján csak magában Poroszországban 55 városuk, 48 váruk, 18368 falujuk s 640 plébániájuk van, évi jövedelmük pedig meghaladja a 800.000 rajnai forintot. Marienburgi udvaruk fénye általános irigylés és utánczás tárgya.

De a nagy fény nyomában nagy árnyék is jár. A fehér köpenyes és fekete keresztes lovagok elbizakodnak szertelen hatalmukban s erejüket felülmúló vállalatokba bocsátkoznak. Állandó támadásaikkal és kegyetlenkedéseikkel egyenesen kihívják maguk ellen lengyel és litván szomszédaik bosszúját. Szerencsétlen politikájukkal a gyászos kimenetelű tannenbergi csata (1410. júl. 14.) után sem hagynak fel. Újabb háborúra készülnek s hogy zsoldos seregeik eltartásának költségeit előteremtsék, feláldozzák virágzó országuk anyagi jólétét. De ezzel csak azt érik el, hogy lázadásba kergetik tulajdon alattvalóikat. Az elkeseredett porosz városok Lengyelország támogatásával fegyvert fognak (1454. febr. 4.) s megkezdik a tizenhároméves háborút, mely a második thorni békében (1466. okt. 19.) a rend teljes megalázását eredményezi. Nyugat-Poroszország és Ermland végérvényesen Lengyelországhoz kerül és Kelet-Poroszország is csak mint lengyel hűbér marad a Königsbergbe menekült nagymester kezén.

A reformáció tehát már a legmélyebb politikai s részben erkölcsi süllyedés állapotában találja a rendet. Súlyos helyzetén a szabályellenesen megválasztott utolsó nagymester, Albert brandenburgi

örgróf sem tud segíteni. Sőt végzetes elhatározásával még sietteti és betetőzi romlását. Azzal ugyanis, hogy Osiander prédikátor rábeszélésére a protestantizmus táborához szegődik, véglegesen megpecsételi a lovagok egyházi államának sorsát. A Zsigmond lengyel királlyal kötött krakói béke (1525 ápr. 8) világi hercegségnek nyilvánítja Poroszországot. A porosz és balti tartományok lovagjainak túlnyomó része készen áll követi nagymesterét az árulásban és vallás-változtatásban, a németországiak ellenben híven kitartanak hitük és fogadalmaik mellett. Így a rendi élet súlypontja Poroszországból Dél-Németországba helyeződik át. Königsberg örökebe a württembergi Mergentheim lép s a Hochmeister jogköre a Deutschmeisterre száll át. A hatodik német mester, Károly főherceg, II. Ferdinánd császár öccse azonban ismét fölújítja a nagymesteri címet. Az utána következő rendfőnökök következetesen a *Hoch- und Deutschmeister* címet használják.

A reformáció után a második megsemmisítő csapást a forradalom méri a német lovagokra. A lunevillei béke (1801) szekularizálja németországi birtokaikat; Napoleon pedig a rajnai szövetség tagjainak itéli oda. Az ausztriai és a tiroli bailliatús, továbbá a Morvaországban és Sziléziában fekvő kommandák megmaradnak ugyan, de ezek sorsát is jóideig kétségessé teszi a pozsonyi békének (1805 dec. 26) ama pontja, mely az osztrák uralkodóház tetszésére bizza, hogy valamely ága számára örökletes fejedelemséggé egyesítse őket. Végre Ferenc császár 1834 márc. 8-án kelt dekrétumával hatályon kívül helyezi e korlátozást s megengedi a rend újjászervezkedését. Ez az 1834-iki bécsi nagykáptalanon meg is történik. Azóta a lovagrend, élén egy főherceggel Ausztriában ismét főnáll. A lovagok

azonban 1886 óta csak egyszerű fogadalmat tesznek s katonai szolgálatukat az osztrák-magyar hadseregben végzik. A renchez tartozik még három papi konvent (Laibach, Lana és Troppau) és több apácakolostor, melyek a betegápolás és a nevelés céljait szolgálják.

4. A *kardtestvérek* (*gladiferi, ensiferi, fratres militiae Christi*) rendjét Albert rigai püspök († 1229) alapítja a livoniai kereszténység védelmére (1201). Nevét a fehér köpenyen hegyével lefelé irányított vörös kardtól kapja. Történetének első évtizedeit a kurokkal, litvánokkal, oroszokkal és dánokkal folytatott véres harcok töltik be, melyek Livonia mellé Esztonia és Kurland birtokát is megszerzik számára. Mivel azonban e harcok megapasztják a lovagok számát, már a második nagymester: Winterstädti Volquin (1209—36) fölveti a szomszéd porosz területen terjeszkedő német lovagrenddel való egyesülés gondolatát, De az eszme csak évek múlva érik tétté. IX. Gergely pápa 1237 május 14-én írja alá az egyesülési okmányt. Az egyesülés még azon évben tényleg meg is történik. Mindazáltal a kardtestvérek ezután is bizonyos függetlenséget élveznek. Önkormányzatuk csak annyiban korlátoztatik, hogy fejüket, az u. n. *Land- vagy Ordensmeistert* a német nagymester nevezi ki. Rendjük egészen a reformáció koráig főnnáll. Ekkor Ketteler Gotthard tartományi mester nyíltan az újtókhoz csatlakozik s 1562 máj. 5-én kelt levelében a világiasított Kurland és Semgallen hercegségek és a lengyel hűbért alkotó Livonia kormányzójának jelenti ki magát.

5. *Szent Lázár lovagrendje* általánosan elfogadott vélemény szerint a johannita rend oldalhajtása, mely akkor válik le az eredeti törzsről, mikor a johanniták lovagrenddé alakulnak. Tagjai a hadi

szolgálat mellett kiválóan bélpoklosok ápolásával foglalkoznak. Ezért a pápák és fejedelmek nagy kedvezésekkel halmozzák el őket. Így IV. Sándor pápa a szentszék különös oltalma alá helyezi őket, Szent Lajos francia király pedig átengedi nekik az Orleans melletti Boigny várát, mely innét kezdve nagymesterük székhelyéül szolgál. Korai elterjedtségüket mutatja, hogy nálunk esztergomi házuk már 1181-ben említették. Mivel azonban a bélpoklosok száma a keresztes hadjáratok után nyugaton napról-napra csökken és mivel másrészt a Lázárlovagok eredeti buzgósága az évek múlásával úgyszólván egészen kihamvad, VIII. Ince pápa 1490-ben eltörli rendjüket s birtokaikat a johannitáknak itéli oda. Kevéssel utóbb X. Leo pápa (1513—21) még egyszer életre kelti őket, de csak azért, hogy két emberöltő múltán XIII. Gergely (1572—85) végérvényesen beleolvassza a szent Móric-rendbe. Franciaországban egyik feloszlató rendeletet sem hajtják végre; azért itt a fehér köpenyes és zöld keresztes lovagok rendje sokféle változtatással egészen a forradalomig főnnáll.

6. Ezen egyetemes, Európaszerte elterjedt lovagrendek mellett említenünk kell azokat a helyi alakulásokat is, melyek az arabok ellen folytatott százados harc másik nevezetes színhelyén, a pirenei félszigeten jönnek létre s melyek a nyugati keresztes hadjáratok történetében ugyanazt a szerepet játsszák, mint az eddig említettek a keletiekében. Közöttük időrendben első helyen *a) a calatravai rend (Milites st. Jacobi de Calatrava)* áll, melyet egy Velasquez nevű cisztercita szerzetes és néhány lovag alapít annak emlékére, hogy a templomosoktól tarthatatlannak nyilvánított Calatrava városát sikerül megvédenie a mórokkal szemben (1153). Velasquez és társai

visszavonulása után a lovagok formális lovagrenddé alakulnak át, de lelkiekben továbbra is föntartják a morimondi cisztercitákkal való benső összeköttetést. III. Sándor pápa már 1164-ben megerősíti rendjüket, mely erre gyorsan fölvirágzik s derekasan kiveszi részét a félsziget birtokáért folyó viszontagságos harcokból. Később azonban kelleténél jobban belemerül a pártviszályokba és trónvillongásokba, ami benső fegyelmének megingását vonja maga után. 1486-ban a másik két rokonrenddel egyetemben közvetlen függésbe jut a spanyol koronával.

b) A *compostellai rend* eredetileg a szent Jakab apostol híres compostellai sirjához zarándokoló hívők védelmére alakul, később azonban a mohamedánok elleni harcra is kiterjeszti kötelezettségét. Alapítója Don Pedro Fernandez lovag, aki 1161-ben több lovagtársával egyesül e nemes feladatra. 1170-ben a santiago de compostella-melletti szent Eligius kolostor kanonokjai önként csatlakoznak az új vitézi rendhez, mely ekként lovagokra és papokra tagozódik. III. Celesztin pápa (1191—98) megerősítése nagyban emeli a rend tekintélyét és megkönnyíti elterjedését. Mivel szabályzata értelmében mindent megtarthat magának, amit a móroktól szerez, rövid idő alatt nagy vagyonra és ennek megfelelően nagy befolyásra tesz szert. Nevezetes vonása még, hogy a lovagoknak megengedi az egyszeri nősülést és csupán a hitvesi hűség megtartására kötelezi őket.

c) Az *alcantarai rend* két testvérnek, Don Suarez és Don Gomez Fernandeznek az alapítása, akik a XII. század közepe táján Portugallia és Kasztília határán egy fegyveres testületet létesítenek. Mivel később papok is csatlakoznak hozzájuk, III. Celesztin pápa lovagrenddé emeli társaságukat, s közös életük zsinórmértékéül a benediktus regulát írja elő. A rend

a nevét adó Alcantara birtokába csak 1218-ban jut. Innét kezdve gyorsan elterjed az egész félszigeten. Szigorú szerzetesi fegyelme és lovagjainak vitézsége nagy tiszteletet és népszerűséget szereznek számára. De egyúttal óriási vagyonhoz is juttatják. A XV. század végén 37 komenda és 57 erőd fölött rendelkezik, évi jövedelme pedig 45.000 dukát körül jár. Ez a nagy gazdagság tereli rá Katholikus Ferdinánd figyelmét, aki, mint a másik két rendnél, először a nagymester kinevezésének jogát szerzi meg, azután pedig kieszközli VIII. Ince pápánál, hogy mind a három rend nagymesterévé ő maga neveztesse ki s mint ilyen javaikat a korona javaihoz csatolhassa (1492).

XI. A kolduló rendek.

A XII. század folyamán a szerzetesség valóban bánulatos munkát végez. Az új alakulásoknak szinte áttekinthetetlenül gazdag és változatos sorát állítja bele a zenitjéhez közelítő középkori életbe. Alkotásaival végigmegy a keresztény aszkézis egész regiszterén s kimeríti a szociális élet minden vonatkozását. Hiszen alig mulik el esztendő anélkül, hogy egy-két, legalább árnyalataiban és közvetlen célkitűzésében új rendet ne hozna létre. E hatalmas produktivitást részben a kor tüneményes fölvevőképessége magyarázza. Minél több új rend keletkezik, annál nagyobb utánuk a kereslet. Mindegyik rögtön megtalálja a maga területét, melyen bámulatosan rövid idő alatt elterjed, fölvirágozik, érett gyümölcsöket hoz s azután fonnyadásnak indul, elsorvad.

De a kor kivételesen nagy fölvevőképessége csak egyik oka a páratlan produktitásnak. Mellette ok-

vetlenül meg kell említenünk a másikat is: a lelkek nagy nyugtalanságát, mely végigvibrál a század vallásos életén s a jobbra, nemesebbre törekvés szédítően magas, ködbe, felhőbe vont ormai szomszédságában az egyéni és tömegtévelygés és bűnök dágványos mélységeit nyitja meg. A nyugtalanság legfőbb forrása a kínzó ellentét, mely az aszketizmus, chiliasmus, investitura-harc és a keresztes hadjáratok nyomán kimélyült és bensőségebbre vált vallásos igények meg az elvilágiasodott egyház és dúsgazdag papságának élete között mutatkozik. A jobb és nemesebb lelkek nagyon megszenvedik ezt a folyvást növekvő és tudatosabbá váló ellentétet s azért minden erejükkel megszüntetésén vagy legalább csökkentésén fáradoznak. Innét az a sokszínű, ezernyi-ezer vallásos, erkölcsi és szociális forrongás, mely egy új világ születésének vajudó hangulatával telíti a történelmi atmoszférát. A gyorsan tovaörvénylő fejlődés egyik irányát a dacos lelkek, a forradalmi temperamentumok jelzik, kik az egyház ellenére akarják megoldani az égető problémákat s az eretnekségek skorpióival még mélyebbre szagatják a vergődő társadalom fájó sebeit; a másikat pedig a szent és alázatos lelkek, kik egyéni példájukkal és alapításuk szellemével igyekeznek fényt gyújtani a bizonytalanság éjszakájában s megmutatni botorkáló embertársaiknak a kivezető ösvényt.

A rendek alapításában mutatkozó nagy termékenység tehát bizonyos fokig egyszerű reflexe a lelkek mélyén erjedő javítási törekvésnek. Minden tudatos rendalapító azon igyekszik, hogy magára és minél számosabb embertársára nézve kielégítő megoldását találja azoknak a kínzó problémáknak, melyek napról-napra megújuló fájdalommal hasítanak tudatába. De törekvésük rendszerint nem jár kielé-

gító eredménnyel. Nem mintha alapításaik nem válnának be — hiszen legtöbbje bámulatosan rövid idő alatt és nagy területen elterjed — hanem mert nem nyulnak le a bajok gyökeréig. Nem magát a betegséget, hanem csak egyes tüneteit, a szociális élet legszembetűnőbb fogyatkozásait orvosolják. Ezért csak részleges sikereket érnek el.

Még nagyobb baj, hogy az új alapítások legtöbbje a régi monasztikus életeszemény anachoréta velleitásokkal átítatott talaján sarjad; boldogságát a kolostor cellájának csöndes magányában keresi és találja s száműzetésnek érzi, ha emberek közé kell mennie. Túlságosan arisztokrata, lehetőleg távol tartja magát a profán és laikus világtól. A körötte fölcseperedő s egyre nagyobb ivekben előrelendülő polgári társadalom merész demokratizmusát és törhető mozgékonyt megértés nélkül, sőt ellenséges szemmel kíséri, aminthogy hallatlanra veszi bensőbb és intenzivebb vallásos életet sóvárgó kéréseit is.

Ugyancsak a régi eszmékhez való tapadásból következik, hogy az új szerzetesek, még a legmodernebbek is, épen a legégetőbb, vallási és szociális szempontokból legakutabb kérdésben, a szegénység kérdésében gondosan kerülnek minden radikális megoldást. Az alapítók és első követők az egyéni lemondásnak és igénytelenségnek igazán bámulatos példáit produkálják, de azért a szerzetesi szegénység hagyományos értelmezésétől eltérni nem mernek. Az egyéni tulajdont szigorúan tilalmazzák, de a rendi vagyont megengedhetőnek, sőt szükségesnek tartják. Ezért a krisztusi szegénység jelszavával felizgatott tömegek bizalmatlanul néznek föl rájuk s egyre fokozódó türelmetlenséggel fordulnak az egyház ellen, mely ime legjobb és legnemesebb fiaiban sem tud a tökéletes lemondás és egyszerűség elragadóan szép

eszményéig föllendülni. Türelmetlenségük sokhelyütt forradalommal érik s félő, hogy az egyház s a vallásos és erkölcsi igényeiben ki nem elégített társadalmi rétegek között nyílt szakadásra kerül a sor s a szebb és boldogabb jövő sejtelmével és szenvedélyes vágyával eltelt Európa a vallási és szociális kataklizma örvényébe szédül. A veszedelem bármely pillanatban bekövetkezik, ha nem találnak módot a pattanás pontjáig jutott feszültség enyhítésére. De a szerzetesség történetét végigkísérő gondviselészerű vonás, hogy a veszedelem legfőbb perceiben mindig új és feladataik megoldására kiválóan alkalmas típusok lépnek sorompóba, ezúttal is diadalmasan ütközik ki. Sorra megjelennek a kolduló rendek s emberfölötti munkájukkal leszerelik a társadalom szétvetésére feszült energiákat, példájukkal megbékéltetik az egyház ellen fenekedő tömegeket s általános összeomlás helyett a vallásos és erkölcsi megújulás páratlanul termékeny korszakát derítik föl.

1. E csodás hatás fölidőzésének minden dicsősége az első igazi kolduló rend, a *ferencrend* alapítójának, az assisi *poverellonak* igénytelen alakját sugározza körül.

Mint a nyugati szerzetesség patriarchája, szent Ferenc is a szabin föld szülöttje. Csakhogy az ő egyéniségében nem a *Nursina durities*, nem a Sertoriusok és Vespasianusok rendíthetetlen vaserélye vagy szent Benedek törvényhozó szigorúsága, hanem a Propertiusok lágy költőisége, szeretetben és dalban szétömlő líraisága jut kifejezésre. Eredetileg maga is költőnek indul és csak az első keserű élettapasztalatok és szenvedések hatása alatt szegődik Isten lantosává, *giullare di Dio-vá*. Egy hosszú és kínos betegség komoly, magábamélyedésre készítő hónapjainak multával szakít az assisi fiatalság vidám

kompaniájával, *corte*-jával, magányba vonul s Isten felé irányítja minden gondolatát. Egyelőre még nem tudja, mihez kezdjen. Csak a templomrestaurálás és a bélpoklosápolás múltó epizódja után gyúl lelkében világosság s eszmél tudatára hivatásának. Egy pillanatig sem tusakodik ellene. Népapostollá, a nagy Isten heroldjává lesz. Látja, hogy a világon azért fogyatkozott meg a szeretet, társadalmi osztályok és csoportok azért törnek kiméletlenül egymás ellen, mivel az emberek az égről a földre vonták tekintetüket s rabjaivá lettek az őket környező világnak. Látja s heroikus elhatározás érlelődik meg lelkében: élete példájával fogja meggyőzni a világot, hogy nem a kincsben, hatalomban vagy hírnévben, hanem az alázatos lemondásban és önmehtagadásban van az igazi boldogság és lelki béke.

De e nagy igazságot nem annyira szóval, mint inkább tettel prédikálja. Nem állít fel bölcseket, melyeket senkisémet követ, hanem tulajdon élete példájával hirdeti: «Ime ez a krisztusi élet zsinórmértéke, ezt kövessétek s akkor megszabadultok kízó kételyeitektől s béke és megnyugvás árad lelketekbe». Nem hirdet világmegevetést, nem akar kibujdosni a világból, de viszont rabja sem akar lenni. Szereti a földet s a rajta nyüzsgő állatok és növények miriádjait, szereti az egész mindenséget annyi bensőséggel, mint rajta kívül talán senki más; hiszen testvérének nevezi a napot, holdat és csillagokat, órákig elgügyög az ártatlan madárákkal, gyönyörűségét leli az ártatlan méhek döngicselésében, Alverna szent hegyén benső barátságot tart a sólyomtestvérrel s még az ügyefogyott férgeknek is gondját viseli, nehogy kiméletlen lábak eltiporják őket, de lelke függetlenségéről egy pillanatra sem mond le. Tekintete a földiekben való gyönyörködés legönfeledtebb

perceiben is az égen függ. Természetes: hiszen csak azért találja gyönyörűségét a teremtett dolgokban, mert a Teremtő jóságának és szépségének halvány visszfényét ismeri fel rajtuk.

Egész lényét egyetlen érzés tölti el: «a Krisztus követése. Mint valami templomi dallam folyton változó, folyton felújuló motivuma, minden cselekedete ezt fejezi ki».

Ezért van szüksége tökéletes szabadságra. E szabadság legbiztosabb útját pedig a világtól való teljes elszakadásban látja. Az ő szegénysége tehát nem öncél, mint a körötte örvénylő eretekfelekezeteké, hanem csupán eszköz egy magasabb cél elérésére. De ezt az eszközt aztán megbecsüli, mivel tudja, hogy nem adatott más, könnyebb és biztosabb az örök boldogság elérésére. Ebből a fölismerésből fakad megindítóan gyengéd és poetikus felfogása a szegénységről. Anyjának, jegyesének, úrnőjének szólítgatja. A legenda szerint «más nem áhítozza úgy az aranyat, mint ő áhította a szegénységet s nem oly éber kincseinek őrzésében, mint ő volt ennek az evangéliumi gyöngynek megtartásában.» Minden erények előfeltételét, kiinduló pontját s mintegy a tökéletesség foglalatját látja benne. «A boldogító szegénység kincse — mondja — oly végtelenül fontos és oly isteni, hogy nem is vagyunk méltók rá, hogy ebben a mi hitvány porhüvelyünkben birjuk. Mert a szegénység az a mennyei erény, melynek erejével lábbal tapodunk minden földi és mulandó dolgot, melynek segítségével elhárítunk minden akadályt, hogy lelkünk szabadon egyesülhessen Urával, örök Istenével. Azért esedezzünk Krisztus szent apostolaihoz, akik szerelmesek voltak ebbe az evangéliumi gyöngyszembe, hogy nyerjék ki számunkra a mi Urunk Jézus Krisztustól azt a kegyelmet, hogy

mi is igazi megtartói és alázatos tanítványai lehessünk a drágalátos és igen nagyon szeretett evangéliumi szegénységnek».

Isten iránti tökéletes odaadás, elszakadás mindentől, ami az embert e földi röghöz köti, mélyen átérzett és munkás felebaráti szeretet s vidám, himnuszra, ódára hangolt dalos kedv: ím ezekből az elemekből áll szent Ferencnek és első társainak életprogramja. Daluk úgy hasít bele a titkos, földalatti energiák forrongásától morajló történelem zúgásába, mint egy tavaszi napon a visszatért fecskék csicseregése az ébredő természet ezernyi ezer sóhajtól és vágytól visszhangos zümmögésébe. A gazdasági, szociális és politikai átalakulás kinjaiban vergődő emberek fölfigyelnek. Eleinte nem tudják, mire véljék a dolgot. Látnak egy csomó furcsa öltözetű embert, akik «ahol csak találják, utakon és utcákon arra intik őket, hogy féljék és szeressék az ég és föld Teremtőjét», de nem értenek belőle semmit. Némelyek eszelőseknek nézik őket s *nuova pazziá-t* új bolondságot emlegetnek. Mások gondolkozóba esnek a tekintetükből és egész lényükből kisugárzó szertelen öröm és boldogság fölött, «mert nagy vigadozás vala köztük, mintha csak valami nagy kincset találtak volna, sok volt az örömük, mert sokat hagytak el és sárszámba vették azokat, amik az embereket meg szokták szomorítani és így mérhetetlen vala vigadozásuk és fölötte nagy lelki örömük». De ez a kétkedő hangulat nem sokáig tart. A *pazzo*-ban hamar fölismerik a szentet, az apostolt és csodálására, majd követésére buzdulnak. Az első tanítványok nyomában százak meg százak szegődnek.

Szent Ferenc nemsokára egy népes társaság élén találja magát, melyet megbűvöl, magával ragad imádságból és költészetből szőtt egyénisége. A *Do-*

mina Paupertas lovagjainak és trubadurjainak száma napról-napra nő. III. Ince pápa sasszeme azonnal fölismeri a kezdet gyermekcipőiben tipegő intézmény óriási jelentőségét s élőszóval már 1210-ben megerősíti a *kisebb testvérek* első kezdetleges reguláját s megengedi nekik, hogy mindenfelé bűnbánatot hirdessenek. A *poverello* erre kettesével szétküldi tanítványait, hogy szavukkal és még inkább életük jó példájával jó útra tereljék az embereket. A testvérek, mint vándormadarak, szétmennek a világ minden tája felé és csodaszép dalokat énekelnek a *nuova pazziáról*, mely hivatva van új mosolyt és verőfényt deríteni a vén föld elkomorult ábrázatára. Nemsokára elhagyják Umbria madárdalozó festői völgyeit és ormait s egész Olaszországban szétviszik a szegénység evangéliumát. Sőt néhány évvel rá megjárják Franciaországot, Spanyolországot és a Szentföldet.

Magát szent Ferencet is idegenbe űzi a vértanúság vágya és az emberek megjavításának szent hevülete. Előbb Spanyolországba megy, hogy onnét a marokkói mórokhoz juthasson, de megbetegszik és dolgvégzetlen vissza kell fordulnia (1213—15). Azután Franciaországba indul, de Hugolin biboros, később atyai jóbarátja és legfőbb támasza, Firenzéből visszatérésre készíti. Végre a szent vágyak legáhíttabb célpontjára, a Szentföldre veti tekintetét. Mielőtt azonban elindulna, az 1219. évi pünkösdi káptalanon szilárdabb organizációba fogja össze azokat a szegényes kolostorokat, melyekkel a mind számosabbakká váló testvérek telehintik Olaszország városait és falvait. Tartományokba, provinciákba osztja őket s mindegyik provincia élére egy-egy *minister provincialis*-t rendel. Egyben a missziós tevékenység fölfrissítésére új rajokat küld ki Németországba, Franciaországba, Spanyolországba, hozzánk

Magyarországba, Tuniszba és Marokkóba. Csak ezután indul neki több mint egy évre nyúlt keleti útjának, melyet a legenda époly gazdagon átsző, mint életének egyéb mozzanatait.

Mialatt azonban a szent patriarcha kelet megszentelt tájait járja, idehaza árván maradt rendjében különböző vizzályok támadnak. Túlzók lépnek föl, akik az eredeti célkitűzésen túlmenő követeléseket támasztanak. Mások viszont enyhíteni akarnak. Szent Ferenc e hírek hallatára azonnal hazasiet, odajárul III. Honorius pápa (1216—27) színe elé s Hugolin biboros személyében *protectort* és *corectort* kér rendje számára. Honorius kész örömet teljesíti kérését s egyúttal elrendeli, hogy ezentúl a kisebb testvérek is csak egyévi próbaidő kiállása után vétesenek föl s előljárói engedély nélkül ne járjanak ide s tova (1220. szept. 22). E nevezetes rendelet sokkal szilárdabbra vonja össze a kialakulóban levő rend laza és elmosódó szervezetét s halaszthatatlanná teszi az eddigi egyszerű, jóformán csak néhány szentírási idézetből álló regulának rendszeresebb és részletesebb szabályokkal való helyettesítését. Szent Ferenc is érzi ennek parancsoló szükségességét. Hogy tehát nyugodtabban dolgozhassék, 1220 végén keleten szerzett súlyos szembajára való hivatkozással Cattani Péter kezébe teszi le a legfőbb vezetést, elvonul Assisibe s ott a német Speyeri Caesariusszal szorgalmasan simítgat az elsónél tetemesen bővebb új regulán. Kész munkáját az Assisi mellett összegyűlt híres *gyékényes* káptalan (*capitolo delle stuoie*) elé terjeszti, melyen állítólag 5000 testvér vesz részt a világ minden tájáról (1221. május 30). Itt azonban nagy csalódás éri. A testvérek egy része, a *fratres scientiati* kemény ellenállást fejtenek ki angyalok és nem emberek számára készült rendszabályaival

szemben és több lényeges enyhítést, módosítást eszközölnek rajta. Ezzel kezdetét veszi a magasra csigázott idealizmus és a rideg realizmus harca, mely innét kezdve több mint száz esztendőn át elválaszthatatlan kísérője a kisebb testvérek rendje történetének.

Szent Ferencet nagyon fájdalmasan érinti eszményeinek torzová csonkítása s különösen az általa olyannyira tisztelt *Domina Paupertas* jogainak csorbítása. Keserű csalódásában ismét a bűnbánat hirdetésében keres vigasztalást. Mint pályája kezdetén, megint sorra járja a kicsiny és festői olasz városokat a szeretet ellenállhatatlan ékesszólásával magukba szállásra buzdítja lakósaikat. És amerre elvonul, mindenütt csodás hatás kél nyomában. A bűnös emberi szivekből felzokog az őszinte megbánás fájdalma s a megtisztult lelkekben valósággá érik a gyökeres javulás szándéka. Mindenki utána indul, az egész világ *baráttá* akar lenni. Ez a tüzes, tettekkel érést sóvárgó buzgalom adja szent Ferencnek az első ösztönzést nagy jövőre hivatott új alapításának, a *harmadrendnek* életrehívásához, melynek segítségével az utolsó pór nyomorult viskójától a leghatalmasabb fejedelem csillogó palotáig mindenütt meleg ott-hont készít eszményeinek és törekvéseinek.

A vándorapostolkodás hosszabb-rövidebb szüneteit kedves és bizalmas remetemagányainak fölkeresésére használja fel. Sokat imádkozik, elmélkedik, még többet évődik rendje jövője miatt. A végleges regula kérdése nem hagyja nyugodni. Az 1222—23. év telén fonte-colombói magányában, Riete mellett újabb tervezetet készít, melyet azután Hugolin biborossal is meghány-vet. De a legközelebbi káptalanon (1223. jún. 11) ismét keservesen kell tapasztalnia, hogy az emberi gyarlóság nem tudja fölérni és nyomon

követni lelkének magas szárnyalását. A *fratres scientiati* és a *minister*-ek pártja, élén az 1221. márc. 10-én elhalt Cattani Péter örökébe lépett nagytehetségű és még nagyobb ambíciójú cortonai Bombarone Illéssel ezúttal is kegyetlen viviszekciót végez a regulán. Letörli róla az eredetiség és a költőiség hímporát s lehetőleg összhangzásba hozza a százados szerzetesi tradíciókkal. Ezen az áron biztosítja keresztülvihetőségét, de halálos sebet üt szerzője lelkén.

A szent patriarcha, kiben több az inspiráció, mint a szervezői képesség s ki a saját és hozzá legközelebb álló tanítványai lángoló buzgalmához, nem pedig az átlagszerzetes teherbíró képességéhez arányítja követeléseit, sehogyan sem tud megbékélni a viszonyokkal; nem tud beletörödni eszményei lefokozásába. De mivel nem áll módjában a fejlődés irányát megmásítani, fájdalommal elvonul az emberi tekintetek elől. Egyre többet időzik az erdők és hegyormok fenséges magányában. Különösen Greccio-ban és a pompás panorámájú Monte Alvernon időzik szívesen. 1224 augusztusában is idevonul, hogy szent Mihály arkangyal tiszteletére negyvennapos hőjtöt tartson s itt éri a szigmatizáció misztikus kitüntetése (szept. 14). Ettől kezdve testi állapota mindjobban elsúlyosodik. Szegény elkínzott teste, a *frate asino* kezdi felmondani a szolgálatot. Különösen szemére szenved sokat. Betegségének kínjait a *Cantico del sole*, a vallásos költészet e naivságában utólérhetetlen szépségű termékének a készítésével és éneklésével enyhíti, De még lassú halódásában sem feledkezik meg rendjéről. Meghatóan bensőséges végrendeletében még egyszer megkísérti a fejlődés kerekének visszafordítását. Újra testvérei szeme elé állítja benne az elmúlt boldog évek egyszerű-

ségét és igénytelen szegénységét és sürgetve kéri őket, tartsanak ki e boldogságot árasztó ideálok követésében. E hattýúdala után még megkölti a *Cantico del sole* utolsó sorait, melyekben a testi halált üdvözli s azután nővérkéitől, a dalos pacsirtáktól siratva jobblétre szenderül. (1226. okt. 3.).

Szent Ferenc kielégítetlen szívvel hanyatlik sirjába. Látnia kell, hogy eszménye csak kevés kiváltságos lélek számára való. Mihelyt gyakorlati kivitelre kerül a sor, mihelyt ezrekre meg ezrekre kell alkalmazni a nagy lélek kivételes intuiciójával és a nagy szent szívós állhatatosságával tettere váltott életelveket, azonnal engedményeket kell tenni. Ideál és valóság csak nehéz és fájdalmas kompromisszumok árán hozhatók összhangba egymással. De azért a *kisebb testvérek* rendjének világbalépése még így torzóformában is forradalmat jelent a zenitjére jutott középkor történetében. Megjelenése új színekkel gazdagítja a keresztény aszkézist és új hangokat vegyít az Istendicsőítésnek és emberszolgálatnak abban az ezerhangú szinfóniájába, mely a kolostorokból árad szerte a világba. Kialakulása merőben új tipust honosít meg a szerzetesség történetében, mely lényegesen különbözik minden elődjétől s mely éppen ezért a futótűz gyorsaságával, úgyszólván évek alatt elhat mindenüvé.

Újszerűsége legpregnánsabban a szegénység fel fogásában jut kifejezésre. Míg ugyanis a régi rendek a szegénység fogadalmát csupán az *egyéni* vagyontalanságra értelmezik, addig szent Ferenc a közösen birt vagyont is elveti. Az ő elgondolása szerint nemcsak a *szerzetesnek*, hanem a *szerzetnek* is koldus-szegénynek kell lennie. Ebből az alapfelfogásból következőleg a kisebb testvéreknek maguknak kell megszerezniök, ami megélhetésükhöz szükséges. Erre

pedig két mód áll rendelkezésükre: a *kézimunka* és az *alamizsnagyüjtés*. A *poverello* inkább az előbbire helyezi a hangsúlyt. Reguláiban nyomatékosan parancsolja, hogy akik dolgozni tudnak, azok dolgozzanak tovább is és gyakorolják mesterségüket, melyhez értenek. Még végrendeletében sem mulasztja el újra rámutatni e fontos kötelességre: «...határozottan akarom, hogy minden rendtársam dolgozzék, amint a tisztességhez illik. Aki nem ért a munkához, tanulja meg, nem azért, hogy munkájának bérét vegye, hanem hogy példát adjon és a henyélést elkerülje». A későbbi fejlődés azonban a rend munkakörének tágulásával inkább az alamizsnagyüjtésre, a koldulásra tölja át a hangsúlyt, holott ez szent Ferencnél és első társainak csak mint kiegészítő eszköz és mint az önmegtartás és megalázkodás egyik módja szerepel.

A szegénység e radikális felfogásából következik, hogy a kisebb testvérek sokkal jobban rá vannak szorulva az emberekkel való érintkezésre, mint a régi típusú birtokos rendek. Lakásukat nem választhatják magányos hegyormokon és szigeteken, mint a bencések, sem félreeső völgyekben, mint a ciszterciták, annál kevésbé elhagyott pusztaságokban, mint a karthauziak, trappisták és mások; ha élni akarnak, városokban és falvakban vagy legalább közvetlen közelükben kell összetákolniok kezdetleges szállásaikat. A ferencrend az első kimondottan *városlakó szerzet*. Ha az első idők szent hevélettől átfutott korszakában elő is fordul, hogy a jó *fraték* lakott helyektől távolabbi erdőkben, hegyekben rendezkednek be, az inkább csak kivétel.

De nemcsak megélhetésük, hanem hivatásuk is a városokra utalja őket. Hiszen a *kézimunka*, a *bűnbánathirdetés*, az intenzív lelkipásztorkodás és a főiskolákon való tanítás mind csupa olyan foglalko-

zás, mely másutt, mint lakott helyen, nem üzhető. Azután azt sem szabad felejtenünk, hogy a rend létrejöttét sürgető és előmozdító körülmények között legnyomatékosabb a vagyoniilag és politikailag megizmosodott s vallásos és szellemi igényeiben differenciáltabbá lett városi polgárság mohó sóvárgása olyan szerzet után, mely test az ő testéből, vér az ő véréből s mely elsősorban az ő szükségleteinek a kielégítését tekinti életcéljának. A franciskánus-mozgalom nem elszigetelt jelenség, hanem csupán egyik megnyilvánulása egy egyetemes és átfogó társadalmi, szociális és kulturális hullámnak. Eszméje egy nagy lélek izzó kohójában érik valósággá, de a kipattant eszmének szárnyakat, melyekkel elhat a keresztény világ minden zugába, száz meg száz-ezer hasonlóan hangolt szív összedobbanása kölcsönöz. A ferencrend nemcsak első városlakó, hanem első *demokratikus rend* is, mely szívében szent alapítója lángoló buzgalmával, ajkán vidám mosolyával s minduntalan felcsendülő dalával, himnuszával s föllépésében a diadalmasan előretörő demokrácia merész vállalkozó kedvével indul neki a világ meghódításának. Innét az a nagy mozgékony-ság s vándormadárösztön, mely tagjait oly kiválóképen jellemzi, de innét az a páratlan népszerűség is, mely első pillanattól fogva övezi őket. Bárhol jelennek meg, mindenütt tárt karok és szerető szívek várnak rájuk. A nyugati szerzetesség történetében nincs rá példa, hogy új szerzet ilyen rövid idő alatt s ilyen egyetemes elterjedtségre jutott volna.

E bámulatos sikereket a nagyfokú mozgékony-ságon és alkalmazkodási képességen kívül még két dolog magyarázza: az alázatosságból fakadt föltétlen engedelmesség és a kitünő organizáció. Szent Ferenc szemléletében az alázatosság egy töről fakad a sze-

génységgel s azért tanításában és reguláiban nem győzi elég nyomatékosan ajánlani rendtársainak: «Mint jövevények és zarándokok a földön — buzdítja őket — szegénységben és alázatosságban szolgálva az Úrnak, menjenek alamiznáért; szegyenkezniök nem kell, hisz az Úr érettünk lett szegénnyé a földön». «Intem és figyelmeztetem az Úr Jézus nevében, hogy óvakodjanak szerzetestársaim minden gögtől, hiú dicsőségtől, irigységtől, fősvénységtől, a világi ügyektől és gondoktól, megszólástól és engedetlenségtől. És akik írástudatlanok, ne törjék magukat utána, hogy tudják, hanem arra legyen gondjuk, ami mindenekfölött kívánatos, hogy meglegyen bennük az Úr lelke s az ő szentséges munkálkodása, hogy mindig tiszta lélekkel imádkozzanak hozzá, üldözések és betegség közepett alázatosak legyenek és türelmesek». Mivel pedig az alázatosság legteljesebb mértékben az engedelmisségben nyilvánul meg, a regulák nem mulasztják el újra meg újra felhívni a figyelmet ezen erény fontosságára. Legjobb tanítás azonban e tekintetben is a szent patriarchának és első tanítványainak élete. A legenda legszebb részei s a *Fioretti* legmegkapóbb elbeszélései mind a jámbor fraték alázatos és készséges engedelmisségét példázzák. Elüljáróik nem tudnak oly nehéz vagy lehetetlennek látszó feladatot bízni rájuk, hogy habozás nélkül ne teljesítenék. Szórol-szóra veszik mesterök intelmét: «Az igazi engedelmes nem keresi, miért mozgatják; nem törődik vele, hová helyezik; nem kéri, hogy másfelé vigyék. Ha hivatalra emelik, ott is megtartja szokott alázatosságát s minél jobban tisztelik, annál méltatlanabbnak tartja magát». Ez a szellem hagyományossá válik a kisebb testvérek között és csodálatos eredményre képesíti őket.

Az engedelmisség mellett másik fontos tényező

a szigorúan keresztülvitt demokratikus és centralizált kormányzat. Ennek kialakítása azonban már nem annyira szent Ferencnek, mint inkább Hugolin bíborsznak és a minisztereknek az érdeme. Az 1223-ki végleges regulának, az ú. n. *regula bullatanak* idevonatkozó fejezetén egész bizonyosan az ő szellemük ömlik el. Eszerint a *minister generalis* az összes rendtagok kötelesek az egész rend fejéül elismerni és neki föltétlen engedelmességgel tartoznak. Megválasztása három évenként a pünkösdkor tartandó egyetemes káptalanon történik. Ha azonban időközben kiderül róla, hogy nem képes megfelelni a rendtagok közös javának és érdekeinek, a rendtartományi előljárók és örök kötelesek az «Úr nevében» mást választani elüljáróul. Az egyes tartományok, provinciák ügyeit a generális megbízásából a *minister provincialisok* és az örök (*custodes*), vagyis a provinciáknál kisebb egységek, az ú. n. *custodiák* elüljárói intézik, kiknek hatalma szintén három évre szól. A későbbi fejlődés, nevezetesen a pápák autentikus magyarázatai és az egyetemes káptalanok határozatai, melyeket szent Bonaventura az 1260-ki narbonnei gyűlés megbízásából *Statuta Narbonensia* címen foglal össze, még szembetűnőbbé teszik a rendi kormányzat monarchikus jellegét. Ezek szerint a *generalis* nem 3, hanem 12 évre választják s melléje egy tizenkéttagú tanácsot adnak, melynek megbízatása azonban már csak 6 esztendőre szól. A tanács tagjainak hivatalos címe *definitor generalis*. Hasonlóan a 3 évre választott *provincialis* mellett is egy négytagú tanács, a *definitor provincialis*-ok tanácsa működik.

De a rend kitünő szellemében és mintaszerű szervezetében rejlő belső okok mellett bizonyos külső tényezők is nagymértékben közrejátszanak a tüne-

ményes siker felidézésében. Ezek között a legszembe-
tűnőbb a szentszék állandó jóakarata. A pápák mind-
járt kezdetben felismerik az új alapítás korszakot
alkotó jelentőségét, tudatára eszmélnek, milyen
kitűnően értékesíthetik a kisebb testvérek napról-
napra erősödő táborát a maguk céljainak elérésére.
Hiszen igénytelenségöknél, erős szervezethezüköknél,
merészvállalkozó kedvüköknél és népszerűségöknél fogva,
a legeszményibb *élite*-csapatul kínálkoznak az egyház
érdekeiért folyó harcokban. Ezért érthető, hogy szent
Péter utódai, III. Incén kezdve, kiváló gondot fordít-
tanak rendjökre; kedvezésekkel, egyházi kiváltsá-
gokkal halmozzák el s még a világi papság és más
rendek rovására is pártfogolják.

Bármely oldalról is tekintjük tehát a dolgot,
mindenképen azt látjuk, hogy az assisi szent pat-
riarcha alapítása tényleg a kor lelkéből lelekezik
és tényleg fenforgó korszükségleteket elégít ki. Ez
a nagyszerű összedobbanása a kor lelkével minden
külön kommentár nélkül magyarázza példátlanul gyors
elterjedését. Tagjai még a szent alapító életében
eljutnak a keresztény világ minden zúgába s ha
máskép nem, mint vándorapostolok, mint bűnbánat-
hirdetők megviszik a szegénység és az általános
emberszeretet evangéliumának hírét. Egy-két évtized-
del rá pedig a kolostorok százaiból, sőt ezreiből
árasztják szerte a világba azt a csodás szellemet,
melyet alapítójuk imádságos áhitatból és himnuszos
megelégedésből nőtt egyéniségéből szívnek magukba.
Hazánk is korán megismerkedik e szellemmel. Eger-
ben már négy évvel szent Ferenc halála után (1229)
megépül az első ferencrendű kolostor, melyet aztán
az újabb és újabb alapítások hosszú sora követ.
Királyaink közül különösen IV. Béla karolja fel
nagy szeretettel a rend ügyét. Mint húga, szent

Erzsébet, ő is a harmadrend tagjai közé lép s még haló porában is szent Ferenc fiainál kíván pihenni. Példája hamar követésre talál. A tatárjárásban szegénnyé, koldussá lett nemzetünk tárt karokkal fogadja a szegénység apostolait, mint barátait öleli őket keblére, benső frigyre lép velük, mely az évek múlásával és a fergetegek elviharzásával még bensőbbre válik. A terjedés tempóját jellemzi, hogy egy 1282-ki kimutatás már 54 franciskánus-kolostort említ nálunk.

De bármily fényes külső sikerek jelzik a franciskánus-rend tovaterjedését, azt a kettőséget, mely a szegénység értelmezésében kezdettől fogva jellemzi tagjainak felfogását, nem sikerül sokáig lepleznie. A szigorúbb árnyalat hívei, a szent patriarcha személyes barátai és ihletének örökösei mindenben hajszálnyi pontossággal akarják követni mesterök példáját s azért elszánt ellenségei minden enyhítési kísérletnek; az enyhébb irányzat szószólói viszont a gyakorlati élet követésére való hivatkozással azon vannak, hogy a regula szerintök túlságosan kemény pontjain bizonyos könnyítések eszközöljenek, a végrendelet kötelező erejét pedig egészen hatályon kívül helyeztessék.

Ebbeli követelésüket számbeli túlsúlyuk mellett nagy mértékben megkönnyíti az a körülmény, hogy a pápák épen a rend életképességére és használhatóságára való tekintettel, a legtöbb vitás kérdésben az ő javukra döntenek. Így IX. Gergely *Quo elongati a saeculo* kezdetű bullájában már 1230. szept. 28-án megsemmisíti a végrendelet kötelező erejét s megengedi, hogy a rendtagok egy közvetítő *nuntius* útján pénzt is elfogadhassanak, de azzal a megszorítással, hogy a *nuntius* az egész összeget azonnal a fenforgó szükséglet fedezésére fordítja. Még tovább megy IV. Ince *Ordinem nostrum* kezdetű

bullájában (1245. nov. 14.) és *Quanto studiosius* kezdetű brévéjében (1247. aug. 19). Az előbbiben megengedi, hogy a testvérek nem okvetlenül szükséges kényelmi tárgyakért — *pro commodis* — is a nuntiusához fordulhassanak, az utóbbiban pedig elrendeli, hogy az egyes provinciák *procurator* vagy *syndicus* néven egy-egy alkalmas embert válasszanak a rendnek adományozott, de formailag a szentszék tulajdonát alkotó javak kezelésére. Bár nem kifejezetten, de lényegileg szintén az enyhébb irányzatnak kedveznek a későbbi autentikus pápai magyarázatok is. Így III. Miklósé (*Exiit, qui seminat*: 1279. aug. 14.), IV. Mártoné (*Exultantes in Domino* 1283. jan. 18.), V. Kelemené (*Exivi de Paradiso* 1312. máj. 5.) és XXII, Jánosé (*Quorundam exigit* 1317).

A szigorú vagy *observans*-irány hívei érthetően nagy elégtelenséggel szemlélik a dolgok új rendjét s minden követ megmozgatnak megváltoztatására. Első nagy sikerök a szent atya második utódának, Bombarone Illésnek megbuktatása, aki valósággal tetszeleg az evangéliumi szegénység lábbal tiprásában (1239. máj. 15.). Ez a győzelem annyira megerősíti pozíciójukat, hogy nyolc év múlva már saját emberöket, a szentéletű Pármai Jánost ültethetik a generálisi székbe (1247—57.). Ekkor azonban nagy taktikai hibát követnek el. Azzal ugyanis, hogy a Joachim fiorei apáttól kiinduló álmisztikus mozgalomban a legszélsőbb balszárnyon foglalnak helyet, egyszerű fegyelmi térről dogmatikus területre viszik át a vitát és ezzel kitűnő támadási pontot szolgálnak ellenfeleiknek. Épen ezidétt (1254) jelenik meg *Borgo San Donninoi* Gerardus testvér *Introductorius in evangelium aeternum* című munkája, mely sokban rádupláz Joachim apát állításaira s túlzásaival különösen a párisi tanárok körében nagy megbotrán-

kozást kelt. E munka nyomán több mint félszázadig tartó áldatlan harc indul meg, melyet későbbi folyásában a fiorei apát jövendölésein kívül még a Krisztus szegénysége kérdésében támadt dogmatikai vita súlyosbit. Az observansok vagy most már *spirituálisok* egy része mindig messzebb megy ellenállásában elannyira, hogy XXII. János pápa idejében már a szentszékkal való nyílt szembehelyezkedéstől sem riad vissza. Az elvakult szenvedély Cesenai Mihály generálissal az élükön több nagytekintélyű és nagybefolyású kisebb testvért a pápa legnagyobb ellenségének, Bajor Lajosnak a táborába vezet át s rövid időre szakadást idéz elő a rendben.

Az observans vagy spirituális irányzat szomorú eltévelyedése és lehanyaglása nagyon megkönnyíti az enyhébb árnyalat hiveinek, az ú. n. *konventuálisoknak* a helyzetét, de egyúttal aláássa a fegyelmet és megrendíti az egészséges rendi szellemet. A pápák sokféle kedvezése és a folytonos enyhítés jóformán minden eredeti vonást letöröl a rend arculatáról. Különösen a szegénység értelmezésében mutatkozik nagy visszaesés. Ezen benső bajokhoz idővel külsők is társulnak. Így a fekete-halál egymaga több mint százezer testvér életét oltja ki. Egész kolostorok kihalnak. E rettentő vérvesztéséget még súlyosbítja az a körülmény, hogy pótlására irányuló törekvés tömérdek hivatlan egyén előtt megnyitja a kolostorba jutás útját. Az egyházszakadás nyomában járó sokféle visszaélés és az általános erkölcsi sülyedés még mélyebbre gyökereztetni a bajokat.

De a hanyatlás szomorú jelei mellett nem hiányoznak a javításra való törekvés vigasztaló tünetei sem. A Foligno melletti kicsiny Bruliano-kolostorból új observans-áramlat indul ki, melynek első tudatos

képviselői Johannes de Vallibus és tanítványai: Spoletoi Gentilis, Monteleonei Angelus és a Trinci grófok családjából származott Pál testvér († 1390). Különösen az utóbbi tesz rendkívül sokat a reform népszerűsítése és terjesztése érdekében. Nyomdokaiba olyan kitűnő férfiak lépnek, mint stronconioi bold. János és unokaöccse, bold. Antal, sienai szent Bernandin, márkai szent Jakab és capistranoi szent János. Jórészen az ő fáradozásuknak köszönhető, hogy Olaszországban már a XV. század első felében túlsúlyra jut az *observantia* szelleme s a renaissance általános erkölcsi romlottsága közepett a vallásos érdeklődés új lángjait gyújtja fel és ápolja. Sőt nemsokára átlépi Olaszország határait és sorra magába szívja a másutt megingult hasonlócéjú mozgalmakat is; úgy Spanyolországban a Villacret Péter érdeméből (1397) és Franciaországban a de la Cour Tamás kezdeményezésére (1372) megindult reformáramlatot. A keleti tartományok közül Boszniában honosodik meg legkorábban az új hajtás. Innét terjed fölfelé és jut el többek közt hozzánk is. Képviselőit nálunk, mivel első kolostoruk a Lugostól nyugatra eső Cseri városban épült, *cseri barátoknak* nevezik. Számuk rövidesen annyira megnő, hogy 1444-ben Kenyeres Fábían vezetése alatt már külön tartománnyá, vicariatussá szervezkednek. Jótékony befolyásuk többek közt abban nyilvánul, hogy Igali Fábían provinciális (1454) megszigorítja a konventuálisok életét. (*Provincia Hungariae Conventualium Reformatorum.*)

Az observans mozgalom elhatalmasodása gyakorlatilag a franciskánus-rend két ágra szakadását eredményezi. A francia observansok már 1415-ben megkapják a konstanzi zsinattól azt a jogot, hogy külön *vicarius generalis*-t válasszanak és külön káptalanokat tartsanak. Kevéssel rá a spanyolok is

elnyerik ugyanezt a jogot. Az olaszok valamivel szorosabb kapcsolatban maradnak a konventuálisokkal, de 1431-től kezdve *commissarius generalis* címmel ők is külön főt kapnak. Ilyen körülmények közt az egység meglehetősen illuzóriussá válik. A generális az observans Sarthiano Albert rövid ideig (1441–43) tartó helyettesítéséből eltekintve mindig a konventuálisok közül kerül ugyan ki, de ezen kívül nincs is más összetartó kapocs a két hajtás között. V. Márton pápa kísérlete a szorosabb egység megteremtésére kudarcra végződik (1430). Ezért utóda, IV. Jenő részben capistranoi szent János rábeszélésére az ellenkező megoldásra szánja rá magát: 1446-ban kiadott *Ut sacra Minorum* kezdetű bullájával megengedi, hogy ezentúl az observansok két vicarius generalis-t válasszanak, egyet a cismontán, egyet meg az ultramontán kolostorok számára.

Innét kezdve az observans irány még jobban elhatalmasodik és az *orbis seraphicus* minden pontján háttérbe szorítja a konventuális áramlatot. Németországban capistranoi szent János és Cusa Miklós bíboros fáradoznak érdekében. Ausztriában, Csehországban, Lengyelországban és részben hazánkban ugyancsak capistranoi szent János lángoló ékeszolgálása szerez számára tömérdek hívet. Skóciában maga a király, III. Jakab (1460–88) veszi szerető pártfogásába, Spanyolországban pedig a hatalmas Ximenes bíboros dolgozik megerősítésén. Nem csoda tehát, ha Aeneas Sylvius már 1455-ben húszezerre teszi követőinek számát. Egy félszázaddal később még kedvezőbb az arány az observantia javára. Egy nem teljes kimutatás szerint ugyanis 1506. a cismontán vicariatus 760, az ultramontán pedig 454 kolostort számlál, köztük az assisi *Santa Maria degli Angeli* (1415) és az alvernait (1419).

Ilyen körülmények között a névleges egységnek és a konventuálisok kiváltságos helyzetének fenn-tartása napról-napra nehezebbé válik. A folytonos surlódás és huza-vona megszüntetésére X. Leó pápa még egyszer megkísérli a dualizmus kiküszöbölését s azért 1517-ben egyetemes káptalant, *capitulum generalissimum*-ot hí össze Rómába. Mivel azonban a tárgyalások folyamán arról győződik meg, hogy az ellentétek sokkal mélyebbek, semhogy kompromisszummal kiküszöbölhető volna, azért 1517. május 28-án kelt *Ite et vos* kezdetű bullájában jogilag és formailag is elkülöníti egymástól az observansokat és konventuálisokat. Az előbbieknak *Fratres Minores S. Francisci regularis observantiae* néven megadja a külön generális választásának jogát és a generálisukat a *Minister generalis totius oordinis S. Francisci* címen kívül a régi generálisi pecsét és ezzel az eredeti franciskánus hagyományok őrzésének jogával is felruhazza; az utóbbiaknak szintén elismeri rendi különállását, de generálisukat, a *Magister generalis fratrum Minorum conventualium*-ot az observans generálisnak rendeli alá.

E rendezés következtében tehát az observans árnyalat lesz a tulajdonképeni franciskánus-rend és a franciskánus szellem letéteményese. Ebbeli jellegét még jobban kidomborítja az a körülmény, hogy a pápai bulla megjelenése után a konventuálisok közül is igen sokan csatlakoznak hozzá s így számbeli fölénye még szembetűnőbbé lesz. A konventuálisok vagy mint ma általánosan nevezik: *minoriták* egy időre egészen háttérbe szorulnak. Függő helyzetükből csak akkor emelkednek ki, amikor a soraikból származott V. Sixtus pápa (1585—90) feloldja őket az observansokkal való közösség alól s megengedik nekik, hogy külön minisztergenerálist válasszanak.

Ettől kezdve új életre kapnak s Európaszerte jelentékeny elterjedésre jutnak. Nálunk Magyarországon a XVII. század elejétől fogva különösen a keleti részekén tesznek számottevő hódításokat (Sztropkó 1617., Rad 1637., Szepes-Csütörtökhely 1668., Eperjes 1673., Lőcse 1679., Eger 1688., Nagybánya 1689., Esztelnek 1691., Arad 1702., Nyirbátor 1717., Lugos 1718., Kolozsvár 1724., Miskolcz 1728., Szeged 1742. stb.).

A konventuálisok időleges háttérbeszorulását az *observantia* gyors hódításán kívül az is okozza, hogy 1525-ben újabb vérveszteség éri a *kapucinus-rend* kialakulásával. A franciskánus-rend e harmadik önálló ága (*ordo fratrum Minorum S. Francisci Capucinorum*) az observans Bassi Máté († 1552) alapítása, aki mindenben, még a külső viseletben is, szent Ferenc idejére akar visszanyúlni. VII. Kelemen pápa már 1528-ban megerősíti a rendet és egyben a konventuális generálisnak rendeli alá. Eleinte sokféle nehézséggel kell küzdenie, azért csak lassan terjed. Nagy akadály az is, hogy III. Pál 1537-ben kelt dekrétuma értelmében Itálián kívül nem szabad alapítványt elfogadnia. De mihelyt XIII. Gergely 1574-ben hatályon kívül helyezi e korlátozást, V. Pál pedig 1619-ben megszünteti a konventuálisoktól való függést, bámulatosan rövid idő alatt elterjed mindenfelé. Alig száz esztendővel az alapítás után már 50 provinciában és 1500 kolostorban több mint 24.000 kapucinus fáradozik a kath. eszmék diadalra-juttatásán. Ekkor már nálunk sem ismeretlenek a fáradozhatatlan buzgalmú atyák. (Zágráb 1630., Bazin 1674., Pozsony 1676., Buda 1692., Mór 1695., Tokaj 1712., Nagyvárad 1727., Bodajk 1741., Tata 1744., Besnyő 1763.)

De hogy ez a részekre különülés, mely a XVI.

század folyamán még több új alakulatot eredményez, mennyire nem árt a rend szellemének, mutatja az az elszánt ellenállás, melyet tagjai a reformációval szemben tanúsítanak. Egész sereg kiváló hitvédő és hitszónok támad soraiban, akik irataikkal és szónoklataikkal hatásosan küzdenek az újított tanok továbbterjedése ellen, az ellenreformáció megindulásával pedig az elveszített területek visszaszerzése érdekében. Az írott és mondott szó hatalmát nyomatékosítják példájukkal. Hitvalló bátorságukat dicséri az a tény, hogy a XVI. század folyamán több mint ötszázan szenvednek vértanú-halált. Pedig ugyanez időtájt Európán kívül is nagy tevékenységet fejtenek ki. Észak-Amerikában és Mexikóban úgyszólván Columbus és Cortez nyomába lépnek s a dominikánusokkal versenyezve mindent elkövetnek az új világ krisztianizálása érdekében. Californiai működésüknek ma is beszédes emléke San Francisco városa, mely egyik itteni telepüktől nyeri nevét. Valamivel később Dél-Amerikára, főleg a brazíliai részekre is kiterjesztik missziós tevékenységüket. Még nagyobb odaadással és sikerrel működnek ősi missziós területükön a kis- és előázsiai schismaticus népek között, továbbá Kinában és Japánban. A japán kereszténység zsenge hajtását a jezsuiták mellett főleg ők ápolgatják és öntözik bőven ömlő vérükkel.

Ez a nagystilű expanzió bőségesen kipótolja a hitújításokozta veszteségeket. A veszendőbe ment északeurópai provinciák helyett újak támadnak, melyek egyre messzibb távolságokra terjesztik ki a szellemében is megújított rend működését. A terjeszkedés arányait jellemzi, hogy a tartományok száma 1621-től a XVIII. század közepéig 101-ről 165-re, a kolostoroké 1677-re, a rendtagoké pedig közel hetvenezerre emelkedik. Még szemléletesebb például szol-

gálhatnak e tekintetben a magyarországi *Salvatorianus*, *Marianus*, *Ladislaita* és *Stephanita* provinciák, melyek a XVII. század elejétől kezdve oly rohamosan terjeszkednek, hogy a XVIII. század közepére nemcsak a török hódoltság és a vallási villongások következtében elpusztult kolostoraikat szerzik vissza, hanem még újakat is csatolnak hozzájuk. A derék «barátok» akkor aratják le a török időkben tanúsított heroikus magatartásuk gyümölcsseit.

E hatalmas erő kifejtésnek és rohamos térfoglalásnak a fölvilágosodás és a nyomában járó forradalom vet határt. A szabadjára engedett szenvedélyek e korszakát a franciskánus-rend is nagyon megérzi. Franciaországi kolostorai majdnem mind áldozatul esnek a forradalmárok esztelen rombolásának, a németországiakat, itáliaiakat, spanyolországiakat és mexikóiakat pedig a szekularizáció tizedeli meg erősen. A megmaradtak fegyelme meggyengül; kikezdi őket a romlott közszellem. A virágzás korát több mint félszázadig tartó letargia váltja fel, mely csak a XIX. század közepe táján foszlik szét. Bár a szekularizációs és kultúrharcos törekvések még ezentúl is több érzékeny csapást mérnek a rendre, a benső viszonyok javulása mind szembetűnőbben mutatkozik. Döntő jelentőségű e tekintetben XIII. Leo pápának 1897-ben kelt elhatározása, mellyel főleg a kapucinus-rend hivatása óta keletkezett observans irányzatokat, így a nálunk is honos *reformáltakat* (*reformati* 1531), az alcantarai szent Pétertől alapított *alkantarínusokat* (*minores discalceati* 1540) és a Nyugat-Európában elterjedt *rekollektusokat* (1592) ismét beolvasztja az anyarendbe, másfelől újra érvényt szerez az eredeti *observantia* szellemének. Azóta a reform végrehajtása a legtöbb helyütt már megtörtént s a kisebb testvérek rendje szellemben

megújodva és felfrissülve dolgozik a régi eszmények valóraváltásán.

A franciskánus-rend megalapítása elsőrendű világtörténeti tett, melynek nyomán messzemenő vallásos, erkölcsi és szociális következmények kelnek. De kulturális téren is fényes nevek és nagy eredmények jelzik a rend továbbfejlődésének útját. Hiszen a tudomány egén olyan fényes csillagokat gyújt ki, mint halesi Sándor, szent Bonaventura, Duns Scotus, Rogerius Bacon, Salimbene, Wadding, Sbaraglia, az aszketikus irodalomnak olyan kitűnő művelőket ad, mint augsburgi David, sienai szent Bernardin, alcan-tarai szent Péter s a magával ragadó ékesszólás olyan utólérhetetlen mestereit állítja apostoli munkába, aminők paduai szent Antal, regensburgi Berthold, sienai szent Bernardin, capistranoi szent János, márkai szent Jakab, feltrei bold. Bernardin, Temesvári Pelbárt, Laskai Oszvald stb. Általánosan ismert az a mélységes hatás is, melyet a poverello misztikus természetszeretete a kortársakra gyakorol s mellyel az éledő renaissance-művészetnek leggazdagabb forrását nyitja meg (Cimabue, Giotto). De még talán művészetinél is gazdagabb irodalmi hatása. Csak a *Fioretti* szebbnél-szebb elbeszéléseit s a belőlük kiáradó ezerirányú inspirációkat kell említenünk s azonnal fogalmat nyerünk e hatás mélységéről és terjedelméről.

2. A kolduló rendek másik tipikus képviselője a *domonkosrend* hatás és népszerűség dolgában századokon át vetekszik az assisi patriarcha alapításával. Pedig születése egészen más körülmények között és más történeti adottságok eredményeként megy végbe és más közvetlen célokat is tűz maga elé. Alapítója, szent Domonkos a hitetlenek elleni forró harcok klasszikus földjén, Kasztiliában születik

(1170). Talán innen magyarázható szent buzgalma és hősiessége, mellyel utolsó lehelletéig küzd az eretnekek ellen s melyet becses örökségként rendjére is áthagyományoz. Egyéniségének másik szembetűnő vonása, mely hasonlóan döntő kihatással van élete folyásának alakulására s rendalapítói tevékenységére is félreismerhetetlenül rányomja bélyegét, alapos tudományos képzettsége. Már hétéves korában papi iskolába kerül. Később Valenciába megy s az ottani kiváló theologiai főiskolán igen kiterjedt theologiai és filozófiai ismeretekre tesz szert. 24 éves korában az osmai káptalan tagjai közé lép, pappá szentelteti magát s priorja, a lánglelkű Diego Azevedo oldalán megkezdí nagyhatású prédikátori tevékenységét. Másrészt meg buzgón közreműködik a káptalannak szent Ágoston szellemében történő megreformálásában. Mikor pártfogója és mestere osmai püspök lesz és VIII. Alfonz király megbízásából Dániába indul követségbe, ő is kíséretéhez csatlakozik. Ezúttal érinti első ízben későbbi működésének színterét, Dél-Franciaország területét (1203). A hamarosan bekövetkezett második követségjárás végeztével abban állapodik meg Diegoval, hogy egyelőre mindketten ott maradnak Provenceban s minden igyekezetüket az eretnekek megtérítésére fordítják.

De ezzel az elhatározással szinte emberfeletten nehéz feladatot vállalnak magukra. Mert az albigensek veszedelmes forradalmi tanokat hirdető szektája ép ezidőt áll virágzása tetőpontján s dacos elbizakodottságában egyre kihívóbban lép föl a katolikusokkal szemben. A hatalmi szóra támaszkodó térítési törekvések nem hogy meghajlítanák, ellenkezőleg még makacsabbá és merészebbé teszik. Diego és szent tanítványa azonnal észreveszik a bajok

forrását. Első tekintetre látják, hogy itt nem ünnepélyes dekrétumokra és fenyegetésekre, hanem apostoli példára és szüntelen, áldozatokban gazdag prédikátori tevékenységre van szükség. Ennek megfelelően látnak tehát munkához. Előbb a toulousei egyházmegye egyik falujában, Prouille-ben egy női kolostort, az első dominikánus apácázárda őseit, rendeznek be s azután szélében-hosszában prédikálni kezdenek Languedocban. Diegot ugyan főpapi tisztje már két év mulva visszaszólítja egyházmegyéjébe, de szent Domonkos annál nagyobb hévvel folytatja a megkezdett munkát. «Évekhozzát járja az országot, vitatkozik, prédikál, imádkozik, tanít élőszóval s még inkább példájával. Csudák tanuskodnak beszéde mellett. Mégis az aratás, melyet hegyűjthet, csekély.» A keresztes hadjárat közbejötté még jobban megkeményíti az eretnekek szívéit.

De azért az évek, látszólagos meddőségük ellenére, mély nyomokat hagynak a lángbuzgalmú apostol lelkében. Alapos lélekismeret és tömérdek tapasztalat birtokába juttatják, melyeknek később rendalapító tevékenységében kitünő hasznát veszi. De legfőbb eredményük mégis annak fölismertetése, hogy munkája sikerét és tartósságát csak az esetben remélheti, ha alkalmas társakra talál, azokat eltölti a maga szellemével és vezérli őket a megkezdett úton, ha egyéni buzgalmát századokra és világrészekre szánt intézménnyel, renddel tudja alátámasztani. Első tanítványokul két toulousei polgárt Cellani Pétert és bizonyos Tamást nyer meg. Fulko püspök és Monfort Simon, az albigensek legyőzője, azonnal felkarolják vállalkozását és mindenképen gyámolítják munkájában. Biztatásukra Domonkos még 1215-ben Rómába megy, hogy III. Ince pápától kieszközölje műve megerősítését. De Rómába

rossz időben érkezik. A pápa az épen folyamatban lévő lateráni zsinat ismert végzésére való hivatkozással elutasítja kérését s meghagyja neki, hogy a meglevő regulák valamelyikét válassza rendje számára.

Domonkos tehát dolgvégzetten kénytelen visszateretni. De nem csügged el. Rendületlenül dolgozik tovább. A regulakérdést úgy oldja meg, hogy a premontrai szabályzat rendelkezéseivel kiegészített augusztinus-regulát teszi követői életének zsinórmértékéül. Mivel közben Fulko püspöktől megkapja a toulousei szent Romanus templomot, társaival ideköltözik Cellani Péter házából s itt rendezi be az első sajátképeni értelemben vett kolostort. Azután ismét Rómába siet a megerősítés kieszközlésére. III. Honorius, a közben elhalt III. Ince utóda nagyon kegyesen fogadja s már 1216. december 22-én kiállítja számára a megerősítő bullát. Azonkívül több nevezetes kiváltságot ad keletkező rendjének. Így többek között megengedi, hogy tagjai bármely egyházmegyében prédikálhassanak. A szent azonnal Toulouseba és Prouillebe siet az örömdetes hírrel s 1217. augusztus 15-én szétküldi a köréje gyülekezett maroknyi csapatot a világba, hogy mindenfelé terjessze a nagyrakelendő rendet. Maga ismét Rómába megy s a Santa Sabina egyház mellett férfi-, a San Sisto mellett női kolostort rendez be. Még jelentősebb eredmény, hogy gyújtó szavaira sok előkelő és tudós férfi csatlakozik hozzája, így a lengyel szent Jácint és bold. Ceslaus — kiknek buzgó fáradozása nagyban hozzájárul az első évek szemképráztató sikereihez.

De a szent nem éri be annyival 1218-ban hazájába, Spanyolországba viszi meg rendalapításának hírét; innét Párisba, majd a tudományok másik büszke városába, Bolognába látogat el. Itt tartja

1220-ban az első egyetemes káptalant, mely minden bizonytal assisi szent Ferenc példájának láttára a teljes szegénység alapjára helyezkedik. Utána még a pogány kúnok közé akar menni s vérét ontani hitéért, de 1221. augusztus 6-án bekövetkezett halála megakadályozza szándéka kivitelében.

Szent Domonkos meghal, de műve túléli. Szellemének örökösei lelkesedéssel folytatják tovább a megkezdett munkát. Először is befejezik az alkotmányadás fontos művét. Az 1228-iki párisi egyetemes káptalanon rendszerbe foglalják az eddig csak szóban továbbadott rendszabályokat. (*Consuetudines fratrum praedicatorum*). Tulajdonképen magának a szentnek alapelvei és szabályai ezek, melyekből éles vonásokkal domborodik ki az új rend arculata. Világos és határozott mindjárt az elérendő cél kitűzése: «A mi rendünk, mint ezt mindenki tudja, kezdettől fogva az igehirdetés és lélekmentés céljából alapított». Ez a célkitűzés az egyes rendtagok nagyobb szabadságát és mozgékonyosságát tételezi fel, mint az eddigi regulák megengedték. Ezért szent Domonkos szakít a *stabilitas loci* elvével s lelki fiaival csak a generálisnak s nem egyúttal a rendház főnökének, priorjának esküdtet feltétlen engedelmességet. Ugyanez okból napirendjökből törli a kötelező kézimunkát s szigorúan megtiltja nekik lelkési hivatalok vállalását. Azt akarja, hogy követői teljesen apostoli hivatásuknak élhessenek. De hogy ezt a maguk és mások lelki hasznával tehesék, megkívánja tőlük, hogy kellően felvértezzék magukat tudományos ismeretekkel. Domonkos az első rendalapító, aki a szerzetesek kiképzését szervesen beilleszti a rendi szabályzatba, mert azt akarja, hogy fiaiból jó gyóntatók, kiváló prédikátorok és minden ellenvetésre azonnal felelni tudó hittudósok legyenek.

Ha a ferencrend az első demokratikus rend, úgy az övé teljes joggal mondható az első *tudós rendnek*, mely nem annyira a szíven, mint inkább az értelmén át kíván hatni az akaratra. Nem véletlen, hogy a skolasztika fejedelmei soraiból kerülnek ki s hogy tagjai közt mindig jelentékeny számmal akadnak kiváló tudósok.

Kitünő szellemi és erkölcsi vértetűk, tudományos felkészültségük csakhamar becsületet szerez szent Domonkos fiainak. Egyházi és világi nagyok versenyezve hívták őket mindenfelé. Magyar Pál, híres bolognai jogtanár és szent Domonkos tanítványa buzgólkodására 1225 táján nálunk is meleg otthonra találnak s rövidesen behálózzák kolostoraikkal az egész országot. Különösen a németajkú városi polgárság fogadja őket nagy szeretettel. De királyaink és főuraink is bőkezűen gondoskodnak róluk. Legelőkelőbb családainknak fiai és leányai örömmel öltik magukra a prédikátor-testvérek és a domonkos-apácák ruháját. Elég itt Buzád Hahót bán és bold. Margit nevét említenünk. Ennek a körülménynek lehet betudni, hogy a dominikánusok hamar elvegyülnek a magyarságban s buzgón felkarolják nemzeti törekvéseit. II. Endre uralkodásának vége felé és IV. Béla korában már ők a boszniai bogomilok és a pogány kúnok legbuzgóbb térítői, aminthogy közülük kerülnek ki az őshazában visszamaradt magyarok legszorgosabb kutatói is.

De nemcsak nálunk, hanem másutt is elsősorban az igaz hit megerősítésére irányzott törekvés — innét az *ordo veritatis* elnevezés — és az eretnekek és pogányok megtérítésének szenvedélyes vágya jellemzi a prédikátor-testvérek munkáját. Azért érthető, hogy a pápák kiváló előszeretettel alkalmazzák őket mindenütt, ahol a hit kérdései forognak szóban.

Igy a keleti missziókba a franciskánusok mellett elsősorban őket küldik s a püspöki inquizició kialakulása után szinte kizárólag közülük szemelik ki az inquizitorokat, *inquisitores hereticae pravitatis*. Idők multán olyan benső kapcsolat fejlődik az inquizició és a rend között, hogy még az ú. n. spanyol inquizicióban is rendszerint dominikánusok töltik be az inquizitori tisztet. Szent Domonkos idejétől kezdve a pápák hasonlóan közülük választják a *magister palatii*-t.

Az igehirdetés és a hit tisztaságának őrzése mellett a másik fontos terület, melyen a dominikánusok századokra szóló nagy alkotásokat hoznak létre, a tudomány és a művészet. A párisi egyetem már 1230-ban megnyitja előttük katedráit s innét kezdve szinte végeláthatatlan hosszú sorban követik egymást a kiválóbbnál-kiválóbb theologiai és filozófiai tanárok. Nagyjában ugyanaz a helyzet a bolognai, padovai, kölni, bécsi és prágai egyetemeken. Az egyetemek mellett sok kiváló erő működik a *studium generale*knak nevezett theologiai intézetekben is. Ez az élénk tanítói tevékenység, párosulva a regula szellemével, igen intenzív és sokoldalú tudományos működésre inspirálja a rend tagjait. A jezsuitákat leszámítva alig van még egy rend, mely a jelesebbnél-jelesebb tudósoknak olyan gazdag füzérét tudná fölmutatni, mint a szent Domonkos alapítása. Hiszen csak e legkiválóbbak neveinek fölemlítése lapokat töltene meg. Hasonlóan nagy az érdeme az építészet és festészet, különösen a miniature-festészet terén. Firenzei S. Maria Novella és S. Marco kolostora valóságos művésziskola, melyben oly kiváló mesterek működnek, mint Fra Sisto és Fra Ristoro építőművészek s Fra Angelico és Bartolomeo della Porta festők.

E sokoldalú és fényessikerű tevékenységet első ízben a nagy egyházszakadás zavarja meg, mivel a rend megoszlását és ennek eredményeként a fegyelem nagymérvű aláhanyatlását idézi elő. Az eredeti szellem megrokkánását szembetűnően mutatja az apostoli szegénység ideáljától való eltávolodás. V. Márton pápa 1425-ben az egyes rendházaknak, IV. Sixtus pedig 1475-ben és 1477-ben az egész rendnek megengedi, hogy fekvő birtokokat szerezzenek. Az ekként megindult általános fegyelmi lazulást egyes lelkes férfiak szigorú fegyelmű kongregációk alakításával igyekeznek föltartóztatni. Így poroszországi bold. Konrád († 1426) a németországi, bold. Bertalan († 1417) pedig az olaszországi kolostorokat szedi rendbe. Az utóbbinak nyomdokaiba lép Boninperto Máté († 1444), a lombardiai és a híres Savonarola Jeromos († 1498), a toszkánai kongregáció szervezője. A kongregációkba tömörülés még a XVI. és XVII. században is nagyban folyik a hitújítástól megkimélt területeken. Jórészt ennek és a nyomában fölülkerekedett jó szellemnek tudható be, hogy a dominikánus rend 45 provinciájával és három világrészben szétszórt kolostoraival még a fölvilágosodás korában is egyik legerősebb támasza a sok oldalról ostromolt egyháznak. De a fölvilágosodásból kisarjadó forradalmat és szekularizációt ő is nagyon megszenvedi. Franciaországban és Németországban egyidőre egészen megsemmisül, de másutt is rendkívül súlyos veszteségeket szenved. Így pl. Spanyolországban az 1835-iki forradalom alkalmával 221 kolostorból 152-t veszít el.

E szomorú állapotok csak a XIX. század közepén fordulnak vigasztalóbbra. Olyan lelkes férfiak fáradozására, minők a híres szónok Lacordaire († 1861), Jandel generális († 1877) és Montalembert, ismét

becsületet szerez a nagymultú rendnek s újra megnyitja számára az utat olyan országokba is, melyekből előbb a forradalom bujdosásra kényszerítette. Ugyanakkor Zigliara biboros, Gonzalez biboros, Guglielmotti, Denifle, Weisz Albert és mások ismét régi fényében ragyogtatják fel a dominikánus tudomány kissé megfakult presztizsét. Ennek a sokirányú és odaadó igyekvésnek eredménye, hogy a szenvedett veszteségek, ha nem is számbelileg, erkölcsi hatás tekintetében lassankint kiegyenlítődnek. Szent Domonkos rendje ma ismét számottevő tényezője az egyház életének. Lelkészkedő és missziós tevékenységével épügy méltónak mutatkozik fényes multjához, mint tudományos működésével. 24 provinciájában és nyolc kongregációjában megújhodott buzgalommal folyik a lelkek javát célzó munka.

3. Keletkezésének idejét tekintve valamennyi kolduló rendet megelőzi, de végleges formábaöntés tekintetében harmadik helyen áll a *kármelita* rend. Keletkezésének körülményei a XVII. század második felében rendkívül szenvedélyes és hosszas polémiára adnak alkalmat, mely utóljára a szentszéket is közbelépésre indítja. A kármeliták ugyanis kétségbevonhatatlan tudományos tételként akarják elfogadtatni, hogy rendjük Illés próféta idejétől kezdve megszakitás nélkül fönnáll, míg a hollandista Papenbroeck szolid érvekre támaszkodva azt vitatja, hogy a keletkezés időpontja nem tehető korábbra a XII. századnál. Az azóta folytatott kutatások a bollandista tudósnak adtak igazat. Ma már nem kétséges, hogy a kármelita rendnek egy Berthold nevű kalábriai keresztes lovag az alapítója, aki 1156-ban tizenegyedmagával a Kármelhegy magányában remeteéletet kezd. Utóda, Brokard (1195—1231) a számban tetemesen megnövekedett remeték részére 1208-ban igen szigorú

szabályokat eszközöl ki Albert jeruzsálemi patriarchától, melyet 1226. jan. 30-án III. Honorius pápa is megerősít.

Mivel azonban az így kialakult rend helyzete a II. Frigyes császár és Kamel szultán között létrejött béke ellenére is Palesztinában egyre tűrhetetlenebbé válik, nyugatra veti tekintetét. II. Berthold (1234—41) és Alanus főnöksége idején (1241—45) egyre több tagja szakad Európába, ahol mindenütt szíves fogadtatásra találnak. Különösen szent Lajos francia király karolja föl nagy szeretettel ügyüket. Számuk rövidesen annyira megnő, hogy az angliai Aylesfordban már 1245-ben megtarthatják első egyetemes káptalanjukat s az elhalt Alanus helyébe szent Simon személyében († 1265) generálist választhatnak. Ugyanez évben IV. Ince pápa a kolduló rendekhez sorozza őket, két évvel utóbb pedig, szabályzatuk megfelelő módosítása után *Ordo B. M. V. de monte Carmelo* címen újólag megerősíti rendjüket.

Szent Simon mint generális nagyon sokat tesz a polgárjogot nyert új rend terjesztésére. A lelkes Mária-kultusz, mely oly kiválóan jellemzi lelki fiainak életét s melynek egyik gyorsan elterjedt és nagy népszerűsége jutott eszköze a *skapuláré*, nagymértékben megkönnyíti munkáját. A jámbor és lovagias kor megkülönböztetett szeretettel tekint az egek Királynőjének új fiaira és siet mindenütt meleg otthont készíteni számukra. Anglia, Olaszország és Franciaország után Németország, majd a távolabb eső Ausztria, Lengyelország és a skandináv államok is befogadják őket. Nálunk, úgy látszik, Nagy Lajos uralkodása alatt (1372) építik számukra az első kolostort, a budait. Ezenkívül a középkorból tudomásunk van még a pécsiről és az eperjesiről.

E biztatóan indult és fényes sikerektől kísért

virágzásnak a nagy egyházszakadás vet véget. Ekkor ugyanis a rendben is ötven esztendeig tartó schisma áll elő (1378—1428), mely teljesen aláássa a fegyelmet. Az 1430-iki egyetemes káptalan sikertelenül kísérli meg az eláradt bajok orvoslását. Mindössze annyit ér el, hogy kérésére IV. Jenő pápa 1431-ben több pontban, így nevezetesen a hűvésés, a hallgatás és a kolostorból való távozás kérdésében lényeges enyhítéseket eszközöl a regula eredeti szigorúságán s ezzel tompítja az eszmény és valóság kiáltó ellentétességét. Mivel azonban a rend egy része nem akarja elfogadni az enyhítéseket, rövidesen *observans* és *konventuális* irányzatra töredezik szét. Az előbbi árnyalat ismét több kongregáció szerint oszlik meg. Ilyenek a Connecte Tamástól kezdeményezett mantuai kongregáció, mely idők folytán mintegy 50 kolostort ölel magába és a Ker. János atyától alapított francia albiai kongregáció.

De bár e kongregációk és a rend egyetemében időnként fölmerülő reformtörekvések s főleg a lelkes és buzgóságáért életével lakoló Soreth János generális (1451—71) nemesszándékú igyekezete helyenként és időlegesen lendítenek valamit a süllyedt állapotokon, egyetemes és mélyreható változás csak a XVI. században és szent Teréz föllépése után következik be. A hitújítás korának e páratlan hatású szentje, a *virgo seraphica* és a *mistica doctora* főleg alcantarai szent Péter buzdítására kezdi meg reformművét. Először a már meglévő kolostorokkal próbál szerencsét, de sikertelenül. Igyekezete mindenütt visszautasításra talál. Ezért 1562-ben IV. Pius pápa (1559—65) engedélyével Avilában külön kolostort rendez be maga és négy követője számára. Életszabályul a IV. Incétől megerősített eredeti regulát fogadja el, melyet azonban lényeges kiegészítésekkel

bővít meg. Eleinte sok nehézséggel kell megküzdenie, de szívós energiája diadalmaskodik minden akadályon. Különösen nagy nyereséget jelent ránézve Keresztes szent János († 1591) csatlakozása, mivel az ő segítségével a férfikolostorokra is kiterjesztheti reformját, Jórészben e jámbor szerzetes önfeláldozó támogatásának köszönheti, hogy halálakor (1582. okt. 4) a 17 női kolostorhoz már 15 megreformált vagyis sarútlan férfizárda is sorakozik.

Szent Teréz életműve a lelkes utódok kezén mind nagyobb arányúvá bontakozik ki. A sok imádsággal és önsanyargatással megmunkált talaj mindenütt alkalmasnak bizonyul a reform befogadására. 1593-ban Róma, 1602-ben Nápoly, 1604-ben Páris, 1607-ben Belgium, 1612-ben Németország, 1631-ben pedig bölcsője, a Kármelhegy nyílik meg előtte. Sőt még Keresztes szent János életében át-szárnyalja az óceánokat s Kongóban, Guineában, Mexikóban és egyebütt is gyökeret ver. Ekkorra rendezést nyer a dolog jogi oldala is. XIII. Gergely pápa II. Fülöp spanyol király sürgetésére már 1588-ban megengedi a reformált kolostoroknak, hogy külön provinciálist válasszanak, aki közvetlenül a generálisnak van alárendelve. Utóda, V. Sixtus még tovább megy egy lépéssel s külön *vicarius generalist* állít élükre (1588), míg VIII. Kelemen egészen önállósítja őket s megengedi nekik, hogy saját generális válasszanak (1593). Ugyanő 1600-ban két független kongregációra tagolja szét a sarútlan rendet: egy spanyolra, mely a spanyol és portugál kolostorokon kívül a mexikóiakat is magában foglalja és egy olaszra, mely Európa egyéb részein kívül felöleli az Afrikában, Ázsiában és Észak-Amerikában lévő missziós-telepeket is. Az előbbi virágzása tetőfokán 10, az utóbbi pedig 24 provinciára tagozódik.

Ekkor a sarútlan irány már imponáló számbeli és erkölcsi túlsúlyban van az enyhébb irányzattal szemben s szigorú aszketikus életmódjával mindenütt becsületet és tiszteletet szerez magának. Ezért az új kolostorok alapítói rendszerint velük népesítik be alapításukat. Így történik nálunk is a budai (1692), győri (1687), szakolcai (1699), székesfehérvári (1730) és budapesti (1896) kolostorokkal. Hatásuk terjedelmét legjobban az mutatja, hogy még a sarútlan testvérek sem vonhatják ki magukat alóla. Náluk is több reformkongregáció alakul, melyek az eredeti aszketikus szellem visszaidézését célozzák. Ilyenek a Bouhourt Pétertől kezdeményezett rennesi kongregáció (1604), mely idők folytán Németországban, Flandriában és Olaszországban is csatlakozásra talál, továbbá a szicíliai (1619) és a turini kongregáció (1633).

A szent Teréz működése nyomán kelt egészséges indítások több mint kétszáz esztendőre a másodvirágzás korát derítik a sarútlan és közvetve a konventuális kármelita rendre. E virágzásnak csak a XVIII. század végével szakad vége, de akkor sem benső okokból, hanem nyers hatalmi beavatkozás következtében. A szekularizáció és a forradalom a szemlélődő életet élő szerzetesek ellen még kegyetlenebbül dühöng, mint a tanító vagy lelkészkedő rendek ellen. Ezért érthető, hogy a kármelita kolostorokat is százszámra rabolja el és rombolja le. Csak maguk a sarútlan kármeliták több mint 200 konventjüket veszítik el. Nem csoda tehát, hogy mai állapotuk a XVIII. század közepi létszámhoz képest erős csappanást mutat. Spanyol és olasz kongregációjuk az 1875. febr. 12-iki egyesítés óta mindössze 15 provinciát, 5 semiprovinciát és több missziós állomást számlál mintegy 140 konventtel

és 2000 rendtaggal. Valamivel kevesebben, körülbelül másfélezren vannak a konventuális testvérek, akiknek 17 provinciájuk Európán kívül Észak-Amerikában és Braziliában van szétszórva.

XII. A szabályozott papok.

A közép- és újkor fordulópontja súlyos válságot idéz elő a szerzetesség történetében. A renaissance és a humanizmus és nyomban rá a nagy egyházszakadás az elvilágiasodás szellemét viszik be a kolostorba. A laikus társadalom erkölcsi lazasága mindjobban megféri a szerzeteseket is. A jóra és a nemesre való törekvés ugyan most sem hiányzik, de rövidlélekzetű föllángolásai nem tudják magukkal ragadni a szerzetesség egyetemét, még kevésbé a világi társadalom szélesebb rétegeit. A nagy és szent eltökélések és tetteket gyümölcsöző inspirációk helyét közömbösség vagy épen világias érdekhajhászás és pogány gondolkozásmód váltja fel. A keretek nagyjából érintetlenek, de a szellem hova-tovább egészen eltűnik. A szellemmel együtt tovatűnik az életképesség és az ellenálló erő is. Mikor Luther Márton föllép és hadat üzen a kath. egyháznak, az elvilágiasodott és fegyelmet megúnt szerzetesek százával csatlakoznak hozzá frigyestársul. De akik hívek maradnak, azok sem tarthatják sokáig magukat. Luther kifejezetten kárhóztatja a szerzetesi életformát s ezzel egyenesen felbátorítja forradalmi láztól hevülő követőit a rombolás megkezdésére, A kapzsiság és fanatizmus csákyát meg csóvát ragad és száz- meg ezerszámra rabolja ki s dűlja föl a kolostorokat. Egész provinciák elpusztulnak és számos rend alapján rendül meg a szenvedett súlyos

veszteségek miatt. A skandináv, angol és skót szerzetesség egészen megsemmisül, az északnémet-országinak csak szánalmas roncsai maradnak s a magyar, francia, lengyel, ir és délnémetországi is csak mérhetetlenül súlyos áldozatok árán kerül el a teljes elenyészést.

De a vihar, mint rendesen történni szokott, végelemzésben ezúttal is tisztító hatásának bizonyul. A pusztulást elkerült kolostorok és provinciák a szenvedett csapások súlya alatt tudatára ébrednek süllyedt állapotuknak és sietnek megkeresni a kivezető utat. A XVI. század a legtöbb helyütt mélyreható reformokat indít meg, melyek az erkölcsi és szellemi újjászületés korát derítik a számban ugyan megfogyatkozott, de energiában és inspirációkban gazdagabbakká lett rendekre. A megújhodott vagy a régi tókról újonnan fakadt szerzetek azután készségesen sorakoznak föl a szorongatott egyház védelmére s önfeláldozó munkájukkal nem kis mértékben hozzájárulnak az ellenreformáció korában mind-nagyobb arányúvá kibontakozó győzelem kivívásához.

De bármily értékes szolgálatokat teljesítenek a régi típusú rendek, a kornak jellegét mégsem ők adják meg. Életformájuk, célkitűzésük és multjuk tradíciói többé-kevésbé mind akadályozzák őket abban, hogy teljesen hozzá tudjanak simulni a változott viszonyok támasztotta új feladatokhoz. Az új idők új embereket és új életformákat sürgetnek. A probléma megoldása égetően sürgős, mivel a hitújítás napról-napra diadalmasabban tör előre s a meggyőzés, csábítás és erőszak hármasságával tömegesen hódítja magához a hívőket. És ekkor ismét diadalmasan ragyog fel a szerzetesség történetében már több ízben megfigyelt gondviselészerű vonás. Ugyanaz a titokzatos isteni erő, mely három-

száz évvel előbb életre hívta a kolduló rendeket, most ismét újszabású szerzeteseket, az ú. n. *szabályozott papokat* (*clerici regulares*) állítja csatasorba az egyház fönmaradásáért folyt harcban.

A szabályozott papok testületei valóban a kor lelkéből és a kor szükségleteinek kielégítésére születnek. Célkitűzésüknél és összetételüknél fogva épen azt bocsátják az egyház rendelkezésére, amire a folyó nagy küzdelmekben legégetőbb szükség van: harcos akarást, imponáló tudást és kitünő szervezettséget. A munkamegosztás elvének érvényesülése csak fokozza harci értéküket: mindegyik pontosan körülhatárolt konkrét cél elérésére alakul s ezért osztatlan lélekkel és osztatlan energiával végzi munkáját. Az általános lélegkondozás mellett főleg azoknak a területeknek a megmunkálására vetik magukat, melyeken ellenfeleik legfényesebb győzelmeket aratják. Ezek: az iskola, az irodalom és a szószék. Ösztönszerűen megérik, hogy a régi módszerek és eszközök nem vezetnek többé célra; tehát tulajdon területén keresik az ellenfélrt és tulajdon fegyverével veszik fel ellene a harcot.

Ahhoz azonban, hogy e nehéz és sokoldalú munkát kívánó feladatnak meg tudjanak felelni, az új rendeknek az eddig kialakult szerzetesi életformánál rugalmasabb szervezetre van szükségük. Hiszen harci értékük jórésztben mozgékonyaságuktól, a változó helyzetekbe és feladatokba való gyors beleélésüktől és nem utolsó sorban a központi irányítás elvének föltétlen érvényesülésétől függ. Erre pedig sem a *stabilitas loci* elvén sarkalló monachus regula, sem a kanonoki, sem a remetei szabályzat, sőt még a koldulórendek nagyobb mozgási szabadságot biztosító berendezkedése sem nyújt elég garanciát. Ez okból olyan életformát választanak, mely mintegy

átmenetül szolgál a hagyományos értelemben vett szerzetesi és világi papi életmód között. Innét ered hivatalos elnevezésük: *clerici regulares*.

Ez életforma jellemző vonásai: bizonyos aszketikus követelményeknek, így az ünnepélyes karimádságnak elhagyása, szigorúan keresztülvitt központosítás s a közvetlen célul kitűzött munkakör és a szentszék, mint legfőbb egyházi hatóság iránti föltétlen engedelmesség erős hangsúlyozása. A régebbi szerzetesek mértékével mérve tehát általában enyhének mondható. De ami hiányzik belőle aszketikus tartalomban, azt bőven kipótolja nagy célokért hevülő munkakedvvel és lázas munkavégzéssel. Mert az új rendek nem szemlélődésre, hanem elsősorban munkára és harcra, a fennállásában és egyetemes hatásában fenyegetett egyház ügyének diadalra segítésére s azontúl a keresztény társadalom fennmaradását biztosító vallásos és erkölcsi erők állandó ébrentartására alakulnak. Ebből a szempontból megalkulásuk és bekapcsolódásuk az egyházi élet nagy áramkörébe épen olyan mélyenszántó egyetemes történeti jelentőséggel bír, mint birt annak idején a bencések vagy franciskánusok világbalépése.

Az új típus nevezetesebb képviselői történeti sorrendben a következők: 1. a *theatinusok* (1524); 2. a *jó Jézusról nevezett szabályozott papok* (*clerici regulares boni Jesu*, 1526); 3. a *barnabíták* (*clerici regulares s. Pauli decollati*, 1530); 4. a *szomaszkaiak* (*clerici regulares s. Maioli Papiæ congregationis Somaschæ*, 1532); 5. a *jezsuiták* (1540); 6. az *Istenanyjáról nevezett szabályozott papok* (*clerici regulares matris Dei*, 1583); 7. a *jó halál atyái* vagy *kamilliánusok* (*clerici regulares ministrantes infirmis, patres agonizantes* 1586.); 8. a *kiseb szabályozott papok* (*clerici regulares minores*, 1588) és végül 9. a *kegyesrendiek*

vagy *piaristák* (1597). Ezek közül történetileg nagyobb szerepet játszanak:

1. a *theatinusok* (clerici regulares Theatini), akik Tienei szent Kajetánban († 1544) és Caraffa János Péter theanei püspökben, a későbbi IV. Pál pápában (1555—59) tisztelik alapítójukat. A két szent férfit igen magas eszményi célok: a papság tudományos színvonalának emelése, a prédikátori tisztség fontosságának nyomatékosítása és a gyakori áldozás sürgetése hevítik, amikor néhány hasonló gondolkozású társukkal VII. Kelemen pápától (1523—34) engedélyt kérnek rendjük megalapítására. Az engedély megnyerése után (1524. jún. 24) az augusztinus regula alapján azonnal meg is kezdik szerzetesi együttélésüket s fényes istentiszteleteikkel és fáradhatatlan lélegzõdozásokkal, különösen a gyóntatásban és prédikálásban tanusított kitartásukkal és a betegek szerető gondozásával csakhamar magukra vonják a figyelmet. Róma kifosztása és kolostoruk feldúlása (1527. máj. 6) ugyan egyidõre véget vet tevékenységüknek, de a *signoria* bőkezûségébõl Velencében nemsokára ismét munkához láthatnak. Szent Kajetán innét alapítja meg a S. Paolo Maggiore mellett épült elsõ nápolyi kolostort, melyet a századok folyásában még öt más követ.

De a theatinus-rend fénykora csak Kajetán halála és alapítótársának, a közben biborosságra emelkedett Caraffa püspöknek pápává választása után derül fel. Mert IV. Pál a pápai trónra is magával viszi meleg érdeklõdését rendje további sorsa iránt s egykori rendtársait a kedvezések és kiváltságok hosszú sorával halmozza el. Így mindjárt trónralépése után megajándékozza õket a quirináli S. Silvestro egyházzal és kolostorral s ezzel méltó központot teremt számukra a kereszténység

fővárosában. Másrészt tökéletesíti szervezetüket azzal, hogy a generális hivatali idejét három évről öt évre emeli föl. Ez utóbbi tekintetben még nevezetesebb változást eszközöl negyedik utódja, V. Sixtus pápa. Azzal ugyanis, hogy az egyetemes káptalan kezéből a generális kezébe teszi a legfőbb hatalmat s a három évre megbízott helyi elöljárók kinevezését is az ő jogkörébe utalja át, egységessé teszi a rend szervezetét s nagy mértékben megkönnyíti az immár tetemes számúvá lett kolostorok azonos szellemben való vezetését.

A pápák és főpapok állandó kedvezése mellett részben ennek a tökéletesített szervezetnek köszönhető, hogy a XVII. század végén már alig van nagyobb olasz város, mely theatinus-kolostor nélkül állna. Sőt némelyik, mint pl. Róma és Nápoly, többel is dicsekedhetik. Olaszország határán túl azonban csak nehezen indul a terjeszkedés. Az első külföldi konvent, a párisi, csak 1644-ben épül Mazarin bíboros gondoskodásából. Utána München, Prága, Bécs, Salzburg, Madrid, Lissabon, Salamanca és Maiorca fogadja falai közé szent Kajetán fiait. De ezzel ki is merül a külföldi alapítások sora. Ezek egy része is csak átmeneti állomásnak bizonyul. Ami hosszabb életű akad köztük, az is mind áldozatul esik a szekularizációnak és a forradalomnak.

A theatinus-rend tehát nem tartozik az elterjedtebb rendek közé. Mindazonáltal jelentősége igen nagy. Nemcsak azért, mivel az első újtipusú reform-rend, mely a későbbieknek, így a jezsuitáknak is útját egyengeti, hanem végzett munkájáért is. A renaissance pogány szellemétől minden porcikájában át meg átjárt Olaszországban szent Kajetán fiai indítják meg elsőnek az egyházi reform művét, mely néhány évtizeddel később a trienti zsinatban és a

jezsuiták működésében már gazdag gyümölcsöket érlel. Jó példájukon, különösen a szegénység szigorú értelmezésén kívül aktíve is közreműködnek a kolostorok és provinciák elhanyagolt fegyelmének a helyreállításában, azzal pedig, hogy a kiváló főpapoknak hosszú sorát adják az egyháznak, nagy mértékben hozzájárulnak a világi papság szellemének a javításához és erkölcsi szintjének emeléséhez. Még nagyobb a laikus társadalomra való hatásuk. Főleg mint fáradhatatlan prédikátorok érnek el nagy sikereket. Prédikációikban szakítanak az előző korok elfajult, mesékkel és kuriózumokkal túlszűfolt modorával, lehetőleg kerülnek minden profán vonatkozást, de annál nagyobb gondot fordítanak az erkölcsi vonatkozások kiemelésére. Ebbeli működésük valószínűleg korszakot alkotó az ígehirdetés történetében. A szószék mellett a gyóntatószékben időznek legszívesebben. Fáradhatatlanok a bűnvallomások hallgatásában s a haldoklók és a halálra ítélt bűnösök előkészítésében. Az a körülmény, hogy többnyire előkelő nemesi családok sarjadékai, csak fokozza hatásukat, mivel összeköttetéseiknél fogva éppen azokat a köröket békítik ismét össze a vallással és az egyházzal, melyeket legjobban megmérgezett a renaissance szelleme.

E gazdag és sokoldalú reformmunkához még hozzá kell számítanunk jelentős missziós tevékenységüket, melyet főleg a Kaukázusban, Örményországban és Kinában fejtenek ki. Nem kevésbé számottevő tudományos és irodalmi működésük. Soraikból számos kiváló tudós kerül ki. Ilyenek: a hercegi családból eredett bold. Tomasi József és Merati Kajetan liturgikusok. Scupoli Lőrinc aszketikus, Piazzini csillagász, Nunez da Silva neves portugál költő stb. Végül említenünk kell a breviárium megjavítására

irányzott serény igyekezetüket, mellyel elkészítik a római breviáriumnak V. Pius, VIII. Kelemen és VIII. Orbán pápák alatt bekövetkezett megreformálását. Mindezen érdemeik alapján az egyház és a szerzetesség története méltán őrzi kegyelettel emléküket.

2. Amit a theatinusok kicsinyben kezdenek és nem dicstelenül folytatnak, ugyanazt hasonlíthatatlanul nagyobb mértékben tovább fűzik és világtörténeti jelentőségre emelik a *jezsuiták*. Loyolai szent Ignác fiai ugyanazt a szerepet töltik be a szabályozott papok között, mint a bencések a monachusok és a ferencrendiek a koldulórendek népes gyülekezetében: reprezentánsai egy-egy fejlődési foknak, megszemélyesítői egy-egy korszak vágyainak és törekvéseinek. Amint a népvándorlás vad hullámainak elülése után meghiggadni kezdő korai középkornak a bencések s a fejlődésében kritikus ponthoz jutott késői középkornak a franciskánusok, hasonlóan a hiujítás és a nyomában támadt visszahatás forrongó és harcos hangulatának ők a legjellegzetesebb képviselői.

A jezsuitarend alapítója spanyol eredetű, mint szent Domonkos, akivel több vonásban egyezik is. Előkelő lovagi családból származik s maga is loagnak készül. Pályáját Katholikus Ferdinánd spanyol király (1479—1516) bizalmas emberének, Don Juan Velasquez de Cuellarnak udvarában kezdi, mint nemes apród, majd a navarrai alkirály seregébe lép át. Az V. Károly császár és I. Ferenc francia király között kitört háború csakhamar alkalmat nyújt bátorsága kimutatására. A De Foix András francia hadvezértől ostromolt Pamplona védelmében vitézkedik. De a döntő roham napján, 1521. máj. 20-án egy ágyúlövés éri, mely jobblábát összezúzza és a balt is erősen

megsebesíti. Félholtan viszik el a véráztatta bástyáról. Először a franciák fogadják gondjaikba, azután pedig Loyola várában veszik ápolás alá. De gyógyulása a szerető gondozás ellenére nagyon sok időt vesz igénybe. Orvosainak ügyetlensége még hosszabbra nyújtja szenvedését. Először rosszul illesztik össze a tört csontokat úgy, hogy lábszárát másodizben is el kell törni; azután ismét elvétik az összeillesztést s ezért kénytelenek a szárcsont kiálló részét lefűrészelni s az ekként megrövidített lábat egy feszítő készülék segítségével hosszabb időn át huzatni.

E kínos operációk tömérdek szenvedést okoznak Ignácnak, de ő lovaghoz illően panasz- és zokszó nélkül tűri a legnagyobb fájdalmakat is. Mikor aztán állapota jobbrafordul, olvasással akarja enyhíteni unalmát. Lovagregényeket kér, de ápolói csak az Üdvözítő és a szentek életével tudnak szolgálni neki. Más hiányában ezeket kezdi tehát olvasni. És olvasás közben csodás változás áll be lelkében. Világias tervei, ábrándjai egyszerre köddé, párává foszlanak szét. Szent Ferenc és szent Domonkos példája szívébe markol és komoly elhatározásokat érlel lelkében. Eltökéli magában, hogy szakít eddigi életével s világi lovagból Isten lovagjává szegődik. Elhatározását gyors cselekvés követi. Mihelyt egészsége engedi, elzarándokol a híres montserrati kegyképhez és töredelmes életgyónás után a fényes lovagi öltözetet szegényes zarándokruhával cseréli föl. Azután a közelfekvő Monresába vonul s ideje nagyrészét az úgynevezett Paradicsonyölgyben tölti. Itteni benső küzdelmeinek, kísértéseinek és vigasztalásainak eredményeként rögzíti papirra később oly nagy jelentőségre jutott lelki gyakorlatait.

Miután Monresában eléggé megedzi magát a reá váró feladatra, 1523-ban a Szentföldre indul hithir-

detőnek. De csakhamar tapasztalnia kell, hogy megfelelő tudományos előkészültség nélkül semmire se jut. Azért ismét visszatér hazájába s embernyi-ember létére egy barcelonai iskola növendékei közé lép. Kétévi grammatikai tanulás után előbb az alcalai, majd a salamancai egyetemre megy theológiát és bölcseletet hallgatni. Mivel azonban lángoló buzgalma mindkét helyen különböző zaklatásokat zúdít rá, 1528-ban kivándorol hazájából. Egyenesen Párisba megy, ahol hét teljes esztendő tölthet buzgó tanulmányokban. De a szellemiek mellett itt is nagy gondot fordít a lelkiekre is. Folyvást azon igyekszik, hogy szavával és példájával minél több tanulótársát nyerve meg az erények követésének. A nehézségek és gyanúsítások csak fokozzák buzgalmát. Kitartása idővel megtermi gyümölcsét. A bizalmatlanság szertefoszlik s lassankint egy kis kör képződik körötte a legkiválóbb és legtöbbször hivatott ifjakkól. Nevezetesen hozzácsatlakoznak: Faber (Favre, Lefèvre) Péter, Xavéri Ferenc, Lainez Jakab, Salmeron Alfonz, Bobadilla Miklós és Rodriguez Simon. Ignác kimondhatatlanul örül az első tanítványok csatlakozásának, bevezeti őket a lelkigyakorlatok szellemébe s azután rábeszéli, hogy egyesüljenek szerzetesrenddé, melynek feladata a Szentföldön lakó hitetlenek megtérítése legyen. 1534. aug. 15-én a montmartei szent Dénes-kápolna kriptájában tényleg leteszik a szegénység és tisztaság fogadalmát s megegyeznek, hogy tanulmányaik befejezése után Velencéből egyenesen Palesztinába indulnak, illetve, amennyiben ezt nem tehetnék, a pápa rendelkezésére bocsátják magukat.

A montmartei fogadalom beváltása az 1537. évben válik esedékessé. A hét jóbarát néhány ujonnan csatlakozott társsal össze is jön Velencébe, de a kevéssel előbb kitört török háború miatt kénytelen

jobb időre halasztani a szentföldi út tervét. A kudarc nem csüggeszti el őket. Miután az arbei püspök kezéből 1537 június 24-én fölveszik az egyházi rend szentségét, haladéktalanul munkához látnak. Szétoszlanak a különböző városokba s rendkívül intenzív lélegkondozó tevékenységet kezdenek. Mint-hogy a keleti útra semmi biztató kilátás nem nyílik, Ignác 1537 vége felé Faber és Lainez kíséretében Rómába megy, hogy fogadalmuk második része értelmében felajánlja a pápának saját és társai szolgálatait. III. Pál igen kegyesen fogadja és kedvezésekkel halmozza el őket. Így Fabert és Lainezt mindjárt kinevezi a római Sapienza-egyetem tanárává. Kétévi megfeszített munka után a többi társak is Rómába jönnek, hogy még egyszer tüzetesen megbeszéljék terveiket. A megbeszélések eredményeként arra az elhatározásra jutnak, hogy most már formailag is életrehívják a régóta szándékolt és óhajtott rendet. Mindjárt rögzítik is főbb körvonalait. A pápa egy Guidiccioni Bertalan vezetése alatt álló háromtagú biborosi bizottságnak adja át a tervezetet felülbírálás végett s miután ez minden részletében helyesnek és keresztülvihetőnek találja, 1540. szept. 27-én *Regimini militantis ecclesiae* kezdetű bullájában beleegyezését adja a rend megszervezésébe, de tagjainak számát egyelőre hatvanra korlátozza.

A pápai beleegyezés és megerősítés megnyerése után Ignác ismét Rómába szólítja társait s miután elkészíti velük az ideiglenes rendszabályokat, generálisválasztásra hívja fel őket. Az 1541. ápr. 4-én megejtett választásnál valamennyi szavazat reáesik. A szent, bármily nehezeére esik, meghajol társai akarata előtt. 1541. ápr. 22-én a S. Paolo fuori le mura bazilikában társaival, immár szerzetestestvéreivel egyetemben leteszi ünnepélyes fogadalmát s

azután a kapott megbízásnak megfelelően a konstitúciók elkészítéséhez lát. Teljes tíz esztendeig dolgozik rajtok és csak 1550-ben jut velük annyira, hogy véleményezés céljából az ünnepélyes fogadalmat tett professzusok elé terjesztheti őket. Ujabb három évre van szükség, hogy egyes provinciákban próbaként kísérletet lehessen velük tenni. A tanácskozások és módosítások még a szent 1556. júl 31-én bekövetkezett halála után is folytatódnak és csak az 1558. júl. 2-án megnyílt első egyetemes káptalanon jutnak nyugvópontra. Az ekként megvetett szilárd alapon építenek tovább a következő generálisok: Lainez (1556—65), Borgia szent Ferenc (1565—72), Mercurian Eberhard (1573—80) s mindenkifölött Aquaviva Kolos (1581—1615), akik főleg gyakorlati irányban egészítik ki a konstitúciók intézkedéseit. Így jó néhány évtized telik bele, míg a rend szervezete, az *Institutum Societatis Jesu* teljessé válik.

A Jézustársaság, jelszava szerint, *ad maiorem Dei gloriam*, Isten nagyobb dicsőségének előmozdítására alakul. Célja minél több ember megnyerése az erényes életnek. Ezért munkakörét rendkívül tágasra szabja. A lélegzondozás szokásos módjai: a prédikálás, gyóntatás, lelkigyakorlatok és népmissziók tartása mellett a hithirdetést épügy feladatának tekinti, mint az ifjúság hivatásos nevelését és a tudományok művelését. Általában arra törekszik, hogy minden téren hathatós segítségére legyen az ezernyi ezer oldalról szorongatott egyháznak. Ez a törekvése állítja a reformáció és ellenreformáció korában alakult rendek élére, ez adja meg történeti jelentőségét s részben ez magyarázza bámulatos sikereit.

De sikereinek vannak más okai is. Így mindenekelőtt szervezete. Nem hiába sokáig készül és sokan

dolgoznak rajta, emberileg valóban tökéletesnek mondható. Olyan ez, mint egy izlésesen tervezett és gondosan megépített épület: minden részében jól átgondolt, arányos és harmonikus. Kitervezésében a pusztá szervezőképességhez merészség és bravuros lendület társul, mely könnyedén átíveli és egységbe foglalja a látszólagos ellentéteket is. Alkotóinak tekintete nem vész a részletekbe, hanem folyvást az egészen csügg s az egésznek szépségében és harmóniájában gyönyörködik. Ehhez szabják munkájukat, ehhez arányítják építőanyagukat. Arisztokratikus és monarchikus elemeket demokratikus és republikánus elvekkel elegyítenek, hogy annál biztosabbá tegyék az egyensúlyt, szembetünőbbé az arányosságot. Valóban elmondhatjuk, hogy szerzetesalkotmány hasonló gonddal és hasonló átfogó tekintettel még nem készült.

A demokratikus elemet legszembetünöbben az egyetemes káptalán, mint a legfőbb hatalom letéteményese képviseli. Egyedül neki áll jogában generálist választani és letenni, új konstitúciókat alkotni, a régieket módosítani vagy megszüntetni, úgyszintén a fennálló rendházakat és kollégiumokat feloszlítani. Egyszóval a rend lényegét illető minden dologban őt illeti a döntő szó. Tagjai: a generális vagy helyettese, a generálisi asszisztensek, a provinciálisok, illetve helyetteseik és végül minden provinciának két-két választott képviselője.

De a látszólag túlságba vitt demokratikus be rendezés mellett mindjárt ott van az arisztokratikus és monarchikus ellensúly: normális körülmények között a legfőbb joghatóságot és adminisztratív hatalmat az életfogytiglan választott generális gyakorolja. Ő a rend feje, valóságos szuverénje, aki a rendi konstitúcióktól és káptalani határozatoktól megvont

korlátokon belül szabadon és egyedül önlelkiismeretének feelve, rendelkezik az összesség és egyes tagjai sorsa fölött. Sőt egyes esetekben még a konstitúciók és a káptalani végzések megtartása alól is jogában áll fölmentést adni. A rend egyetemét képviselő káptalan csak nyilvánvaló erkölcsi vétség vagy a rend érdekével való ellentétbejutás esetén foszthatja meg őt hatalmától. Oldalán hat, illetve a visszaállítás óta őt választott asszisztens áll tanácsadói és segítői minőségben: azonkívül egy *admonitor*.

A generálisi hatalom egyik legfontosabb alkotó része a széleskörű kinevezési jog, mely a provinciálisokon és tanácsadóikon, konzultoraikon túl a helyi előljárókra is kiterjed. E jogával azonban csak akkor tud megfelelően élni a generális, ha állandóan tudomásul bír az egyes tartományok, rendházak és egyének viszonyairól. Tehát szigorúan szabályozott és rendszeres levelezésre van szüksége. Maga szent Ignác, mint generális, úgyszólván minden rendtaggal levelezésben áll s nyomatékosan megköveteli mind-egyiktől, hogy lehetőleg gyorsan és pontosan értesítse a beállott változásokról. Érthető tehát, hogy konstitúcióiban is nagy gondot fordít a kérdés szabályozására. A hivatalos levelezés mellett azt is megengedi, hogy az egyes rendtagok közvetlenül a generálishoz forduljanak írásaikkal.

E külső hierarchikus tagozódáshoz simul a benső tagozódás. Mint az, ez is minden ízében átgondolt és élesvonalú. Vezető gondolata, hogy csak arra méltók lehessenek teljesjogú rendtagok. Ezért az előkészületi időt, más rendekhez viszonyítva, feltűnően hosszúra szabja s újabb meg újabb próbákkal köti össze. Így mindjárt a próbaidőt, a noviciátust, két évre szabja. Ezen idő tartama alatt a jelöltnek bármikor jogában áll távozni, de viszont a rendnek

is jogában áll őt elküldeni, ha céljára alkalmatlannak találja. A két év leteltével a novicius egyszerű fogadalmat tesz és *skolasztikussá* (scholasticus approbatus) lép elő. A skolasztikus az egyszerű fogadalm erejénél fogva már a rendhez tartozik s azért csak elüljárói beleegyezéssel távozhatik. Legfőbb kötelessége a későbbi hivatása betöltéséhez szükséges szellemi és erkölcsi föltételek megszerzése. Az első két évben rendszerint klasszikus és humanisztikus, az utána következő három évben pedig bölcsészeti tanulmányokkal foglalkozik. Azután néhány évig mint felügyelő működik valamelyik rendi konviktusban vagy pedig tanít valamelyik kollégiumban. Csak azután, tehát a teljes elméleti és gyakorlati felkészültség megszerzése után következik a négyéves teológiai tanfolyam, melynek végeztével pappá szentelik a jelöltet.

De a fölszentelés még nem egyértelmű az előkészületi idő végével. Utána egy újabb, egy évig tartó noviciátus, az ú. n. *tertiatus* következik, mely főleg az értelemre iparkodik hatni (*schola affectus*) és a vallásos buzgalmat minél magasabbra szítani. Célja az apostoli férfi eszményének kialakítása az ifjú levitában, hogy méltóan sorakozzék azon férfiak társaságába, kiknek vezére az Üdvözítő, zászlója a kereszt, jelszava Isten dicsősége, győzelmi díja az emberek üdve és az egyház tiszteletének öregbedése. Aki ezt az utolsó próbát is sikeresen kiállja, az nyilvános, de még mindig nem ünnepélyes fogadalmat tesz és skolasztikusból *koadjutorrá* lép elő.

A koadjutorok előtanulmányaik minősége szerint vagy *coadiutores spirituales* vagy *coadiutores temporales*. Az előbbieket az imént vázolt előkészületi processzuson átment áldozópapok, az utóbbiak pedig a kétévi noviciátus után újabb tíz esztendőre kitöltött

és fogadalomra bocsátott laikus testvérek. Nyomós okokból a fogadalmaik alól való teljes fölmentés föltétele mellett bármikor elbocsáthatók. Végleges szerzetesnek tehát csak a negyedik és utolsó osztályba, az ú. n. *professzusok* kategóriájába tartozó rendtagok mondhatók. Ide azok az áldozópapok sorakoznak, akik a három szokásos ünnepélyes fogadalomhoz még egy negyediket csatolnak, melyben kötelezik magukat, hogy ellenmondás és vonakodás nélkül mindenüvé elmennek, ahová a pápa küldi őket; azonkívül megígérik, hogy a szegénységet illetőleg semmiféle újítást, lazítást nem fognak megengedni és hogy sem a társaságban, sem azonkívül méltóságot nem fogadnak el, sem utána nem törekszenek. Ez a fogadalom már életfogytiglan tartó kötelező erővel bír; alóla teljes fölmentés nem adható. Letétele teljesjogúvá avatja a szerzetest. Mert a rend magvát, a *corpus societatis*-t a professzusok alkotják. Közülük kerülnek ki a generális és asszisztensei, úgyszintén a provinciálisok és a professzus házak helyi előljárói. Egyetemes káptalanra csak professzusok küldhetők követekül, sőt még a tartományi káptalannak is legalább kétharmadrészben professzusból kell állnia.

Ez a körülményes és lépcsőzetesen fölépített előkészítés tömérdek alkalmat kínál az elöljáróknak a jelöltek alapos megismerésére és kirostálására. Hiszen a rendbelépéstől a fölszentelésig, illetve a nyilvános fogadalom letételéig közel másfél évtized telik el. Ennyi idő pedig bőségesen elegendő a rend szellemébe való beilleszkedésre, illetve a beilleszkedési képesség vagy akarat hiányának fölismerésére. Így tehát már pusztán technikailag véve is megvan adva a lehetőség, hogy csak a legalkalmasabb és a legméltóbb egyéneket mozdítsák elő a negyedik

fokozatba vagyis avassák teljesjogú szerzetesekké. Részben ez a magyarázata annak, miért tud annyi kiválóságot felmutatni a társaság. Emellett azonban azt sem szabad felejtenuk, hogy az új rend, mint a kor lelkéből lelkezett intézmény, mint nemzedékek legforróbb vágyainak és legszenvedélyesebb törekvéseinek konkrét megtestesülése, hosszú időn át ellenállhatatlan vonzó erőt gyakorol a legkiválóbb szellemekre. Mint a VI—VIII. század szellemi elitje a bencés kolostorokba s a XIII. század társadalmának legjava a koldulórendek kolostoraiba tódul, hasonlóan a XVI. és XVII. században mindenki jezsuitává lesz, aki a szellemek nagy forrongásában a szellemi harcok vértetében óhajt sikra szállani a kath. egyház igazáért. A nagy embereknek, erényhősöknek, tudósoknak, íróknak és művészeknek vége láthatatlan hosszú sora, melyet jogos önérettel és büszkeséggel vonultat fel a rend történetírása, mindennél meggyőzőbb érv amellelt, mennyire korszerű Loyolai szent Ignác alkotása.

Az intuición és korszellem nagyszerű összedobbanását a szervezet helyzeti energiája mellet a pszichológiai élelátás és az emberismeret is nyomatékositja. Mert a Jézus-társaságnak nemcsak arra van gondja, hogy embereit jól megválogassa, hanem szeges gonddal vigyáz arra is, hogy mindegyikét a neki leginkább megfelelő munkakörbe állítsa be. Az elüljáróknak a hosszú tanulmányi idő alatt az általános szerzetesi hivatáson kívül a speciális hivatást is ki kell fürkésznük. Csakis így, az erők gazdaságos kihasználása mellet érhető el, hogy a szószék és az iskola épügy megtalálja a maga elsőrendű embereit, mint a lélekgondozás és a hithirdetés, a fejedelmi udvarok épügy, mint a tudomány és művészet.

De a társaság tüneményes sikereinek oknyomo-

zása nagyon hiányos volna, ha a szellemmel és a szervezettel adott benső okok mellett elmulasztanánk rámutatni a külső tényezők jelentőségére. Különösen a szentszék messzemenő jóindulata és támogatása esik itt nagy nyomatókkal a latba. Mert nem szabad felejtenuk, hogy a jezsuita-rend az általános szerzetesi eszmények követése mellett tisztán és kizárólag az egyház, az *ecclesia militans* közelebbi és távolabbi célkitűzéseinek a megvalósítására alakul. Élethivatásául nem valamely konkrét feladatkörnek, pl. a lekipásztorkodásnak, hithirdetésnek vagy tanításnak kizárólagos betöltését választja, hanem az egyház összes életmegnyilvánulásainak nagy szintézisébe foglalását tűzi maga elé. Világbalépése első percétől kezdve állandó figyelemmel kíséri a harc-tér minden pontját s minden ponton heroikus munkát végez az egyház érdekeinek diadalra juttatásáért. A legjobban felvértezett és legerősebben fegyelmezett elitgárdát állítja csatasorba s bocsátja az ünnepléses fogadalom erejénél fogva a szentszék feltétlen rendelkezésére. Mi sem természetesebb tehát, mint hogy a pápaság is a legmesszebbmenő előzékenységet tanúsítja leghasznosabb és legszámottevőbb szövetségeseivel szemben. Bőven felruházta jogokkal és kiváltságokkal s mindenképen rajta van, hogy terjeszkedését minél könnyebbé és messzebbrenyúlóvá tegye. Állandó és szerető gondoskodása mindenestre nagymértékben közrehat abban, hogy a társaság tagjait mindenütt tárt karokkal fogadják. Azon sem csodálkozhatunk, hogy a legmagasabb példa gyors követésre talál. Egyházi és világi nagyok, kik szívükön viselik egyházuk sorsát, sietnek szeretetükbe fogadni azt a rendet, melyet szent Péter utóda anyyira elhalmoz megbecsülése jeleivel.

Mint látjuk, a szent Ignációtól elhintett kicsiny

magot az okok egész gazdag szövédéke szökteti hatalmas sudárba. A koldulórendek világhalépése óta nincs rá példa, hogy új rend ilyen gyorsan elterjedt és a történeti fejlődés irányítására ilyen döntően közrehatott volna. Az alapító halálakor már több mint ezerre rüg a rendtagok száma, kik Európán kívül Indiában, Japánban, Braziliában és Ethiópiában is csodálatra költik kortársaikat önfeláldozó munkájukkal és hősieles elszántságukkal. Pedig az igazi terjeszkedés csak azután következik. 1556-tól fogva nem múlik el évtized anélkül, hogy meg ne duplázná, sőt háromszorozná a rendtagok számát.

De nemcsak számbelileg gyarapodik a rend, hanem az évek múlásával folyvást nő ható rádiusza is. Olaszországban, Spanyolországban, Portugáliában, Franciaországban és Németországban még szent Ignác életében meghonosodik. A század végéig megháromszorozza provinciáinak számát s az eddigi országokhoz meghódítja Angliát, Németalföldet és Lengyelországot. Ugyanerre az időre esik magyarországi megtelepedése is — első ízben 1561-ben — bár virágzásra jutása csak a XVII. századdal következik el. Közben missziós területe is óriási mértékben kitágul. Borgia szent Ferenc generálissága idején Florida, Mexikó és Peru, Aquaviva alatt pedig Kanada, Chile, Paraguay, Kína és a Filippini sziget-csoport nyílik meg minden áldozatra kész tagjai előtt. A XVI. század végén tehát már az a helyzet, hogy Európában nincs állam, mely nem tudna kisebb-nagyobb számú jezsuita-telepet felmutatni s Európán kívül nincs világrész, melyben jezsuita hittérítők nem fáradoznak az evangéliumi világosság meggyújtásán. Hiszen Aquaviva generális halálakor (1615. jan. 30.) már 13.112 rendtag 559 rendházban és 32 provinciában végzi az *Institutum*-ban körvonalozott sokoldalú munkát.

De e számok magukban véve holt adatok, melyek alig árulnak el valamit abból a lázas akarásból és lüktető munkakedvből, mely mögöttük megbúvik s mely a sikerek szakadatlan lánczolatával szövö át a társaság történetét. Erről csak akkor nyerünk némi fogalmat, ha végiglapozzuk a kor szellemi életének történetét. Nem találunk benne lapot, melyen egy vagy több jezsuita kiválóság nevét ne olvassók. Hiszen ami nagyot és monumentalist alkot a kor katolikus tudományossága, az túlnyomó részben jezsuita kezdeményezés és ihletés. A theologia fejedelmei közül Suarez, Bellarmin, Pázmány, Lugo, Vasquez, Ripalda, Bollandus, a századokra szánt *Acta sanctorum* kezdeményezője, Papebroech, Harduin, Labbe stb. jezsuiták. Nem kevésbé kiválóak a profán tudományok művelői. Elég itt Mariana, Wagner, Naruszevicz, Katona és Pray történetírók, Clavius és a kínai klasszikus íróvá emelkedett Schall Ádám matematikusok, Grimaldi, Kircher és Hell természettudósok és Tiraboschi irodalomtörténetíró nevét felemlítenünk.

Még gazdagabb ereken árad szerte a társaság rendkívüli hatása iskolái révén. A *Ratio studiorum* (1599) szellemében megszervezett és vezetett kollégiumok a XVI. és XVII. század legkitünőbb humanisztikus intézetei, melyekbe protestáns szülők is örömet küldik gyermekeiket. Az angol Bacon bizonyára sok kortársának véleményét fejezi ki ismert szavaiban: «Ad paedagogiam quod attinet, brevissimum foret dictu: Consule scholas Jesuitarum; nihil enim, quod in usum venit, his melius.» Az ellenreformáció szellemi vezérei és harcosai, egyháziak és világiak túlnyomó többségükben szent Ignác fiainak a kezei alól kerülnek ki s révükön megszámlálhatatlan sok apró csatornán terjed tova a kollégiumok szelleme. Azután a hatás további eszközeül

említhetjük a szószéket és a gyóntatószéket s általában a páratlanul intenzív lélegzõdozást a maga különleges kultuszkezdeményezéseivel és messze kiterjedt vallásos társulataival. Nem kevésbé jelentékeny szerepet játszik az udvaroknál, a fejedelmek és királyok oldalán betöltött gyóntatói és tanácsadói tiszt.

De nagyon messze vezetne célunktól, ha a társaság népszerűségének és példátlanul széleskörû hatásának minden okát és eszközét ki akarnók fûrkészni. Részletezés helyett elég annyit megállapítanunk, hogy a XVI. és XVII. század katolikus közéletének és kulturális megmozdulásainak nincs egyetlen számottevõ mozzanata, mely kisebb-nagyobb mértékben magán ne viselné a rend irányító befolyásának bélyegét.

De épen rendkívüli hatása és tagjainak bátor sikraszállása a katolicizmus érdekeiért magyarázza, hogy a rendnek kezdettõl fogva tömérdek elfogultsággal és rosszakarattal kell küzdenie. Az egyház ellenségei világbalépése elsõ percétõl kezdve benne látják az *ecclesia militans* legelszántabb harcos gárdáját és a szentszék célkitûzéseinek legtudatosabb valószínõségét. Azért sietnek haragjuk és gyûlöletük nyilaival támadni ellene. Még szent Ignác életében megkezdik azt a századokig tartó ádáz harcot, mely a társaság lehetetlenné tevését, sõt teljes megsemmisítését célozza. A harc eleinte bizonytalanul indul s nyílt szembefordulás helyett inkább alattomos hábtámadásokban nyilvánul meg. Legfõbb fegyvere a gyanúsítás és rágalom. Lángjai legkorábban Franciaországban csapnak fel, hol a kálvinista velleitásokkal átítatott párisi parlament eleitõl kezdve ellenséges szemmel kíséri a rend minden lépését. Már a megtelepedés alkalmával sok kellemetlenséget okoz neki. És késõbb is folyton érezteti vele ellenséges indula-

tát. Minden alkalmat megragad jó hirnevének befekettetésére. Így a Chatel János által 1594. nov. 27-én IV. Henrik ellen elkövetett merénylet ürügyén a teljesen ártatlan Guignard atyát halálra itéli és kivégezteti (1595. jan. 7.), rendtársait pedig, «mint az ifjúság megrontóit, békezavarókat, a király és az állam ellenségeit» kitiltja az országból. Mivel az igazságtalan és teljesen megokolatlan határozatot a languedoci és guyennei kivételével a többi parlamentek is magukévá teszik, szent Ignác fiainak egyidőre tényleg távozniok kell Franciaország nagy részéből. Henrik király csak 1603. szept. 1-én kiadott roueni ediktumával engedi meg, hogy ismét visszatérhessenek. Természetesen még több szenvedést kell kiállniok a protestáns államokban és egyes missziós területeken. Vértanúik nagy száma egyként tanuskodik az üldözések hevesességéről és az üldözöttek hősi elszántságáról.

Mindezen támadások és időnként véressé fajuló zaklatások lényegesen nem befolyásolják a társaság világhelyzetét és munkakörét. Széttagolt és jobbra helyi jellegüknél fogva legföljebb korlátolt terjedelmű és időleges károkat idéznek elő. A XVIII. századdal azonban megváltozik a helyzet. A felvilágosodás hívei koncentrikus támadásra szövetkeznek a társaság ellen, melyben nem ok nélkül a gyűlölt egyház és a katolicizmus legerősebb védőbástyáját látják. A támadásra a jelt Portugallia felvilágosodott vezetőminisztere, Pombal márki adja meg, aki előbb a rágalmak és gyanúsítások özönével árasztja el a rendet, azután a megvesztegetett Saldanha biboros felületes vizitációja alapján megvonja tőle a gyóntatás és prédikálás jogát és végül gonoszul belekeveri abba a merénylethez, melyet 1758. szept. 3. és 4-ike közötti éjjel követnek el ismeretlen tettesek a gyenge II. József

Emanuel király ellen. Bár bűnrészességük feltételezésére semmi alapja nincs, annál kevésbé pozitív adata, 1759. szept. 3-án kiadott rendeletében mégis Portugallia összes gyarmataiból kitiltja az atyákat, birtokaikat a korona birtokainak jelenti ki, a Portugalliában élőket pedig egy rozoga hajón az egyházi államba küldi. De száznyolcvan gyanúsítottat fogolyként visszatart közülök. Tizenhét évig sanyarognak e szerencsétlenek különböző börtönökben, mialatt sokan meghalnak, mások megvakulnak vagy megmegettébolyodnak. Az életben maradottak csak Pombal bukása után (1777) nyerik vissza szabadságukat.

Portugallia példája csakhamar követésre talál Franciaországban. Itt is merő gyanúsítás, a Damiens Péter által 1757. jan. 5-én XV. Lajos ellen elkövetett merényletben való állítólagos részesség szolgál az üldözés megindításának ürügyéül. Bár a merénylő a legborzasztóbb kínok között is megmarad azon állítása mellett, hogy szándékaról senki sem tudott, a felvilágosodás hívei Pompadour asszony és Choiseul miniszter nyílt bátorítására mégis a röpiratok hosszú sorát teszik közzé a rend bűnösségének bizonyítására. A merénylet mellett sietnek kiaknázni La Valette atyának, a martiniquei rendház prokurátorának szerencsétlen kereskedelmi vállalkozását is s a rágalmak újabb özönét zúdítják az amúgy is betegesen izgatott közvéleménybe. A párisi parlament hagyományaihoz híven most is készséges eszközeül kínálkozik a készülő jogfosztásnak. A polgári pert önhalalmulag fenyítőperré változtatja át s 1761. ápr. 17-én egy, részben jansenistákból álló bizottságot küld ki a rend szabályainak és kiváltságainak felülvizsgálására s a bizottság részrehajló jelentése alapján augusztus 5-én megülte, hogy francia polgár a rend tagjai közé lépjen vagy gyermekét iskoláiba

küldje. A francia főpapság ismételt tiltakozása és XIII. Kelemen pápa (1758—69) erélyes óvásemelése mind süket fülekre találnak. A parlament, a felvilágosodás hiveinek zajos tetszésétől kísérve, tovább halad a megkezdett úton. A rend tagjait istenteleneknek és istenkáromlóknak, működésüket az egyházra és államra nézve veszélyesnek nyilvánítja s elrendeli birtokaik lefoglalását. A király egyideig habozik, de végre enged Pompadour asszony és Choiseul unszolásának; 1764. nov. 26-án szentesíti a parlament jezsuitaellenes dekrétumait s ezzel megpecsételi a társaság sorsát.

A francia példa magával rántja a másik két Bourbonudvart is. III. Károly spanyol király (1758—88.) miniszterének, Arandának, bujtogatására 1767. április 2-án a birodalmában tartózkodó összes jezsuitákat, szám szerint mintegy hatezret elfogatja s azután mindenükből kifosztva az egyházi államba küldi. Tanucci miniszter biztatására néhány hónappal később (1767. nov. 3.) hasonló sors éri a nápolyi és (1768. febr. 5.) a pármajezsuitákat is. De a kárörvendő ellenségeknek most már ez sem elég. Most már nyíltan az egész rend megsemmisítésére törekednek s nem nyugszanak addig, míg a megfélemlített XIV. Kelemen pápával 1773. júl. 21. alá nem iratják a *Dominus ac Redemptor* kezdetű feloszlató brévét, mely a kereszténység békéjének megóvására való hivatkozással megtiltja a rend további működését.

A feloszlató rendeletet a legtöbb államban haladéktalanul foganatosítják is. A kolostorokat összes ingóságaikkal és ingatlanaikkal lefoglalják, lakóikat pedig kiűzik a világba. Egyedül a schizmatikus Oroszország tekint el a rendelet végrehajtásától. II. Katalin cárnő határozottan védelmére kel a társaságnak. XIV. Kelemen utóda, VI. Pius meg nemcsak hogy

nem sürgeti a végrehajtást, hanem ellenkezőleg szóbeli jóváhagyásával szentesíti a tényleges állapotot. Így esik, hogy az orosz provincia a felosztás ellenére is megőrzi a történeti folytonosságot, noviciátust állít, sőt hét évvel az utolsó generalis, Ricci Lőrinc halála után, 1782. okt. 17-én Czernievicz Szaniszló személyében vikárius-generálist választ, akit még négy más követ hasonló minőségben. Az utolsó, Przozowski Tádé (1805—1814) megéri azt a nagy örömet, hogy VII. Pius pápa a katolikus világ és számos főpap sürgetésére 1814. augusztus 7-én *Sollicitudo omnium ecclesiarum* kezdetű bullájában életrekelti a végleg elveszettnek hitt rendet.

A hivatalos helyreállítást nyomon kíséri az elveszett területek fokozatos visszaszerzése. A munka nem megy könnyen, mivel az egymást követő forradalmi mozgalmak majd itt, majd ott tarolják le a szépen nekizsendülő vetést. Franciaországban, Spanyolországban, Portugáliában, Németországban és Oroszországban ismételten elülről kell kezdeni a verejtékes munkát. De a rendületlen kitartás és a pihenést nem ismerő ügybuzgalom végre is megtermi gyümölcsét. Szent Ignác rendje a sokféle megpróbáltatás dacára mind messzebbre terjed és mind mélyebb gyökeret ereszt. Európa után Amerikában és Ázsiában is gyorsan felvirágzik. Különösen az Egyesült-Államokban ér el meglepően nagy eredményeket. De másutt is határozott haladást mutat úgy, hogy ma már, ha számbelileg nem is, működési tekintetében megközelelti a felosztás előtti állapotot, amikor 41 provinciában, 21 professzusházban, 61 noviciátusban, 34 rezidenciában, 609 kollégiumban, 171 szemináriumban és 270 missziós állomáson összesen 22.589 rendtag működött. A külső sikerekkel arányosan halad benső hódítása. Lelkipásztori és hittérítői működése, taní-

tói és tudományos tevékenysége ma ismét méltó a régi szép időkéhez s mint három századdal előbb, ismét egyik legfőbb erőssége a katolikus egyháznak.

3. A *piaristák*. A középkori keretektől kifejtőző újkori élet egyik legsötétebb foltja a köznép tudatlansága, elmaradottsága és lelki durvasága. A kollégiумok és egyetemek katedráiról szerteáradó humanisztikus műveltség színvonalának folytonos emelkedése még szembetűnőbbé és fájdalmasabbá teszi a kontrasztot. Az időnként és helyenként felbukkanó próbálkozások alig segítenek valamit a helyzeten. Pedig a kérdés kielégítő rendezése egyre sürgősebbé válik, mert mindenkinek látnia kell, hogy a hitújítás ellen folytatott küzdelem sikere jórésztben az alsóbb néposztályok vállásos meggyőződésének mélyebbre ágyazásán és erkölcsi felfogásának megnemesítésén fordul. Enélkül maradandó sikert remélni nem lehet. Az egyház is tudatában van ennek, de az ezer fronton folyó harc kellő közepén alig tehet valamit. Szorongatott állapotában ismét a szerzetesség fejlődését irányító Gondviselés siet segítségére azzal, hogy életre hívja és munkába állítja a kegyes iskolák intézményét és a róluk elnevezett rendet.

Az új rend alapítója, Calazanci szent József (1556—1648), szent Domonkosnak és loyolai szent Ignácnak honfitársa s miként ezek, szintén előkelő lovagi család sarjadéka. De a lovagi szórakozások helyett már ifjú korában nagyobb vonzalmat mutat az erények s főleg a tevékeny felebaráti szeretet iránt. Felsőbb tanulmányait a leridai, valenciai és alcalai egyetemeken kitűnő sikerrel végzi s a jogi mellé rövidesen megszerzi a theologiai doktorátust is. De titkon ápolta a hű vágyát, hogy pappá lehessen, sokáig nem tudja keresztülvinni. Atyja csak egy halálos betegség megrendítő hatása alatt adja meg

beleegyezését. József siet élni az engedéllyel. Mihelyt meggyógyul, azonnal pappá szentelteti magát (1583. április 19). Innét kezdve kilenc éven át valóságos mintaképe a Krisztus szive szerinti papnak. A különböző állomásokon, hová hivatása szólítja és a különböző munkakörökben egyforma buzgalommal dolgozik a kezére bizottak lelki és testi javának előmozdításán. Ahol csak megfordul, mindenütt az élő szent hírét hagyja hátra. Tekintélye is folyvást nő s fiatal kora ellenére már a püspöksüveg int feleje. De Józsefnek nincs nyugta. Érti, hogy a lelkipásztorkodás nem igazi hivatása. Egy titkos benső hang szüntelenül Rómába ösztönzi. Egyideig ellenállbiztatásának, de utójjára mégis meghajol előtte. 1592. elején Rómába indul.

Rómába érkezve Colonna bíboros házába kerül s mint a bíboros theologusa és unokaöccsének nevelője, éveken át a legszigorúbb erénygyakorlatoknak él, de benső nyugtalansága csak nem akar elcsitulni. Érti, hogy még mindig nem talált rá igazi hivatására. Még buzgóbb imádságban esedezik tehát Isten megvilágosító kegyelméért. Töprengése közben figyelme ráterelődik a Róma utcáin csatangoló szegény gyermekek seregére, kik tanítás és nevelés nélkül nőnek fel, mint a vadócok s önhibájuk nélkül áldozatául esnek a lelki és erkölcsi eldurvulásnak. Megesik rajtuk szive s eltökéli, hogy gondoskodik számukra ingyenes iskoláról. De bárhová fordul kérésével, mindenütt visszautasításra talál. Ez a kudarc mélyen elszomorítja a szentet. De azért nem csügged el. Tovább elmélkedik, töpreng magában. 1597. egyik őszi napján is ilyen gondolatokkal vívódva halad Róma egyik terén, mikor a körülötte csintalankodó gyermekek lármájának hallatára egyszerre felcsendül fülében a zsoldáros szava: *Tibi derelictus est pauper, orphano tu eris adiutor.*

József lelkében egyszerre fény derül. Látja, hogy az elhagyatott gyermekek megmentésére Isten őt szemelte ki. Egy pillanatig sem habozik tovább. Azonnal munkatársak és alkalmas helyiség után néz. A Gondviselés mindkét tekintetben segítségére siet. Két jólelkű pap önkéntes munkatársul ajánlkozik. Brendani Antal a Tiberisen-túli szent Dorottya egyház agg plébánosa pedig két szobáját ajánlja fel a szent célra. E szerény helyen már néhány nap mulva megnyílik 100 tanulóval, köztük Oregio Ágostonnal, a későbbi beneventói bíboros-érsekkel, az első *kegyes iskola*.

Róma úgy fogadja az új intézményt, mint a kitikkadt föld az esőt. A tanítványok száma oly rohamosan növekedik, hogy Kalazancius úgyszólván minden évben újabb és tágasabb helyiségről kénytelen gondoskodni. A megnyitás után nem mulik el tíz esztendő s a tanulók száma már meghaladja az ezret. A tanulók mellett arányosan növelni kell a tanítók számát is. Kalazancius alázatosságában sokáig huzódozik a vezetői állástól, de társai unszolására végre mégis élére áll a *congregatio Scholarum Piarum* néven állandó szervezetet nyert szövetkezetnek s elfogadja a *praefectus Scholarum Piarum* címet (1600).

De az első szövetkezet megalakulásától a végleges rendalapításig még nagyon hosszú az út. Józsefnek odáig tömérdek küzdelmet kell kiállnia. Az ingyenes iskolák fenntartási eszközeinek előteremtése állandó aggodásába és vesződésébe kerül. Társainak vissza-visszatérő kicsinyhitűsége csak növeli gondjait. Amellett állandóan küzdenie kell az emberek rosszakarata és kaján irigysége ellen. De ugyanígy küzdenie kell szeretete ellen is. Több ízben csak nagy utánjárással tudja elhárítani bíborossá váló kinevezését. Ő egészen az iskoláé akar maradni.

Mivel azonban szerénységében és alázatosságában méltatlannak érzi magát a megkezdett nagy mű folytatására és befejezésére, 1614-ben a Leonardi János által alapított kongregációval egyesíti iskoláit. Csak mikor a tapasztalat életképtelennek bizonyítja az egyesítést, barátkozik meg a külön rendalapítás gondolatával. Kérésére V. Pál pápa 1617 márc. 6-án *Congregatio Paulina Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum* címen egyszerű fogadalmas kongregációvá emeli társulatát, mire ő 14 társával még azon év március 25-én magára ölti a szerzetesi egyenruhát.

Innét már csak egy lépés van a századokra szánt nagy mű betetőzéséig. Ezt XV. Gergely pápa (1621—23) teszi meg, amikor a kongregációt ünneplés fogadalmas szerzetesrenddé avatja (1621. november 18) és Kalazanciust kilenc évre generálissá nevezi ki (1622. április 28).

A megerősítés idején a kegyes iskolák már Rómán kívül is ismereteseek, de általánosan elterjedtekké csak utána válnak. A szentatya jóváhagyó ítélete szárnyakat kölcsönöz nekik, melyekkel megkezdik diadalútjukat. És ahová csak eljutnak, mindenütt szeretet és hálás elismerés környezi őket. A bennük dívó egyszerűség, józan realizmus, a célkitűzésüket és módszerüket egyként jellemző bölcs mértéktartás s mindenkifölött a mély vallásosság szelleme bámulatra kelti az embereket. Egyházi és világi fejedelmek, kisebb és nagyobb városok versenyre kelnek egymással a jámbor és igénytelen atyák magukhoz csalogatásában. Az első kimondottan tanításra alakult szerzetesrend, mely hozzá az ingyenes oktatás forradalmi gondolatának jegyében lép a világba, egyszerre nagyon keresetté lesz. A jó Kalazanciust nem győzi a hozzá érkezett kérelmeket teljesíteni és boldogan panaszolja, hogy ha minden

szerzetese tíz emberszámba menne, akkor sem lennének elegendőek.

Az első alapítások az egyházi államot árasztják el, de csakhamar sorra kerülnek Genua, Toszkána, Nápoly, Szicília és Szardínia is. Dietrichstein olmtüzi bíboros-püspök szorgalmazására Nikolsburgban már 1631-ben megnyílik az első ultramontán alapítás, melyet Morvaországban, Cseh- és Lengyelországban számos más követ. E tájon nemcsak buzgó pedagógiai tevékenységükért, hanem önfeláldozó térítői működésükért is sürgetik a kegyes atyák megtelepedését. A harmincéves háború rettentő zűrzavarai között égető szükség van bátor hitvallókra, akik egyformán hozzá tudnak férni a kicsinyek és nagyok lelkéhez.

A rend benső viszonyait tekintve azonban vészhozónak bizonyul a rohamos terjeszkedés. A rendi elöljárók ugyanis, hogy a nagy keresletnek eleget tudjanak tenni, kénytelenek laikus testvéreket (*fratres operarii*) is alkalmazni tanításra. Ez e körülmény sok gyöngye jellemet megingat. A tanító laikus testvérek egy része az áldozópapokkal való egyenjogúsítását, sőt áldozópappá való előmozdítását kívánja s ezen célja elérésére nemtelen eszközök igénybevételétől sem riad vissza. Engedetlenségükkel és örökös zúgolódásukkal zavart támasztanak a rendben, melyet egyes nagyravágyó atyák is szítanak. Külső hatalmi beavatkozások még jobban összebonyolítják a helyzetet. Az angyali szelídségű és jóságú Kalazancius fájó lélekkel látja a veszedelmet, de nem tud ellene semmit sem tenni. Gonosz ellenségei ösztönzésére az inkuizíció 1643. január 15-én felfüggeszti őt generálisi hivatalától s a rend kormányzatát azok kezére bizza, akik vesztére esküdtek. A fenyegető végzetet nem lehet többé feltartóztatni. A belső villongások és a külármányok

tovább tartanak, miért is X. Ince pápa (1644—55) *Ea, quae pro felici* kezdetű bullájával felosztatja, illetve egyszerű kongregációvá degradálja a kegyes rendet (1646. márc. 16).

A kilencvenéves aggastyán, kit nagy tűró lelkéért a *keresztény Jób* jelzővel diszitenek fel kortársai, Isten akaratában megnyugodva fogadja a csapást, mely néhány ember gonoszsága miatt pusztulásra kárhoztatja hosszú élete, tömérdek fáradozása nagyszerű eredményét. Nem esik kétségbe. Tudja, érzi, hogy műve nem semmisülhet meg végleg, mert örködik fölötte a Gondviselés, mely félszázaddal előbb életre hívta. Bízó lelkét csüggedő társaiba is iparkodik átplántálni. Továbbra is az iskola marad legfőbb szerelme. Mivel kora miatt nem mehet többé szeretett kicsiny barátai közé, szép tavaszi és őszi napsütéskor kiül az iskola előtti padra s szép szóval, apró ajándékokkal magához édesgeti a jövő-menő gyermekeket s szeretettel elbabusgatja őket. Így múlnak napjai bízó hitben és meg nem fogyatkozott szeretetben, mígnem 1648. aug. 25-én kilencvenkét éves korában jobblétre szenderül.

A jövő mindenben igazolja a szent patriarcha várakozását. Az egyház hiányát érzi a kegyes iskolák oly sikeresen indult munkájának. Ezért VII. Sándor pápa már 1656. jan. 24-én ismét egyszerű fogadalmas kongregációvá emeli a szétbomlásnak indult rendet. IX. Kelemen pápa pedig 1663. okt. 23-án kelt *Ex iniuncto nobis* kezdetű bullájában az eltörlés előtti állapotba és jogaiba helyezi vissza. Ezzel a szenvedések és megpróbáltatások kora véget ér s ismét kezdetét veszi a gyors tovaterjedés és a fényes sikerek korszaka. A szenvedések tűzében megtisztult rend népszerűsége és kedveltsége rohamosan emel-

kedik. Igénytelenségéért és a változott idők követelményeihez való nagyfokú alkalmazkodásáért mindenütt szívesen látják. Gimnáziumai csakhamar versenyre kelnek a jezsuiták kollégiumaival. Olaszország mellett főleg hazánkban, Lengyelországban és Ausztriában, majd valamivel később Spanyolországban terjed el és virágzik fel nagymértékben s gyors akklimatizálódásával mindenütt buzgó ápolója és hivatásos fejlesztője lesz a nemzeti műveltségnek. Különösen attól az időtől kezdve, mióta XII. Kelemen a különböző támadások elhallgattatására hivatalosan is megengedi, hogy szegényeket és gazdagokat, nemeseket és polgárokat megkülönböztetés nélkül felvehessen iskoláiba s a kezdőfokú ismeretek mellett a magasabbrendű tudományokat is taníthassa (1731. máj. 1).

A XVIII. század folyamán a piarista rend egész Közép- és Dél-Európában döntő szerepet játszik az iskoláztatás történetében. A jezsuita rend eltörlése még jobban megerősíti pozícióját, mivel a jezsuita kollégiumok egy részét nálunk is meg külföldön is neki adják át. Ekkorra teljesen kialakul arculata, sajátlagos jellege és módszere is, melyet mindig az arany középszer betartására irányuló igyekezet és a nemzeti szellem folyton erősebbé és tudatosabbá való hangsúlyozása jellemez. Részben ennek köszönheti, hogy a felvilágosodás és a forradalmak kora aránylag nagyobb veszteség nélkül vonul el fölötte. Ha szellemében és fegyelmében itt-ott szenved is, iskolái nagy részét át tudja menteni a XIX. század közepével kezdődő megértőbb és méltányolóbb korszakba. Újabb időben különösen négy spanyol provinciája (katalán, aragon, kasztíliai és valenciai) mutat nagy lendületet. A katalán és aragon tartomány a hazaiakon kívül Cuba szigetén és Dél-Amerikában is népes kollégiumokat tart fenn.

A piarista rend megalakulása új szint vegyít a szerzetesség ezerszinű történetébe. Az első kimonodottan tanításra alakult szerzetesrend, mely épen azon a területen siet a hitújítás nehéz küzdelmeit vívó egyház segítségére, melyen az újítók legnagyobb sikereiket aratják: az alsóbb- és középfokú iskoláztatás terén. Jogosult voltát és életképességét fényes sikerei mellett igazolja az a tény is, hogy a századok múlásával más, nem tanításra alakult rendek is, minden típusból, részben vagy egészben tanításra rendezkednek be.

* * *

A reguláris rendek az utolsó önálló, egyéni arculattal bíró típust képviselik a szerzetesség történetében. Új alakulások ugyan ezután is tetemes számmal jönnek létre — különösen a XIX. században mutatkozik e tekintetben rendkívül termékenynek, — de ezek az eddigi fejlődéshez képest semmi lényeges bővülést nem jelentenek. Célkitűzés és életforma tekintetében csupán a multat variálják. Forma tekintetében legfelölőbb jellemzőjük, hogy valamennyien a szerzetesség kevésbé kötött formájának, a *kongregációnak* kategóriája alá sorakoznak, célkitűzés tekintetében pedig, hogy a változott viszonyoknak megfelelően elsősorban a tanításra, missziós működésre és a mind többoldalúvá váló szociális tevékenységre helyezik működésük súlypontját. De aszketikus élettartalmuk és eszközeik csupa régi elemekből vannak összeválogatva. Történetük a *szerzetesrendek* történetének kétségkívül egyik legterjedelmesebb és legmozgalmasabb fejezete, de a *szerzetesség* története számára, mely az eszmei fejlődést nyomozza s a részletekbeveszés helyett a tipikus vonások kiemelésére törekszik, lényegében

újat alig nyújt. Ez azonban semmiképen sem jelenti, mintha a szerzetesség idejét mult, meghaladott életforma volna, hanem csupán azt mutatja, hogy multja a lehetőségeknek olyan tág regiszterét nyújtja, hogy formái a jelen változott viszonyaira is sikerrel alkalmazhatók.

TARTALOM.

	Lap
Előszó	3—4
I. <i>Történeti és eszmei előzmények.</i> Az aszketizmus egyetemes jellege. Aszketikus törekvések a zsidóknál: esszének és therapeuták. Buddhista szerzetesek. Aszketikus vonások a görög-római vallásban és filozófiában. A keresztény aszkézis eltérő jellege és függetlensége a zsidó-pogány aszketikus mozgalmaktól. Forrásai az evangéliumi tanácsok. Legrégibb megnyilvánulásai. Az Istennek szentelt szűzek és aszkéták élete. A keresztény aszkézis lényege és főbb ismertető vonásai	5—20
II. <i>A keleti remeteség kialakulása.</i> Az aszkéták kiválása a társadalomból. Okai. Az üldözések. A szociális és vallásos viszonyok megváltozása. A klasszikus világ bágyadtsága. A chiliasmus. Remete szent Pál. Szent Antal. Működésének jelentősége. Hatása. A nitriai, sketisi, közép- és alsó-egyiptomi remetetelepek és nevezetesebb képviselőik	20—36
III. <i>A keleti szerzetesség kialakulása.</i> Az anochoreták és coenobiták különbözősége. Szent Pachomius. Kolostoralapításai. Szabályzata. Rendjének külső és belső tagozódása. A napi rend beosztása: imádság, munka, étkezés, bőjt. A kolostorok szelleme. Pachomius újjátásának korszakos jelentősége. Tovább terjedése. A Sinai-félsziget remetéi és szerzetesei. Palesztina. Szent Hilarion. Az első laurák és kolostorok alapítása. Nyugati szerzetesek Keleten. Szent Jeromos. Sziria és Mezopotámia remetés szerzetes-telepei. A sztiliták és legelők. Szent Vazul rendalapítása és újjátásai. Szabályzatának kiválósága és nagy hatása. Gyors uralomra jutása	36—56
IV. <i>A keleti szerzetesség története.</i> Az anachoretismus és coenobitismus küzdelme. A laurák és coenobitumok egységes szervezése és gyors fölvirágzása	

- Palesztinában. A szerzetesség meghonosodása Konstantinápolyban és Görögországban. Az egyházhoz és az államhoz való viszonyának szabályozása. A chalcedoni és trullai zsinatok határozatai. Iustinianus császár törvényhozása. A szerzetesség hanyatlása. Szent Theodorus reformja és hatása. A szerzetesség terjeszkedése. Athos. A hezichiaszta mozgalom. Újabb hanyatlás. Okai. A caesaropapismus. A Kelet előregedése. Az egyházszakadás. A keleti szerzetesség jelentősége és érdemei... 57—77
- V. *A nyugati szerzetesség kezdetei.* A Kelet hatása nyugatra. Ammonius és Isidorus nitriai szerzetesek római tartózkodása. A családi egyház és és köre. Szent Jeromos. A szentföldi zarándoklatok és az aszketikus irodalom ösztönző hatása. Szent Ambrus, szent Eusebius és nolai szent Paulinus fáradozása. A galliai szerzetesség kezdete. Szent Márton. Szent Honoratus. Szent Eugendus és szent Caesarius. A germániai szerzetesség első nyomai. Az ír szerzetesség kialakulása és gyors fölvirágzása. Terjeszkedése Skóciában, Galliában és Dél-németországban. A spanyolországi és afrikai szerzetesség. Szent Ágoston hatása. A nyugati szerzetesség legfőbb hibája: az egységes szervezet hiánya és a keletiek szolgálai utánzása. Kasszián regulája. Érdemei és hiányai. A helyhez kötöttség hiánya ... 77—99
- VI. *Szent Benedek és rendalapítása.* Szent Benedek élete és egyénisége. Első és második subiacoi tartózkodása. Átköltözése Monte-Cassinora. A monte-cassinói kolostor megalapítása. A regula. Réális szelleme. A szerzetességgel szemben. Választása. Segédei a kolostor vezetésében. A noviciusok fölvétele és nevelése. A kolostor napi rendje: étkezés, böjt, liturgikus imádság és kézi munka. Az Ora et labora elv következetes keresztülvitele. Büntető kódex. A regula jelentősége. A Benedekrend terjeszkedése. Nagy szent Gergely pápa szerepe. Az angliai expedíció és következményei. A németországi ter-

- jeszkedés. Szent Pirmin és szent Bonifác, Franciaország, Olaszország és Spanyolország. A benediktinus regula kizárólagos uralma. A keleti és nyugati szerzetesség különbözősége... 99—119
- VII. *A Benedekrend és későbbi elágazásai.* A kezdődő hanyatlás és okai. A kommenda rendszer. Anianei szent Benedek reformja. Ujabb hanyatlás. Részleges javítási kísérletek. A clunyi kolostor és kongregáció. Rohamos terjeszkedése és sikerei. A clunyi szokások. A IV. lateráni zsinat és XII. Benedek intézkedései. Új kongregációk. A hitújítás. A trienti zsinat hatása. A fölvilágosodás és a forradalom kora. Ujabb fejlemények. A benediktinus regula alapján álló nevezetesebb rendek: 1. az avellani, 2. a kamalduli, 3. a vallombrosai, 4. a villermita, 5. a grandmonti, 6. a fontevraulti és 7. a ciszterciarend. Keletkezése. Gyors elterjedésének okai. Erdemei. További sorsa. Oldalhajtásai: a) a fiorei kongregáció, b) a feuillantok rendje és c) a trappisták ... 119—144
- VIII. *Az Ágostonrendű kanonokok.* Szent Ágoston hatása a szerzetesi élet fejlődésére. A világi papok szerzetesi együttélése. Szent Chrodegang regulája. Canonici saeculares és canonici regulares. A szabályozott kanonokok rövid története. Legfőbb képviselőik: 1. A lateráni kanonokok rendje. 2. A szent Rufusról nevezett kongregáció. 3. A szentsír szabályozott kanonokjai. 4. A szent Viktorról nevezett kongregáció. 5. A keresztes urak kongregációja. 6. A Szentlélekről nevezett ispotályos kanonokrend. 7. A windesheimi kongregáció. 8. A bernáthegyi kanonokok. 9. Szent Ábrahám Hebronvölgyi kanonokjai. Új rendek. a) A premontriek. Keletkezésük. Sikereik. Rövid történetük. b) A trinitariusok ... 144—166
- IX. *Az Ágostonrendű remeték.* Az Ágostonrendű szerzetek sokfélesége. 1. Az Ágostonrendű remeték. Keletkezésük. Szervezetük. Történetük. 2. A mercedariusok. 3. A szervitarend. 4. A pálosrend. Keletkezése és története. 5. A hieronimiták rendje. a) A spanyol ág. b) A lom-

	bárdiai ágazat. <i>c)</i> A bold. pisai Péterről nevezett kongregáció. <i>d)</i> A fiesolei kongregáció.	
	6. Az irgalmasrend	166—186
X.	<i>Az egyházi lovagrendek.</i> Keletkezésük körülményei és általános jellemzésük. 1. A templomosok rendje. 2. Johannitarend. 3. A német lovagrend. 4. A kardtestvérek. 5. Szent Lázár lovagrendje. 6. Helyi alakulatok. <i>a)</i> A calatravai, <i>b)</i> a compostellai és <i>c)</i> az alcantarai rend	187—204
XI.	<i>A koldulórendek.</i> Kialakulásuk körülményei. Jelentőségük. 1. A ferencrend. Szent Ferenc egyénisége és rendalapító tevékenysége. Alapításának újszerűsége. A szegénység radikális felfogása. A ferencrend az első városlakó és demokratikus rend. Szervezete. Gyors népszerűsége jutása. A szegénység értelmezése körül támadt viszályok. Observans és konventuális irány. Újabb observans mozgalom és gyors elterjedése. A két árnyalat különválasztása. A minoriták és kapucinusok. A ferencrend további története. Érdemei. 2. A Domonkosrend. Szent Domonkos egyénisége. Prédikátori tevékenysége. Rendalapítása. A Domonkosrend szervezete. Népszerűsége. Érdemei. 3. A kármelitarend. Keletkezése. Európába jutása és elterjedése. Szent Teréz reformja	204—243
XII.	<i>A szabályozott papok.</i> A hitújítás hatása a rendekre. Új szerzetesi életforma szükségessége. A szabályozott papirendek általános jellemzése. 1. A theatinusok. Keletkezésük. Munkásságuk. Érdemeik. 2. A jezsuiták. Loyolai szent Ignác. Rendalapítása. A jezsuitarend szervezete. Sikereinek okai. Gyors elterjedése és munkássága. Üldöztetéseinek okai. Az első támadások. A portugalliai, franciaországi, spanyolországi és nápolyi viszonyok. A rend eltörlése és visszaállítása. 3. A piaristák. Calanzanci szent József egyénisége. A kegyes iskolák megnyitása és renddé fejlesztése. Elterjedésük. Belső zavarok. A rend ideiglenes eltörlése és visszaállítása. Sikereinek magyarázata. Munkássága. Befejezés... ..	243—276
	Tartalom... ..	277—280

SZENT ISTVÁN KÖNYVEK

Katolikus kultúrát fejleszteni, *katolikus tudományt* terjeszteni és népszerűsíteni, ez a hivatása a *Szent-István-Társulatnak*, ez lesz a hivatása a kiadásában meginduló **Szent István könyveknek**.

Hangsúlyozzuk, hogy *katolikus*. De ne ijedjen meg e jelzőtől senki. Mi nem akarunk hitvitázó irodalmat teremteni, nem akarunk a más vallásúak vallási meggyőződésével és vallási tételeivel foglalkozni. Nem akarunk senkit sem támadni. Mi csak a saját vallásunk elveit s az ezekből kialakult katolikus szellemet és világnézetet akarjuk a tudás minden ágában érvényesíteni. Meg akarjuk mutatni, hogy az igaz tudomány nem ellenkezik a Krisztus kinyilatkoztatásával, melyet sértetlenül őriz és a maga teljességében tanít a katolikus egyház. Meg akarjuk győzni arról a világot, hogy a tudós is, a vegyész, a csillagász, a bölcselő, az irodalommal foglalkozó, a természettudós is lehet igaz katolikus és viszont, hogy a tudomány művelésében a katolikus hit és meggyőződés nem akadály, inkább nagy segítség.

Ezzel kapcsolódik egy másik célunk is: a katolikus tudósoknak, tanároknak, íróknak teret nyújtani, ahol tudományukat, tanulmányaik eredményét a nagyközönség elé vihetik. A **Szent István könyvek** sorozata az emberi tudás minden ágát fel akarja karolni. A **Szent István könyvek** a tudomány mai színvonalán fognak mozogni. Oly stílusban óhajtjuk a könyveket megjelentetni, amelyek alkalmassá teszi őket arra, hogy minden művelt egyén érdeklődéssel olvashassa. Viszont súlyt helyezünk arra, hogy a **Szent István könyvek** mindegyike a katolikus világnézetnek legyen beszédes hirdetője.

Ily módon reméljük, elérjük a harmadik célt is, mely e könyvek kiadásánál szemünk előtt lebegett: az olvasni vágyó katolikus közönségnek oly műveket nyújtani, amelyek kielégítik igényeiket anélkül, hogy veszélyeztetnék hitüket, sőt amelyek alkalmasak arra, hogy a tudás és műveltség eszközeivel is megerősítsék őket vallásos meggyőződésükben és világnézetükben.

Természetesen e program megvalósítása nagyban függ attól, hogy a katolikus közönség felkarolja-e, támogatja-e nagylelkűen e vállalatot. A Szent-István-Társulat igen nagy anyagi áldozatokkal indítja útjára a **Szent István könyvek** sorozatát, a nagy közönségtől függ, hogy a könyvek eljussanak oda, ahova szánva vannak.

A SZENT ISTVÁN KÖNYVEK sorozatából megjelentek:

1. *Zubriczky Aladár dr.*: Jézus élete és a vallástörténet.
2. *Wolkenberg Alajos dr.*: A teozófia és antropozófia ismertetése és bírálata.
- 3—4. *Wolkenberg Alajos dr.*: Az okkultizmus és spiritizmus multja és jelene.
- 5—6. *Balanyi György dr.*: A szerzetesség története.
- 7—8. *Alszeghy Zsolt dr.*: A XIX. század magyar irodalma.
9. *Miskolczy István dr.*: Magyarország az Anjouk korában.
10. *Palau-Timkó*: Krisztus útján. A katolikus tevékenység főelvei.
11. *Quadrupani-Babura László dr.*: Útmutatás jámbor lelkek számára.
12. *Prohászka Ottokár*: Elbeszélések és utirajzok.